

Ankica Šobot

monografije

NISKE STOPE RAĐANJA I RODNE ULOGE: TEORIJSKI OKVIR I PRAKTIČNI IZAZOVI

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

0 autoru

Ankica Šobot

Dr Ankica Šobot radi kao naučna saradnica u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Diplome je sticala na fakultetima Univerziteta u Beogradu, na Filozofskom fakultetu onu iz sociologije (1995), a na Ekonomskom je odbranila magistarski rad (2002) i doktorsku disertaciju (2012) u oblasti demografskih nauka. Istraživačka zainteresovanost za temu niskog fertiliteta, kao i za saznanja koja su dolazila iz feminističkog diskursa, datiraju još od osnovnih studija. Akcentuiranje rodnog aspekta u demografiji rezultat je njene doktorske teze. Kao prirodni sled nametnulo se interesovanje za rasvetljavanje problema niskih stopa rađanja iz perspektive rodni obrazaca ponašanja i uspostavljenog rodnog odnosa. Osim toga, pisala je i o starijoj populaciji, o obrazovanju stanovništva, o demografskim strukturama i o domaćinstvima, a demografske pojave i procese sagledava i objašnjava kao deo određenog društvenog prostora u kojem se odvijaju uticaji relevantnih faktora.

Objavila je više naučnih radova u časopisima međunarodnog značaja, u vrhunskim i u drugim nacionalnim časopisima. Učestvovala je i na brojnim međunarodnim, regionalnim i domaćim naučnim skupovima i okruglim stolovima. Održala je više predavanja na temu rodnog aspekta u demografiji.

- Multikulturalizam i etnicitet
Goran Bašić
- Social Culture: Reevaluating the Paradigm
Ljubomir Hristić
- Slepe ulice istorije: Elita, (dis)kontinuitet i legitimitet
Neven Cvetičanin
- О парадоксу прогреса
Владимир Ментус
- Sudskomedicinska veštačenja u teoriji i praksi medicinskog prava
Hajrija Mujović
- Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama
Zorica Mršević
- U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji
Vladimir Nikitović
- Генетички и други здравствени основи дискриминације на раду
Сања Н. Стојковић Златановић
- Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism
Zoran Lutovac
- Pravni aspekti nasilja nad starijim osobama
Marta Sjeničić
- Демографска анализа утицаја здравствене заштите и јавног здравља на трендове смртности становништва Србије
Иван Маринковић
- Tržišna ekonomija i poslovna kultura: Nemačka i Japan
Marijana Maksimović
- Оражанје и људна спознаја код Томе Аквинског
Predrag Milidrag
- Niske stope rađanja i rodne uloge: teorijski okvir i praktični izazovi
Ankica Šobot

„Podela na javnu i privatna sferu, koja stoji u osnovi rodne (ne)ravnopravnosti, jeste linija razumevanja veze između rodnih uloga i niskog fertiliteta. Ostvarena rodna ravnopravnost sa stanovišta nivoa obrazovanja i ekonomske aktivnosti žena nije usklađena sa položajem žene unutar porodice i očekivanjima u pogledu njene angažovanosti u privatnoj sferi. U tom odnosu nastaje niz implikacija koje nisu pozitivne sa stanovišta odlučivanja o ulasku u roditeljstvo, kao i o broju dece.“

„Uspostavljanje balansa između porodice i posla, na način koji ublažava negativne implikacije uticaja zaposlenosti na roditeljstvo, ali i roditeljstva na zaposlenost, predstavlja ključni izazov politika. Razvijenost usluge zbrinjavanja dece zaposlenih roditelja i uključivanje očeva u podizanje male dece, kroz korišćenje roditeljskog odsustva, prepoznaju se kao dva bitna segmenta.“

„Rodna ravnopravnost jeste okvir unutar kojeg treba definisati političke odgovore na nizak fertilitet. Oni treba da budu usmereni ka optimalizaciji uslova u kojima se odlučuje o rađanju i o broju dece, kako bi se u što većoj meri ublažili negativni uticaji i omogućila realizacija željenog broja dece. Definisani u tom smeru, oni su podsticajni i sa stanovišta rodnog odnosa i sa stanovišta pojedinca. Demografski efekti političkih odgovora na nizak fertilitet zavise od niza faktora koji uobličavaju vezu između rodnog režima i reproduktivnog ponašanja.“

www.idn.org.rs

INSTITUT
DRUŠTVENIH
NAUKA

NISKE STOPE RAĐANJA I RODNE ULOGE: TEORIJSKI OKVIR I PRAKTIČNI IZAZOVI

Ankica Šobot

Ankica Šobot

monografije

NISKE STOPE RAĐANJA I RODNE ULOGE: TEORIJSKI OKVIR I PRAKTIČNI IZAZOVI

INSTITUT
DRUŠTVENIH
NAUKA

Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

O autoru

Ankica Šobot

Dr Ankica Šobot radi kao naučna saradnica u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Diplome je sticala na fakultetima Univerziteta u Beogradu, na Filozofskom fakultetu onu iz sociologije (1995), a na Ekonomskom je odbranila magistarski rad (2002) i doktorsku disertaciju (2012) u oblasti demografskih nauka. Istraživačka zainteresovanost za temu niskog fertiliteta, kao i za saznanja koja su dolazila iz feminističkog diskursa, datiraju još od osnovnih studija. Akcentuiranje rodnog aspekta u demografiji rezultat je njene doktorske teze. Kao prirodni sled nametnulo se interesovanje za rasvetljavanje problema niskih stopa rađanja iz perspektive rodnih obrazaca ponašanja i uspostavljenog rodnog odnosa. Osim toga, pisala je i o starijoj populaciji, o obrazovanju stanovništva, o demografskim strukturama i o domaćinstvima, a demografske pojave i procese sagledava i objašnjava kao deo određenog društvenog prostora u kojem se odvijaju uticaji relevantnih faktora. Objavila je više naučnih radova u časopisima međunarodnog značaja, u vrhunskim i u drugim nacionalnim časopisima. Učestvovala je i na brojnim međunarodnim, regionalnim i domaćim naučnim skupovima i okruglim stolovima. Održala je više predavanja na temu rodnog aspekta u demografiji.

NISKE STOPE RAĐANJA I RODNE ULOGE:
TEORIJSKI OKVIR I PRAKTIČNI IZAZOVI

Edicija
Monografije

Urednik edicije
dr Predrag Milidrag

Izdavač
Institut društvenih nauka
Beograd, 2022

Za izdavača
dr Goran Bašić

Recenzenti
dr Biljana Radivojević
dr Mirjana Devedžić
dr Mirjana Dokmanović

ISBN-978-86-7093-255-5

Knjiga je nastala u okviru Programa istraživanja
Instituta društvenih nauka za 2022. godinu, koji
podržava Ministarstvo prosvete, nauke i
tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Ankica Šobot

**NISKE STOPE RAĐANJA
I RODNE ULOGE:
TEORIJSKI OKVIR I
PRAKTIČNI IZAZOVI**

● monografije

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA

Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

Sadržaj

7	1. Uvod
8	1.1. Istraživanja niskog fertiliteta u prvoj i drugoj deceniji 21. veka
12	1.2. Namera, struktura i doprinos monografije
14	1.3. O analizi koja je deo sadržaja monografije
17	2. Rodni aspekt u razumevanju niskog fertiliteta – konceptualizacija pristupa
18	2.1. Saznajno-analički okvir
18	2.1.1. Antropološki demografski pristup
19	2.1.2. Rodne uloge, rodna ne/ravnopravnost i rodni režimi – feministički diskurs
22	2.2. Implikacije reproduktivnog ponašanja i rodni aspekt
27	3. Rađanje i rodni režimi u izabranim evropskim državama tokom druge decenije 21. veka
27	3.1. Pristup i pokazatelji
29	3.2. Pregled pokazatelja
29	3.2.1. Stope ukupnog fertiliteta
32	3.2.2. Prosečna starost žene pri rođenju prvog deteta
35	3.2.3. Indeks rodne ravnopravnosti – opšti nivo
37	3.2.4. Indeks rodne ravnopravnosti po domenima
42	3.2.5. Formalna briga o deci prema uzrastu i dužini boravka
47	3.3. Šta nam pokazuje analiza pokazatelja?

56	4. Izazovi politika prema niskom fertilitetu iz perspektive rodnih uloga
56	4.1. Zaposlenost i roditeljstvo
62	4.2. Pravo muškaraca na roditeljsko odsustvo
65	5. Srbija – fertilitet i rodna ne/ ravnopravnost
65	5.1. O fertilitetu – pokazatelji i istraživanja
70	5.2. Karakteristike rodnoeg režima – Indeks rodne ravnopravnosti i istraživanja
78	5.3. Izazovi političkog odgovora na nizak fertilitet – rodni aspekt
82	6. Zaključna razmatranja
83	6.1. Ključni aspekti političkog odgovora na nizak fertilitet
87	6.2. Rodna ne/ravnopravnost i nizak fertilitet kroz podatke
90	6.3. Fertilitet i rodna ne/ravnopravnost u Srbiji
92	6.4. Složenost veze između rodne ne/ ravnopravnosti i niskog fertiliteta u komparativnoj perspektivi
95	Literatura

1. UVOD

Cilj ove monografije jeste da se na primeru evropskih država što argumentovanije razmotri veza između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti. Nedovoljno rađanje je višedimenzionalan fenomen, a njegova deterministička osnova je složena. U relevantnoj literaturi podvlače se pozitivni efekti rodne ravnopravnosti na reproduktivno ponašanje. Ta veza je složena. Otuda namera da se pozabavimo naučnom građom i statističkim podacima, na osnovu kojih ćemo doneti konstatacije o uticaju rodnih režima na nivo rađanja u evropskim državama. Demografski ugao znači fokus na razumevanje uslovljenosti niskih stopa rađanja. U ovom slučaju razmatramo rodne uloge kao relevantne faktore i rodnu ne/ravnopravnost kao relevantan okvir reproduktivnog ponašanja u savremenom društvu. Razmatranje ima i aplikativnu vrednost. Ukazuje se na pozitivne i negativne implikacije. Kritički odnos prema negativnim pojavama koje se tiču veze između rodnih uloga i fertiliteta vodi ka afirmaciji stava da je rodna ravnopravnost okvir unutar kojeg treba pronalaziti adekvatna rešenja i definisati političke odgovore, koji će rezultirati pozitivnim efektima sa stanovišta fertiliteta. U centru takvih reagovanja jesu pojedinac, porodica i kvalitet uslova života. Rodni odnos predstavlja bitan segment celovitog odgovora na nizak fertilitet.

* * *

Centralni predmet ove monografije jeste nedovoljno rađanje, fenomen koji obeležava demografski razvoj modernih i postmodernih društava. Nivo rađanja ispod potrebe proste reprodukcije zabeležen je još sredinom dvadesetog veka, a tumačenje uzroka ostalo je predmet brojnih istraživanja početkom 21. veka. Težnja istraživača da ispitaju faktore i objasne njihovo delovanje rezultirala je unapređivanjem pristupa i novim teorijskim konceptima. Promene u fertilitetnom obrascu odvijale su se u svim zemljama, ali postojale su

različitosti u modelima ponašanja, što je podstaklo nove istraživačke perspektive orijentisane ka razumevanju uzroka niskog fertiliteta (Neyer & Andersson, 2004).

Prepoznajući potrebu za novim istraživačkim pristupima u proučavanju demografskih fenomena, uspostavlja se jedan sveobuhvatan koncept koji postavlja opšta metodološka načela i definiše epistemološki okvir savremene demografije. Antropološka demografija postavlja ponašanje u centar istraživačkog interesovanja, istovremeno naglašavajući neophodnost uvažavanja društvenog konteksta i kulturnih normi, kako bi se protumačili i razumeli mehanizmi uticaja koji su u osnovi ispitivanih pojava (Tabutin, 2007; Hobcraft, 2007; Caselli & Egidi, 2007; Johnson-Hanks, 2007; Coast, Hampshire & Randall, 2007; Bernardi & Hutter, 2007). U ovom konceptu značajno mesto ima rodni aspekt kao segment razumevanja, posebno naglašen u istraživanjima niskih reproduktivnih normi u evropskim državama (Georgiadis, 2007; Heady, 2007).

1.1. ISTRAŽIVANJA NISKOG FERTILITETA U PRVOJ I DRUGOJ DEZENIJI 21. VEKA

Kada je reč o pitanju niskog fertiliteta, početkom 2000-ih ono u velikoj meri postaje predmet ozbiljnog interesovanja donosilaca odluka i kreatora politika, usled percepcije negativnih posledica po demografski i društveni razvoj, kao i saznanja da su u pojedinim evropskim državama zabeležene veoma niske stope rađanja (Gauthie & Philipov, 2008). To je u još većoj meri podstaklo istraživanja, kako bi se razumeli razlozi reproduktivnog ponašanja koji za posledicu imaju niske i vrlo niske stope rađanja. Proučavanja fenomena nedovoljnog rađanja u savremenoj demografiji obuhvataju različite aspekte i raznovrsne faktore, a ispitivanja se baziraju na velikim statističkim i empirijskim istraživanjima, ali i na primeni kvalitativnih metoda. Tokom prethodne dve decenije stvorena je bogata naučna građa vezana za razumevanje fertilitetnog obrasca u postindustrijskim društvima.

Diferenciranost stopa rađanja u evropskim državama blagostanja podstakla je na unapređivanje temeljnih postavki teorijskog koncepta Druge demografske tranzicije, uzimajući u obzir

socioekonomske i sociokulturološke osobenosti i uticaje relevantnih faktora u tim okvirima (Lesthaeghe & Neels, 2002; Surkyn & Lesthaeghe, 2004; Lesthaeghe, 2010). Otuda se deterministički okvir fertilitetnog obrasca u evropskim državama ne posmatra izolovano, već kao deo određenog društvenog konteksta konkretne države. Takav pristup je omogućio uočavanje specifičnosti relevantnih faktora s obzirom na karakteristike ekonomskog i društvenog razvoja zemlje. Uviđa se da postoji razlika između razvijenih evropskih država i onih koje su tokom poslednje decenije 20. veka prolazile kroz period tranzicije socijalističkog društvenog sistema u kapitalistički. Različiti društveni uslovi impliciraju razliku u primarnosti relevantnih faktora društvenog konteksta, što definiše deterministički sklop niskog fertiliteta (Gauthie & Philipov, 2008; Sobotka, 2008). Nepovoljniji egzistencijalni uslovi i manji stepen socijalne sigurnosti podrazumevaju da su odluke o rađanju u većoj meri pod uticajima ekonomskih prilika i zaposlenosti. Kada je reč o razvijenim evropskim državama, pojačava se važnost uticaja faktora koji su neposrednije vezani za roditeljstvo. U tom pogledu, važna je i individualna perspektiva, odnosno doživljaj pojedinca u pogledu zadovoljstva sopstvenim životom, pri čemu se uspostavlja pozitivna korelacija sa odlukama o rađanju (Billari, 2008).

Odlaganje rađanja jeste ključna pojava koja je u osnovi niskog fertiliteta, pa je prilagođenost institucionalnog okvira tom procesu bitan razlog diferenciranosti stopa rađanja u evropskim državama (Kohler, Billari, & Ortega, 2006). Ulazak u roditeljstvo se pomera i realizuje se nakon što se steknu uslovi koji se smatraju bitnim sa stanovišta odluka onih koji formiraju porodicu. Ti uslovi se razlikuju s obzirom na individualne karakteristike (nivo obrazovanja i socio-profesionalne karakteristike), kao i s obzirom na uslove unutar porodice koji impliciraju kako socijalnu dimenziju, tako i norme koje se tiču rodni uloga (Vikat, 2004; Testa, Sobotka & Morgan, 2011; Adsera, 2011; Andersson, Kreyenfeld & Mika, 2014; Philipov, Liebroer & Klobas, 2015; Hanappi, Ryser, Bernardi & Le Goff, 2017; Vignoli et al., 2018).

Jaz između željenog i ostvarenog broja dece predstavlja jednu od bitnih karakteristika reproduktivnog ponašanja postindustrijskih društava (Sobotka, Beaujouan, 2014; Liebroer, Klobas, Philipov & Ajzen, 2015). Mada istraživanja govore da i u pogledu željenog

broja dece postoji tendencija smanjivanja, i dalje se rađa manji broj dece od onog koji se percipira kao željeni. Negativne tendencije su prisutne u oba aspekta, ali su intenzivnije kada je reč o realizaciji odluka o rađanju. Usmerenost istraživača ka uzrocima takvog ponašanja proizvela je veliki istraživački projekat "Reproductive decision-making in a macro-micro perspective" (REPRO) koji je dao značajan doprinos razumevanju reproduktivnog ponašanja u evropskim državama (Philipov, Liefbroer & Klobas, 2015).

U REPRO projektu, reproduktivno ponašanje i odlučivanje o rađanju jesu centralna istraživačka pitanja. Istraživanja su usmerena ka rasvetljavanju delovanja faktora na odluke o rađanju i o broju dece, a u kontekstu interaktivne povezanosti mikro i makro nivoa, što je ključno za razumevanje razloga zašto se pojedinci ponašaju na jedan ili na drugi način. Zašto realizuju ili zašto ne realizuju svoje namerе o broju dece? Koji su to podsticajni faktori, a koji deluju u negativnom smeru? U kojim uslovima se donose pozitivne odluke, a u kojim one o odustajanju od nameravanog rađanja? Reproductivno ponašanje se istražuje iz perspektive pojedinca. Glavne determinante procesa odlučivanja o rađanju jesu stavovi u vezi sa pozitivnim i negativnim efektima odluke, subjektivne norme koje on definiše u odnosu na očekivanja najbliže okoline, kao i percepcija u kojoj meri će moći da kontroliše negativne posledice svoje odluke. Delovanje tih faktora je pod uticajem sociodemografskih i društvenih faktora, što proizvodi različita ponašanja. Razlike su prisutne s obzirom na individualne karakteristike i na socioekonomske uslove porodice, na tip naselja, na kulturne norme, a kao efekat uticaja faktora makronivoa nastaju razlike između država, uključujući i rodne aspekte reproduktivnog ponašanja (Klobas & Ajzen, 2015; Spéder & Kapitány, 2015; Liefbroer, Merz & Testa, 2015; Bernardi, Mynarska & Rossier, 2015). Iz perspektive rodnih uloga, istraživanja su detektovala pitanja koja su direktno povezana sa negativnim iskustvima vezanim za podizanje male dece, pri čemu je važna tema balans između porodičnog života i obaveza koje se tiču posla i zaposlenosti.

Rezultati niza empirijskih istraživanja potvrdili su važnost *rodnih uloga kao faktora niskog fertiliteta*. Neusklađenost ostvarenog nivoa rodne ravnopravnosti u javnoj sa onim u privatnoj sferi, produkuje negativne implikacije, bitne sa stanovišta odlučivanja o rađanju. Suočeni sa karakteristikama tržišta rada u

postindustrijskim društvima, koje znače visok stepen nesigurnosti i neizvesnosti na jednoj strani, kao i jaku konkurenciju i intenzivnu posvećenost poslu na drugoj strani, pojedinci koji su pred odlukama o zasnivanju porodice ili o rađanju „još jednog“ deteta nalaze se u situacijama da moraju da procenjuju pozitivne i negativne efekte sa egzistencijalnog i socioekonomskog stanovišta, ali i iz ugla sopstvene karijere i napredovanja u profesiji (McDonald, 2006, 2008). Takvi uslovi nisu povoljni sa stanovišta podele uloga, jer otežavaju transformaciju tradicionalnog modela i pojačavaju raskorak između emancipacijskih tokova u sferi obrazovanja i zaposlenosti žena, na jednoj, i njihovog položaja unutar porodice, na drugoj strani. Niz istraživanja usmeren je ka ispitivanju veze između ekonomske aktivnosti žene i odluka o rađanju, pri čemu se pored usklađivanja rada i roditeljstva kao važno pitanje nameće socijalna izvesnost koja proizilazi iz sigurnosti posla (Kreyenfeld, 2004; Oláh & Fratzczak, 2004; Vikat, 2004; Pailhé, 2009; Neyer & Rieck, 2009; Andersson, Kreyenfeld & Mika, 2014; Hanappi, Ryser, Bernardi & Le Goff, 2017; Adsera, 2011; Vignoli et al., 2018).

Veza između niskog fertiliteta i dominantnog obrasca podele rodni uloga implicira ispitivanje uticaja rodne ne/ravnopravnosti na odluke o rađanju. Istraživanja govore o tome da je krajem 20. veka došlo do promene, i da tendencije u sferi rodni uloga koje impliciraju porast nivoa obrazovanja žena i njihove ekonomske aktivnosti nemaju negativan uticaj na reproduktivno ponašanje (Engelhardt & Prskawetz, 2004; Pailhé, 2009; Thévenon, 2008; Andersson, Kreyenfeld & Mika, 2014). Efekti prevladavajućeg modela podele rodni uloga zavise od definisanih političkih odgovora na fenomen nedovoljnog rađanja. Pozitivni efekti su posledica adekvatnih pristupa pitanju balansa između porodice i posla, uz uspostavljanje institucionalnog okvira koji je prilagođen savremenim tendencijama u sferi rodni uloga i rodnog odnosa, kao i karakteristika tržišta rada (Castles, 2003; Neyer, 2006, Andersson & Scott, 2007; Mills, M., et al., 2008; Rovny, 2011; Seeleib-Kaiser & Toivonen, 2011; Neyer, Lappegard & Vignoli, 2013).

Tradicionalni obrazac podele rodni uloga kao neizostavnu temu rodne dimenzije niskog fertiliteta nameće pitanje uticaja zaposlenosti žene na odluke o ulasku u roditeljstvo i o broju dece. Istraživanja upućuju na uticaj nivoa obrazovanja na reproduktivno

ponašanje, koji se povezuje i sa modalitetima zaposlenosti (Adsera, 2011; Vignoli et al., 2018). Osim toga, razmatranje ove veze vodi i ka pitanju uticaja roditeljstva na zaposlenost žene. Sa demografskog stanovišta, interesantno je pitanje kako situacije koje govore o tome da roditeljstvo negativno utiče na zaposlenost majki male dece deluju na odlučivanje o rađanju. Statistički podaci upućuju na to da majke male dece imaju nižu stopu zaposlenosti u odnosu na žene bez dece (Saraceno, 2011; Šobot, 2014b). Ta nepovoljnost, uočena na opštem nivou, ukazuje da roditeljstvo može negativno delovati na ekonomsku aktivnost i zaposlenost žena, što se ne može smatrati pozitivnim sa stanovišta položaja žene i rodne ravnopravnosti, a to dalje može imati negativne uticaje na reproduktivno ponašanje. Jaz u pogledu zaposlenosti žena koje imaju malu decu, u odnosu na žene i muškarce koji nemaju decu, ali i u odnosu na očeve, pre svega je posledica produženog roditeljskog odsustva, nego što je određen organizovanjem usluga za čuvanje dece, kulturnim normama u vezi sa zaposlenošću žene ili dobro plaćenim roditeljskim odsustvom (Boeckmann, Misra & Budig, 2014).

1.2. NAMERA, STRUKTURA I DOPRINOS MONOGRAFIJE

Važnost rodne dimenzije niskog fertiliteta nesumnjivo je prepoznata i od strane srpskih demografa (Rašević & Vasić, 2017; Mirić, 2019; Nikitović, Buturović & Ignjatović, 2018; Rašević & Nikitović, 2019; Šobot, 2020). U Srbiji su krajem 1980-ih i početkom 1990-ih pokrenuta empirijska istraživanja u kojima se ispituje veza i utvrđuju negativne implikacije tradicionalnog obrasca podele rodni uloga na odluke o rađanju (Blagojević, 1991; Blagojević, 1997). Novija demografska sagledavanja usmerena su namerom da se predstave empirijski nalazi i statistički podaci, na temelju kojih se tumači rodna dimenzija reproduktivnog ponašanja u evropskim državama blagostanja, kako bi se istakle ključne osobine i glavna pitanja, bitna za definisanje odgovora na nizak fertilitet (Šobot, 2014b; Šobot, 2019; Šobot, 2021).

U ovoj monografiji pokušaćemo da rasvetlimo vezu između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti. Ono što je novo jeste

upotreba Indeksa rodne ravnopravnosti (GEI) kao pokazatelja rod-nog režima u okviru kojeg se realizuje reproduktivno ponašanje. Ni-smo fokusirani na zaposlenost žene, što je učinjeno u nekim od ra-nijih radova. Na ovaj način, razumevanju rodne dimenzije niskog fertiliteta pristupamo sa stanovišta postignutog nivoa rodne rav-nopravnosti. To nam je referentna tačka u odnosu na koju posma-tramo razlike u stopama rađanja i tendencijama fertiliteta.

Nakon uvodnog izlaganja predstavljamo saznanjno-analitički okvir razumevanja rodne dimenzije reproduktivnog ponašanja. U tom smislu izdvojeni su antropološko određene savremene demo-grafije, tumačenje pojmova koji se tiču rodnog odnosa, kao i objaš-njenje teorijskog koncepta proučavanja reproduktivnog ponašanja unutar kojeg se postavlja i rodni aspekt. U narednom poglavlju da-jemo analizu izabranih pokazatelja, na čijem temelju razmatramo vezu između stopa rađanja i nivoa rodne ravnopravnosti. Zatim uka-zujemo na glavne izazove političkih odgovora na niske stope rađa-nja, na temelju relevantne literature. Poslednje poglavlje se odnosi na Srbiju. Analiziramo gde je Srbija kada je reč o stopama ukupnog fertiliteta, a gde u pogledu postignutog stepena rodne ravnoprav-nosti, tokom 2010–2019, u poređenju sa posmatranim evropskim državama. Pored toga, koristeći kao izvore rezultate različitih istraživa-nja, predstavljamo karakteristike rodnog režima u Srbiji, fokusirajući se na one aspekte koji su bitni sa stanovišta reproduktivnog ponašanja.

U zaključnim razmatranjima sistematizujemo znanja iz litera-ture i diskutujemo na pitanja koja su podstakla i usmerila razmatra-nje. Ne donosimo tvrdnje o uzročno-posledičnom odnosu niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti. To nije moguće na osnovu analize koju predstavljamo. Međutim, pružamo argumente o važ-nosti rodne dimenzije za razumevanje reproduktivnog ponašanja i odlučivanja o rađanju u postindustrijskim društvima. Takođe, uvi-dom u najnovije tendencije i stanje, donosimo zaključke u vezi sa već postojećim saznanjima u relevantnoj demografskoj literaturi koja se tiču veze između stopa rađanja i dominantnog obrasca rod-nih uloga. Komparativni pristup omogućava sveobuhvatnije zaklju-čivanje. Takođe, usmerava nas u pogledu zaključivanja kada je reč o rodnoj dimenziji niskog fertiliteta u kontekstu specifičnosti rodnog režima u Srbiji. Ujedno, dobijamo i potrebnu osnovu za sveobuhvat-nija empirijska istraživanja, kao i ona manja koja imaju kvalitativnu

dimenziju, kako bi se mogli donositi pouzdaniji zaključci o uticaju rodne ne/ravnopravnosti na odlučivanje o rađanju u kontekstu društvenih, ekonomskih i kulturnih specifičnosti srpskog društva.

1.3. O ANALIZI KOJA JE DEO SADRŽAJA MONOGRAFIJE

Ne dovodi se u pitanje pozitivan stav prema rodnoj ravnopravnosti kao društvenoj vrednosti. Takođe, ne dovodi se u pitanje pozitivan uticaj rodne ravnopravnosti na reproduktivno ponašanje. Polazimo od toga da je rodna ravnopravnost okvir unutar kojeg treba uspostaviti uslove da reproduktivno ponašanje rezultira nivoom fertiliteta koji je postavljen kao cilj političkog odgovora, u definisanom vremenskom periodu. Da bi to bilo moguće, potrebno je razumeti rodnu dimenziju reproduktivnog ponašanja, što podrazumeva uvažavanje specifičnosti društvenog okruženja i društvenih prilika.

Nivo fertiliteta evropskih država razmatramo iz perspektive postignutog nivoa rodne ravnopravnosti, prihvatajući je kao društvenu vrednost i kao društveni odnos koji treba unapređivati. *Analiza pred nama će nam omogućiti da na opštem nivou sagledamo vezu između rodne ne/ravnopravnosti i fertiliteta, u periodu 2010–2019, izdvajajući nekoliko evropskih država, grupisanih prema nivou fertiliteta na početku posmatranog perioda. Dakle, ne postavlja se dilema da li je rodna ravnopravnost pozitivan okvir ili je prepreka postizanju većeg nivoa fertiliteta.* To što nivo fertiliteta posmatramo sa stanovišta rodne ne/ravnopravnosti ne implicira negativan stav prema unapređivanju rodnog odnosa. Naprotiv, pozitivne promene u sferi rodnog odnosa smatraju se podsticajnim sa stanovišta nivoa rađanja. Razmatranje fertiliteta u kontekstu nivoa rodne ne/ravnopravnosti ima za cilj da kroz novije tendencije i najaktuelnije pokazatelje uočimo šta se dešava na toj relaciji. Da li je stabilna veza između relativno visokog fertiliteta i rodne ravnopravnosti? Takođe, šta se dešava sa stopama rađanja u onim državama koje se odlikuju manje egalitarnim rodnim režimima.

Vežu između fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti tumačimo kroz agregatne pokazatelje.¹ Nivo rađanja posmatramo u kontekstu nivoa rodne ne/ravnopravnosti u makroperspektivi, ne ulazeći u osobenosti mikronivoa. U analizu su uključeni: stope ukupnog fertiliteta (SUF), kao pokazatelj nivoa rađanja tokom jedne kalendarske godine, i Indeks rodne ravnopravnosti kao kompozitni pokazatelj koji podrazumeva više različitih aspekata koji su bitni za spoznavanje rodnog režima.² U analizu uključujemo i nivo rodne ravnopravnosti u aspektima bitnim sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. Njihovo uvođenje omogućava nam da nivo fertiliteta razmotrimo u kontekstu rodne ravnopravnosti u sferi plaćenog rada i zaposlenosti, kao i u pogledu korišćenja vremena. Kada je reč o ovom drugom domenu, posebno posmatramo dostignuti nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige o članovima porodice, a posebno u pogledu tzv. društvenih aktivnosti (slobodno vreme i obavljanje nekih aktivnosti koje su izvan sfere porodičnog života). Razmotrićemo stope ukupnog fertiliteta u kontekstu nivoa rodne ravnopravnosti u svakom od ovih domena i poddomena.

Imajući u vidu da se uticaji relevantnih faktora niskog fertiliteta formiraju u zavisnosti od socioekonomskih uslova i kulturnih normi konkretnog društvenog konteksta, opredelili smo se za komparativni pristup. Naše razmatranje se tiče različitosti između država, u pogledu fertiliteta i u pogledu postignutog stepena rodne ravnopravnosti. Polazna tačka analize jesu stope ukupnog fertiliteta. Prema ovom pokazatelju, posmatrane države smo svrstali u one sa relativno visokim, u one sa umereno niskim i one sa vrlo niskim stopama fertiliteta, u početnoj godini posmatranja. Da bismo imali celovitiji uvid, vežu između rodnih režima i stopa rađanja sagledavamo u periodu od deset godina (2010–2019). Na taj

¹ Podaci koji se ovde predstavljaju preuzeti su iz Evropskog statističkog sistema (EUROSTAT) i iz statističke baze Evropskog Instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE). Izabrani pokazatelji se posmatraju u definisanom vremenskom okviru koji je određen raspoloživošću podataka.

² Indeks rodne ravnopravnosti (Gender Equality Index – GEI) je sredstvo za merenje napredovanja rodne ravnopravnosti u zemljama Evropske unije. Uključuje nekoliko aspekata koji se prikazuju kroz 31 indikator. Šest glavnih domena su: posao, novac, obrazovanje, vreme, moć i zdravlje, a u svakome od njih postoje poddomeni.

način dobijamo uvid u promene, što je pouzdaniji okvir za donošenje zaključaka.

U analizu uvodimo još jedan aspekt. To je formalna briga o deci. Namera nam je da sagledamo razlike u stopama rađanja s obzirom na zastupljenost korišćenja usluge za čuvanje dece. Razmatranjem ćemo obuhvatiti tri uzrasne grupe, posmatrajući moguće opcije koje se tiču dužine boravka dece, kako bismo dobili što kompletniju sliku. Pored toga, ovaj pokazatelj analiziramo i u odnosu na nivo rodne ravnopravnosti, u cilju sagledavanja njihove međusobne veze.

Razmatranje koje temeljimo na analizi izabраниh pokazatelja vodi nas ka postavljanju novih istraživačkih pitanja koja se tiču veze između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti u kontekstu aktuelnih tendencija. Ono usmerava ka daljim ispitivanjima uticaja rodniх uloga na reproduktivno ponašanje, što podrazumeva i potrebu za istraživanjima mikro nivoa. Mi analiziramo agregatne pokazatelje koji nam pružaju opštu sliku. Oni nam omogućavaju dobru osnovu za produbljenija ispitivanja rodne dimenzije u sklopu novijih procesa u sferi reproduktivnog ponašanja i rodniх uloga. Uvođenjem mikronivoa u istraživanja, mogli bismo sa većom sigurnošću da donosimo zaključke o efektima rodniх uloga na fertilitet, uzimajući u obzir specifičnosti šireg društvenog okvira. Kakvi su efekti tradicionalnog obrasca podele rodniх uloga u kontekstu društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja srpskog društva? Kakvi su uticaji na reproduktivno ponašanje, s obzirom na nivo obrazovanja, socioprofesionalne karakteristike, karakteristike koje se tiču zaposlenosti i posla? Šta je potrebno da bi se uspostavili uslovi za kontinuitet viših stopa rađanja i veći nivo rodne ravnopravnosti? Na to ne možemo dati odgovore bez reprezentativnih istraživanja, poduprtih manjim kvalitativnim kojima ulazimo u dublje razumevanje mikronivoa.

2. RODNI ASPEKT U RAZUMEVANJU NISKOG FERTILITETA – KONCEPTUALIZACIJA PRISTUPA

Utemeljenje rodnog aspekta kao sazajnog pristupa u istraživanju demografskih fenomena svoje uporište ima u epistemološkim principima savremene demografije, kao i u saznanjima koja dolaze iz feminističkog diskursa (Šobot, 2014a). Ujedno, to čini i temeljnu postavku pristupu kojim se deterministička osnova niskog fertiliteta rasvetljava sa stanovišta uticaja rodnih uloga i obrazaca ponašanja.

Početak 2000-ih razvijao se teorijsko-metodološki koncept antropološke demografije. To je označilo isticanje interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti, kao i unapređivanje kvantitativnih i jačanje kvalitativnih metoda u funkciji razumevanja populacionih fenomena u njihovoj složenosti i višedimenzionalnosti (Neyer & Andersson, 2004; Tabutin, 2007; Hobcraft, 2007; Caselli & Egidi, 2007; Johnson-Hanks, 2007; Coast, Hampshire & Randall, 2007). Približavanje demografije i antropologije donosi dobrobiti za naučno tumačenje pojava u društvenim zajednicama, praveći spoj kvantitativnog i kvalitativnog (Bošković, 2013). Iz ugla demografije, to znači iskorak iz deskriptivne analize statističkih podataka ka saznavanju uzroka. Takav pristup označava da se činjenice dobijene iz statističkih izvora i rezultata empirijskih istraživanja tumače imajući u vidu karakteristike društvenog okruženja i kulturne norme. To znači dublje razumevanje proučavanih populacionih pojava i procesa.

Na međusobnu upućenost i povezanost antropološkog i demografskog znanja jasno su ukazali socijalni demografi. Bobić (2013) se ovim pitanjem bavi ne samo u smislu teorijskog promatranja, već i kroz razmatranje pojedinačnih tema demografskog razvoja. Posebno mesto je dato pitanju niskog

fertiliteta i rodnom aspektu u tumačenju uslovljenosti niskih reproduktivnih normi.

2.1. SAZNAJNO-ANALITIČKI OKVIR

2.1.1. *Antropološki demografski pristup*

Antropološki karakter savremene demografije odavno je percipiran kao odrednica predmeta i tumačenja usmerenosti proučavanja stanovništva. Demografsko saznavanje, inače usmereno ka tumačenju pokazatelja na agregatnom nivou, podrazumeva rasvetljavanje demografski relevantnog ponašanja koje se odvija na individualnom nivou, a tu vezu i konačne ishode tumači u složenoj interakciji demografskih i društvenih karakteristika (Macura, 1997a). Proučavanje demografskih pojava ne smatra se potpunim ukoliko se ne pronikne u karakteristike pojedinaca koji su subjekti demografskog ponašanja i ukoliko se shvatanje proučavanog fenomena ne posmatra iz perspektive interakcije pojedinačnog (individualnog) i opšteg (društvenog) (Macura, 1997b). Akademik Macura (1997b) insistira na složenosti interaktivne povezanosti demografskog i društvenog, ali ističe i postojanje konflikta između individualnog i kolektivnog. U osnovi svakog pojedinačnog ponašanja su specifične potrebe, ciljevi, nastojanja, motivi. Kolektivno se tiče društvenih potreba i mogućih uticaja putem institucija i zakona. Da bi se agregatni pokazatelji demografskog ponašanja protumačili, potrebno je razumeti individualno ponašanje. Imajući u vidu potrebe društvene zajednice, moguće je da se utiče na ponašanje, pri čemu taj uticaj treba da nosi pozitivne implikacije iz ugla pojedinaca koji su obuhvaćeni. On bi trebalo da znači delovanje u smeru usklađivanja dva aspekta demografskog ponašanja – humanog i racionalnog.

Isticanje da je razumevanje demografskog ponašanja glavni zadatak savremene demografije (Hobcraft, 2007) vodi nas ka važnosti shvatanja rodni osobenosti koje su bitne sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. Uvažavanje specifičnosti rodni uloga znači konkretnije i celovitije sagledavanje faktora koji su u osnovi niskog fertiliteta.

Od demografa se traži da objasne i da rasvetle uzroke, da protumače povezanost varijabli, da uzmu u obzir i mikro i makro nivo uticaja (Caselli & Egidi, 2007). Posebno mesto u antropološkoj demografiji pripada uvažavanju društvenog konteksta i shvatanju proučavane pojave sa stanovišta autentičnog kulturnog značenja. Demografe interesuje agregatni nivo, ali on je proizvod niza pojedinačnih ponašanja koja se odvijaju u određenom okruženju (Johnson-Hanks, 2007). Razumevanje podrazumeva objašnjenje razloga ponašanja s obzirom na društveni kontekst i specifičnost kulturnih normi, pa su komparativni pristup i objašnjenje koje uvažava sociokulturološke osobenosti neizostavni u istraživačkom pristupu (Coast, Hampshire & Randall, 2007; Bernardi & Hutter, 2007). Na temeljima ovih teorijsko-metodoloških usmerenja realizovane su dve komparativne studije o niskom fertilitetu u Evropi (Georgiadis, 2007; Heady, 2007).

Antropološki demografski pristup znači da je ponašanje u fokusu posmatranja i istraživanja, a objašnjenje veze između rodni uloga i odlučivanja o rađanju podrazumeva jasnu kontekstualizaciju. Rodni obrasci ponašanja jesu odraz preovladavajućih kulturnih normi, a uticaj dominantnog modela podele rodni uloga oblikuje se unutar određenog socioekonomskog i sociokulturološkog konteksta. Otuda, razumevanje ove veze nije moguće bez uvažavanja specifičnosti društvenog okruženja kako na makro, tako i na mikro nivou. Na jednoj strani su nivo ekonomskog razvoja, institucionalni okviri, kulturne norme, a na drugoj nivo obrazovanja, socioprofesionalne karakteristike, zanimanje, ali i socijalni status porodice i odnosi unutar porodice. Takođe, stavovi i očekivanja u pogledu rodnog odnosa uobličavaju doživljaj ne/ravnopravnosti unutar porodice (Neyer, Lappegard & Vignoli, 2013), što je još jedan faktor koji utiče na to kako će se određeni rodni obrasci unutar porodice odraziti na reproduktivno ponašanje.

2.1.2. Rodne uloge, rodna ne/ravnopravnost i rodni režimi – feministički diskurs

Rodne uloge su društveni konstrukti, formirani na očekivanjima društvene zajednice koja su bazirana na pretpostavljenim

razlikama između ženske i muške sfere delovanja (Petrušić, 2007). Feministički diskurs jasno naglašava jaz između privatne i javne sfere kao suštinsku odrednicu, ključnu za položaj žene i nivo rodne ne/ravnopravnosti (Papić, 1989; Babović, 2010). Asimetrična podela uloga unutar privatne sfere odražava se na različitost profesionalnih putanja muškaraca i žena, odnosno kroz kontinuitet i diskontinuitet u pogledu mogućnosti izgradnje karijere, usled nejednakog stepena angažovanja u podizanju male dece i u porodičnim obavezama (Blagojević, 1991). Karakteristike rodnog odnosa unutar porodice i podela poslova vezanih za brigu i negu članova domaćinstva vide se kao segment razvojnih politika koje za meru prosperiteta uzimaju ljudsko blagostanje (Đurić Kuzmanović, 2013).

Rodna neravnopravnost, određena kao hijerarhijski odnos između polova, duboko je društveno determinisana, i kao proizvod „sistemske inhibicije“ ona se kontinuirano reprodukuje, manifestujući se u zaposlenosti i radu, obrazovanju, profesiji i u porodici (Blagojević, 1991). Društvena određenost rodni uloga i rodnog odnosa naglašena je i kroz definisanje pojma rodni režim. To je „relativno strukturiran odnos između muškaraca i žena, muškosti i ženskosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou praksi“ (Blagojević, 2002). Karakteristike tog odnosa vidljive su kroz obrasce rodni uloga i kroz uspostavljen nivo ne/ravnopravnosti i u javnoj i u privatnoj sferi.

Krajem 20. veka politike prema porodici u evropskim državama bile su orijentisane na podržavanje preovladavajućeg angažovanja žene u aktivnostima unutar porodice (Presser, 1995). Takav pristup je uticao na opstajanje tradicionalnog obrasca podele rodni uloga, što je značilo reprodukovanje rodne neravnopravnosti. Put ka uspostavljanju egalitarnijeg rodni režima podrazumeva ravnorniju podelu uloga unutar porodice. Rodna ravnopravnost podrazumeva jednakost žena i muškaraca u pogledu šansi, mogućnosti izbora, uslova razvoja individualnih kapaciteta, dostupnosti resursa, mogućnosti zapošljavanja i vrednovanja rada, implicirajući slobodu izbora uloga i postignuća u skladu sa individualnim sklonostima, sposobnostima i stavovima (Paci, 2002). Ona implicira jednake šanse za realizaciju ličnih sposobnosti, afiniteta i ostvarenje individualnog potencijala, uz rušenje rodni stereotipa i predrasuda o ženskim i muškim ulogama i poslovima.

Strateški pristup integrisanju rodno aspekta u javnu politiku proizveo je rodnu ravnopravnost u jedno od centralnih pitanja društvenog razvoja, a njeno uspostavljanje je postalo politički zadatak (Dokmanović, 2002). Ostvarivanje tog zadatka impliciralo je definisanje mehanizama kojima će se stvarati jednake mogućnosti, pri čemu se kao suštinski važno ističe neophodnost da specifičnosti položaja žena budu obavezan segment svih politika.

Jednakost u pogledu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava jeste imperativ na putu ukidanja diskriminacije i marginalizacije po osnovi roda, ali kada izostaje realizacija u praksi, onda se ne može govoriti o rodnoj ravnopravnosti.³ Rodna ravnopravnost je složen multidimenzionalni fenomen. Jedan od suštinski važnih elemenata jeste sfera neplaćenog kućnog rada i briga o članovima porodice, koja kao dominantno žensko polje angažovanja reprodukuje marginalizaciju i diskriminaciju žena (Blagojević Hjuson, 2015).

Shvatanje rodnih uloga i rodno odnosa kao proizvoda društvenih prilika, označava da ih treba posmatrati s obzirom na definisani društveni kontekst (Blagojević, 2013). Takođe, prihvatanje takvog pristupa znači i da menjanje rodno obrazaca i put ka rodnoj ravnopravnosti ne mogu da se objasne i protumače izvan konkretnog društvenog okvira.

Razmatrajući transformaciju rodno režima industrijskih društava u one koji odlikuju postindustrijska društva, Frejzer (Fraser, 1994) uočava nedostatke, naglašavajući da je rodna ravnopravnost nužni standard savremenih država blagostanja. U svom kritičkom odnosu u pogledu shvatanja rodno neravnopravnosti, autorka izdvaja četiri bitna principa koja je potrebno ispuniti. Prema njenom mišljenju, potrebno je izbegnuti zamke povezivanja rodno ravnopravnosti bilo sa jednakošću, bilo sa razlikama između žena i muškaraca. Istaknuto je da zagovaranje jednakosti pretpostavlja „muškarce kao norme“, što žene stavlja u nepovoljan položaj i nameće iskrivljene standarde. Suprotno, zagovaranje ravnopravnosti na principima različitosti jača stereotipe o ženskim osobinama i ograničava žene unutar postojeće podele. Definišući rodnu ravnopravnost kao složen pojam, autorka izdvaja pet različitih principa

³ Prema dokumentu „Montrealski principi o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima žena“.

koje je potrebno realizovati, uz podršku politika prema porodici, kako bi se rodni režim suštinski transformisao. Jedan od njih jeste princip jednakosti koji podrazumeva jednakost dohotka i slobodnog vremena. Poslovi brige vezani za članove domaćinstva predstavljaju jednu od bitnih karakteristika klasifikacije institucionalne podrške porodicama, što je jedna od vitalnih odrednica rodnog odnosa i nivoa rodne ravnopravnosti.

Analizirajući politike evropskih država blagostanja *Ciccia i Bleijenbergh* (2014), uočavaju promene u smeru podrške transformisanju tradicionalnog modela porodica u kojima je muškarac glavni hranilac, ali kao negativnost uočavaju to da je roditeljska briga i dalje ne vrednovana i da predstavlja prepreku za punu zaposlenost. One ističu da institucionalna podrška kroz usluge čuvanja dece ima direktan uticaj na podelu rodni uloga, koji za posledicu ima ili ostanje tradicionalnog modela, u pojedinim zemljama, ili održavanja modela gde su oba roditelja zaposlena, ali zanemarujući ravnopravnu uključenost žena i muškaraca u podizanje dece. Autorke kao ključni nedostatak transformacije ističu izostanak podsticanja jednakosti žena i muškaraca u pogledu angažovanja kako u plaćenim, tako i u neplaćenim poslovima.

2.2. IMPLIKACIJE REPRODUKTIVNOG PONAŠANJA I RODNI ASPEKT

Noviji istraživački koncepti u razmatranju uslovljenosti niskog fertiliteta u fokus stavljaju *ponašanje u pogledu odlučivanja o rađanju*. Na jednoj strani su statistički podaci koji govore o tome da su stope ukupnog fertiliteta više decenija ispod potrebe proste reprodukcije, a na drugoj empirijski nalazi koji upućuju na nesklad između ostvarenog i željenog broja dece, koji se definiše kao „fertilitetni jaz” (Liefbroer, Klobas, Philipov & Ajzen, 2015). Orijentacija na proučavanje reproduktivnog ponašanja ne znači zanemarivanje makro-okruženja. Naprotiv, istaknuta je uzajamna povezanost makro i mikro nivoa, pa su u proučavanju niskog fertiliteta jednako uvažavani i faktori koji se tiču socioekonomskih uslova, kulturnih normi, politika i institucionalnog okvira. Zapravo, fertilitetni obrasci se oblikuju u

interakciji činilaca mikro i makro nivoa, a njihovi uticaji i efekti na odluke o rađanju posredovani su društvenim kontekstom.

U REPRO konceptu (Philipov, Liefbroer & Klobas, 2015), makronivo ima važnost kao društveni kontekst u kojem se odvijaju individualni procesi odlučivanja o rađanju i reproduktivno ponašanje. On implicira ekonomske, društvene, kulturne i institucionalne uslove unutar kojih se dešava delovanje faktora na individualnom nivou i odvija proces odlučivanja o rađanju. Proučavanje mikronivoa omogućava prepoznavanje konkretnih uticaja i mehanizama, čije delovanje za posledicu ima negativne odluke o rađanju. Rasvetljavanje delovanja mikrofaktora doprinosi preciznijem sagledavanju i dubljem razumevanju uticaja makrofaktora na reproduktivno ponašanje (Liefbroer, Klobas, Philipov & Ajzen, 2015). Stavljanje ponašanja u fokus razumevanja uslovljenosti niskih reproduktivnih normi dovelo je do toga da se *namere o rađanju i njihova realizacija* postave kao ključni predmet istraživanja. Ovaj koncept podrazumeva da su *stavovi* (Att), *subjektivne norme* (SN) i *opažanje kontrole efekata ponašanja u vezi sa odlukama o rađanju* (PCB) glavne determinante reproduktivnog ponašanja, inače same u međusobnoj interakciji, a faktori makronivoa i sociodemografske karakteristike pojedinca imaju posredan uticaj delovanjem na neke od tri ključna prediktora. Ono što se vidi kao bitna tačka individualnog ponašanja jeste *verovanje*. Objašnjava se da pojedinac svoje odluke donosi u odnosu na verovanje u vezi s tim da li su očekivani ishodi ponašanja dobri ili loši za njega, na verovanje u odnosu na očekivanja najbliže okoline i, konačno, na osnovu verovanja u sopstvenu sposobnost i procenu mogućnosti da može da se „izbori“ sa mogućim negativnim implikacijama.

Imajući u vidu osnovne teorijsko-metodološke postavke REPRO projekta, moguće je izdvojiti nekoliko momenata koji usmeravaju razumevanje reproduktivnog ponašanja sa stanovišta rodni uloga i zastupljenih obrazaca rodno odnosa. U kontekstu tumačenja koje se tiče glavnih prediktora i njihovog uticaja na odlučivanje o rađanju, a uzimajući u obzir rodni aspekt, može se govoriti o specifičnosti stavova, subjektivnih normi i percipirane kontrole ponašanja iz ugla rodni osobenosti koje impliciraju različitosti ženske i muške perspektive. U tom smislu može se govoriti o rodni specifičnostima u sagledavanju uslova u kojima se odvija proces

odlučivanja o rađanju, u pogledu uticaja očekivanja bliže okoline na subjektivne norme o rađanju i broju dece, kao i kada je reč o percepcijama mogućih prepreka i procene sopstvenih kapaciteta da se negativne implikacije „imaju“ pod kontrolom.

Ženska perspektiva implicira percepciju uslova i mogućih rizika koji se tiču „ženskih“ praksi, „ženskih“ očekivanja i „ženskog“ iskustva. S obzirom da je relacija privatna – javna sfera nešto što determiniše položaj žene i određuje karakter rodno odnosa, onda je to i glavna osa formiranja rodni osobenosti u pogledu stavova, subjektivnih normi i percepirane kontrole ponašanja, kao glavnih determinanti reproduktivnog ponašanja. U tom smislu, rodni odnos unutar porodice i karakteristike rodno režima na agregatnom nivou jesu važni aspekti formiranja savremenog fertilitetnog obrasca.

Takođe u skladu sa REPRO konceptom, uticaj rodni uloga i rodni specifičnosti bitni sa stanovišta reproduktivnog ponašanja odvijaju se u konkretnom društvenom kontekstu. On podrazumeva nivo ekonomskog i društvenog razvoja. Delovanje glavnih determinanti koje nose rodnu specifičnost odvija se u konkretnim ekonomskim uslovima, u okruženju gde postoje određene kulturne norme, gde postoje određene politike i institucionalni okvir. Društvena kontekstualizacija delovanja neposrednih determinanti reproduktivnog ponašanja je nešto što oblikuje i vezu između rodni uloga i niskog fertiliteta.

Istraživanja uticaja mikronivoa na reproduktivno ponašanje usmerena su ka ispitivanju *namera*, kao centralne tačke procesa odlučivanja o rađanju. U tom pogledu potvrđeno je da je odlučivanje o rađanju složen proces koji implicira niz uticaja koji uobličavaju konačne ishode, odnosno deluju u pogledu toga da odluke o rađanju budu ili u skladu sa prvobitnim namerama ili da budu drugačije (Speder & Kapitani, 2015). Rezultati istraživanja su pokazali da u evropskim državama dominira uticaj socijalni normi u pogledu namera da se imaju deca, dok percepiranje negativni ishoda ima slabiji uticaj. Utvrđeno je i da *nacionalni kontekst ima važnu ulogu kada je reč o tome kako verovanja* u vezi s tim šta će određeni ishod odluke doneti samom pojedincu, u vezi sa očekivanjima najbliže okoline i u vezi sa percepiranjima kontrole ponašanja *deluju na namere*. Pod toga, ukazano je da taj uticaj varira u zavisnosti od faze životnog

ciklusa, odnosno da se *uticaj verovanja na namere može menjati u zavisnosti od starosti pojedinca i od životnih okolnosti u kojima se nalazi.*

Komparativno kvalitativno istraživanje usmereno na rasvetljavanje razloga koji dovode do stabilnosti, odnosno promene namera o rađanju, pokazalo je složenost ovog procesa i multidimenzionalnost namera, koji su uslovljeni postojanjem *različitih izvora neizvesnosti* koje vode ka promenama prvobitnih zamisli o rađanju (Bernardi, Mynarska & Rossier, 2015). Pored nesigurnosti koja se tiče individualnog nivoa, do promena namera dolazi i pod uticajem preovladavajućih društvenih normi i politika, koji su relevantni sa stanovišta odnosa između sfere porodice i sfere rada. Zaključuje se da *postmodernistička vizija roditeljstva i podele rodni uloga podrazumeva veću važnost razvijenosti institucionalnog okvira u pogledu usklađivanja rada i roditeljstva.* Takođe, istaknuto je da u uslovima kada postoji široka rasprostranjenost normi u pogledu prihvatanja tradicionalnog obrasca podele rodni uloga i kada u privatnoj sferi nije došlo do značajnijeg pomaka u tom pogledu, na važnosti u procesu odlučivanja o rađanju dobijaju razmatranja „cene“ i „dobiti“ odluke o tome da se u planiranom vremenskom okviru rodi dete.

Mada je utvrđeno da su pojedini aspekti reproduktivnog ponašanja, kao što su odustajanje od rađanja i rađanje van braka, povezani sa Drugom demografskom tranzicijom, ta veza se nije potvrdila u slučaju kombinovanja roditeljstva i zaposlenosti sa punim radnim vremenom (Liefbroer, Merz & Testa, 2015). Otuda se konstatuje da *norme o rodnoj jednakosti nisu samo produkt postmodernističkog vrednosnog sistema i da su određene faktorima koji se u većoj meri tiču konkretnih okolnosti, a ne promenama kulturnih normi u smeru jačanja individualizacije.*

Posmatrano iz perspektivne rodni uloga, psihološka cena roditeljstva je važan faktor procesa odlučivanja o rađanju u uslovima kada je podizanje male dece dominantno žensko polje delovanja (Bobić, 2018). S obzirom na to da politike prema porodici i institucionalni okviri jesu važni sa stanovišta uslovljenosti niskog fertiliteta (Lesthaeghe & Neels, 2002; Surkyn & Lesthaeghe, 2004; Kohler, Billari & Ortega, 2006; Neyer, 2006; Gauthier & Philipov, 2008; Lesthaeghe, 2010; Philipov, Liefbroer & Klobas, 2015), implementacija rodni aspekta u tim okvirima znači i ublažavanje negativnih iskustava u vezi sa usklađivanjem porodičnog života sa

zaposlenošću, profesionalnim aspiracijama i slobodnim vremenom. Istraživanja reproduktivnog ponašanja iz perspektive mikronivoa govore o pozitivnoj vezi između odluka o rađanju i zadovoljstva sopstvenim životom (Billari, 2009).

3. RAĐANJE I RODNI REŽIMI U IZABRANIM EVROPSKIM DRŽAVAMA TOKOM DRUGE DECENIJE 21. VEKA

3.1. PRISTUP I POKAZATELJI

Na temelju istraživačkih nalaza predstavljenim u relevantnim naučnim tekstovima može se reći da fertilitetni obrazac u postindustrijskim društvima odlikuju: odlaganje rađanja, uticaj postmodernističkog sistema vrednosti, relevantnost društvenog konteksta i uticaj rodni uloga na reproduktivno ponašanje (Lesthaeghe & Neels, 2002; Castles, 2003; Van de Kaa, 2003; Surkyn & Lesthaeghe, 2004; Kreyenfeld, 2004; Oláh & Fratzczak, 2004; Vikat, 2004; McDonald, 2006; Neyer, 2006; Kohler, Billari & Ortega, 2006, Sobotka, 2008; McDonald, 2008; Gauthier & Philipov, 2008; Mills et al., 2008; Billari, 2009; Pailhé, 2009; Lesthaeghe, 2010; Morgan, Sobotka & Testa, 2011; Rovny, 2011; Seeleib-Kaiser & Toivonen, 2011; Neyer, Lappegard & Vignoli, 2013; Philipov, Liefbroer & Klobas, 2015; Hanappi, Ryser, Bernardi & Le Goff, 2017; Vignoli et al., 2018). Između evropskih država postoji diferenciranost u pogledu nivoa rađanja, pa je uslovljenost niskog fertiliteta potrebno posmatrati u odnosu na kontekstualne specifičnosti. U našem slučaju to su rodni režimi, odnosno postignuti nivo rodne ravnopravnosti koji posmatramo na osnovu Indeksa rodne ravnopravnosti.

U osnovi posmatranja veze između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti na narednim stranicama stoje sledeći stavovi:

- Postmodernističke vrednosti pojačavaju važnost uticaja rodni uloga i obrazaca ponašanja na odlučivanje o rađanju;
- Uticaj rodne ne/ravnopravnosti oblikuje se u konkretnim socioekonomskim uslovima, a određen je i delovanjem kulturnih normi, politikama prema porodici, kao i politikama vezanim za različite aspekte rodne ravnopravnosti;
- Jedan od ključnih segmenata usklađivanja roditeljstva i rada jeste dostupnost i kvalitet usluga čuvanja dece.

Glavni pristup analize koja sledi definisan je stavom da je uticaj rodne ne/ravnopravnosti na nivo fertiliteta posredovan delovanjem relevantnih faktora u konkretnom društvenom kontekstu, što formira i konačne ishode vidljive kroz stope ukupnog fertiliteta. Namera nam je da stope i tendencije ukupnog fertiliteta tokom 2010–2019. u izabranim evropskim državama sagledamo u kontekstu osobenosti njihovih rodni režima. Referentni okvir predstavlja opšti nivo rodne ravnopravnosti, ali i nivo rodne ravnopravnosti u pojedinim aspektima, relevantnim sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. Naša analiza je usmerena traganjem za odgovorima na sledeća pitanja:

- Koliki je nivo rodne ravnopravnosti u državama sa najvišim, a koliki u onim sa umereno niskim i vrlo niskim fertilitetom?
- Kakve su bile nedavne tendencije fertiliteta u državama, imajući u vidu ostvareni nivo rodne ravnopravnosti?

Interesuje nas da saznamo u kakvim rodni režimima se održavaju relativno visoke stope rađanja, a u kakvim je vidljiv kontinuitet umereno niskih i vrlo niskih stopa. Takođe, u kakvim rodni režimima su zabeležene tendencije pada, a u kakvim tendencije porasta fertiliteta. Interesuju nas i nivoi rodne ravnopravnosti u pogledu domena plaćenog rada i korišćenja vremena – dva aspekta koji su bitni sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. Sagledavamo da li se može pretpostaviti neka vrsta povezanosti između stopa rađanja i postignutog nivoa rodne ravnopravnosti u pogledu brige o članovima porodice, kao i u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice.

U razmatranje je uključen još jedan aspekt, bitan za tumačenje veze između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti. To je sistem formalne brige o deci, kao segment politika prema porodici i institucionalnog okvira podrške u pogledu usklađivanja rada i roditeljstva. Interesuje nas da proverimo da li je veća rasprostranjenost korišćenja usluga za čuvanje dece vidljiva samo u onim državama koje imaju relativno visok fertilitet, kao i u onim državama koje su ostvarile veći nivo rodne ravnopravnosti. Takođe, da li između država približno istog nivoa fertiliteta postoji razlika u pogledu korišćenja ustanova za čuvanje dece, kao i da li razlika u tom pogledu postoji između država istog ili približno istog nivoa rodne ravnopravnosti.

Veza između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti biće predstavljena putem komparativne analize izabranih pokazatelja na primeru nekoliko evropskih država. Izbor država koje se ovde posmatraju baziran je na njihovim različitostima koje se tiču nivoa rađanja. U razmatranje su uključene države koje su na početku posmatranog perioda (2010–2019) imale najveće vrednosti stopa ukupnog fertiliteta, kao i one koje su imale umereno nizak i veoma nizak fertilitet.

Pokazatelji fertiliteta koji se ovde razmatraju su:

- stopa ukupnog fertiliteta;
- prosečna starost žene pri rađanju prvog deteta.

Pokazatelji rodnog režima koji se ovde razmatraju su:

- Indeks rodne ravnopravnosti – opšti nivo;
- Indeks rodne ravnopravnosti u okviru domena i poddomena:
 - plaćeni rad i zaposlenost;
 - korišćenje vremena:
 - aktivnosti brige o deci;
 - društvene aktivnosti i slobodno vreme.

Pokazatelj institucionalnog okvira podrške roditeljstvu:

- obuhvat dece sistemom formalne brige prema uzrastu i dužini boravka.

3.2. PREGLED POKAZATELJA

Predstavljanjem statističkih podataka sagledaćemo neke aspekte fertilitnog obrasca i rodnog režima u nekoliko evropskih država. Počinjemo pokazateljima nivoa rađanja i reproduktivnog ponašanja, a zatim sledi pregled izabranih pokazatelja rodne ne/ravnopravnosti.

3.2.1. *Stope ukupnog fertiliteta*

Tokom druge decenije 21. veka beleži se pad stopa ukupnog fertiliteta (SUF) u državama koje su imale relativno visok nivo rađanja na početku posmatranog perioda. Ipak, Francuska je i 2019. godine država sa najvišim SUF. U odnosu na 2010, stopa rađanja je za 8,3% manja, što je blaži pad nego u skandinavskim državama

(tabela 1). U Švedskoj su SUF 2019. manje za 13,6% u odnosu na 2010, a u Danskoj za 9,0%.

Tabela 1 : Stope ukupnog fertiliteta u izabranim evropskim državama, 2010–2019.

	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Francuska	2,03	2,01	2,01	1,99	2,00	1,96	1,92	1,89	1,87	1,86
Danska	1,87	1,75	1,73	1,67	1,69	1,71	1,79	1,75	1,73	1,70
Finska	1,87	1,83	1,80	1,75	1,71	1,65	1,57	1,49	1,41	1,35
Švedska	1,98	1,90	1,91	1,89	1,88	1,85	1,85	1,78	1,76	1,71
Norveška	1,95	1,88	1,85	1,78	1,75	1,72	1,71	1,62	1,56	1,53
Holandija	1,79	1,76	1,72	1,68	1,71	1,66	1,66	1,62	1,59	1,57
Nemačka	1,39	1,39	1,41	1,42	1,47	1,50	1,60	1,57	1,57	1,54
Austrija	1,44	1,43	1,44	1,44	1,46	1,49	1,53	1,52	1,47	1,46
Španija	1,37	1,34	1,32	1,27	1,32	1,33	1,34	1,31	1,26	1,23
Italija	1,46	1,44	1,43	1,39	1,37	1,35	1,34	1,32	1,29	1,27
Portugalija	1,39	1,35	1,28	1,21	1,23	1,31	1,36	1,38	1,42	1,43
Češka	1,51	1,43	1,45	1,46	1,53	1,57	1,63	1,69	1,71	1,71
Mađarska	1,25	1,23	1,34	1,35	1,44	1,45	1,53	1,54	1,55	1,55
Litvanija	1,50	1,55	1,60	1,59	1,63	1,70	1,69	1,63	1,63	1,61

Izvor: EUROSTAT (2022a), Statistics | Eurostat (europa.eu).

Pad stopa u Finskoj, gde su 2019. stope niže za 27,8% nego 2010, rezultirao je vrlo niskim nivoom rađanja 2019. godine (1,35 deteta po ženi⁴). SUF su niže nego u Nemačkoj, Austriji, Portugaliji, Češkoj, Mađarskoj i Litvaniji. Tendencije pada SUF uočene su i u drugim državama koje su na početku posmatranog perioda imale relativno visok nivo rađanja. Norveška i Holandija, sa stopama od 1,53 i 1,57 deteta po ženi, 2019. su od država sa relativno visokim postale bliže državama sa umereno niskim fertilitetom (tabela 1).

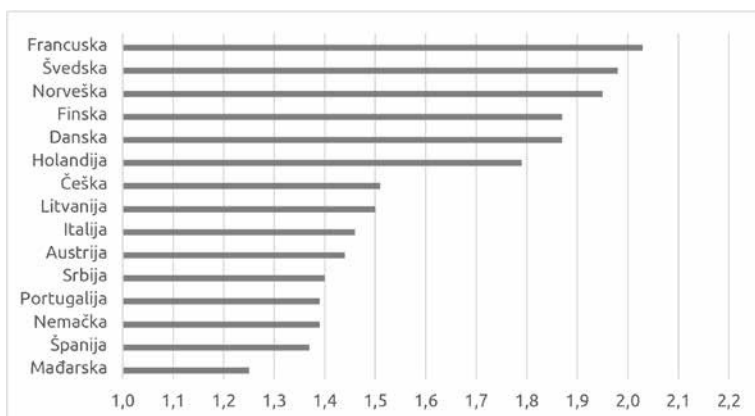
⁴ Stopa ukupnog fertiliteta je broj živorođene dece na jednu ženu koja pripada fertilnom kontingentu (15 do 49 godina), u posmatranoj kalendarskoj godini.

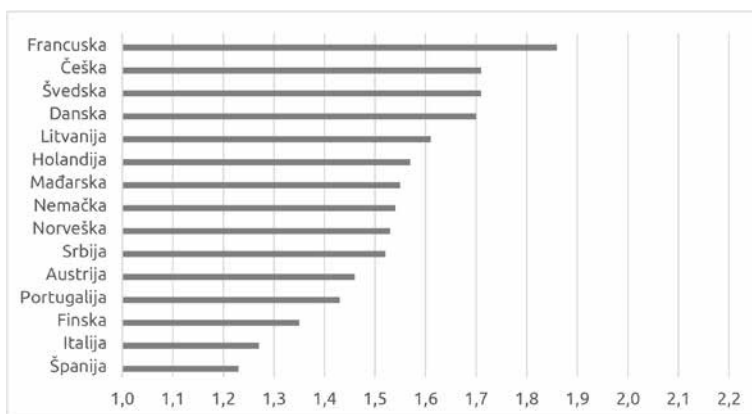
Suprotno od toga, u nekoliko država koje su 2010. imale vrlo niske SUF došlo je do blagog porasta. Najniže vrednosti na početku posmatranog perioda zabeležene su u Mađarskoj (1,25 deteta po ženi), a 2019. SUF su veće za 20,0% (1,55). Od 2011. u Češkoj postoji kontinuitet blagog rasta SUF i one su 2019. veće za 11,7% u odnosu na početnu godinu. Stope od 1,71 jednake su onima u Švedskoj i Danskoj.

Stope rađanja 2019. veće su nego 2010. i u Litvaniji i u Nemačkoj. Međutim, to nisu najveće vrednosti SUF u posmatranom periodu. U Litvaniji je 2015. SUF iznosila 1,70, a u Nemačkoj je 2016. iznosila 1,60 deteta po ženi u fertilitnom periodu. Nakon tih godina beleži se pad stope rađanja u ovim dvema državama (tabela 1).

U južnoevropskim državama, koje tradicionalno imaju veoma nizak fertilitet, postoje određene osobenosti. Specifičnost tendencija u Portugaliji jeste da je SUF 2013. manja za oko 11,8% u odnosu na 2010. Tad je zabeležena najniža vrednost (1,21). Usledio je blagi porast koji je 2019. rezultirao neznatno većom SUF u odnosu na 2010. Najniže SUF 2019. su u Italiji i Španiji (tabela 1). Tokom 2010–2019. vrednosti stope su oscilirale između umereno niskih i vrlo niskih, da bi vrednosti bile najniže u poslednjoj godini posmatranja.

Grafikon 1 : Države prema vrednosti SUF 2010. godine

Grafikon 2 : Države prema vrednosti SUF 2019. godine

Uočene tendencije SUF u izabranim evropskim državama rezultirale su njihovim međusobnim približavanjem u pogledu vrednosti stopa 2019. Takođe, kada posmatramo 2010. i 2019. uočavamo da postoje određene promene u grupisanju država prema vrednostima SUF (grafikon 1 i grafikon 2).

Najintenzivnije smanjenje u Finskoj rezultirao je time da je 2019. ona jedna od tri države sa vrlo niskim stopama rađanja. Pad stopa rađanja za 21,5% u Norveškoj uticao je da ova država više ne bude među prve tri, prema vrednostima SUF, kao što je bila 2010. Pad SUF u Holandiji za 12,3% nije bitnije uticao na pomeranje ka državama sa vrlo niskim fertilitetom.

Veće SUF za 11,7% 2019, nego 2010, uticale su da se Češka pomeri ka državama sa najvišim fertilitetom, u evropskim okvirima. Ona je, zajedno sa Švedskom i Danskom, odmah iza Francuske.

3.2.2. *Prosečna starost žene pri rođenju prvog deteta*

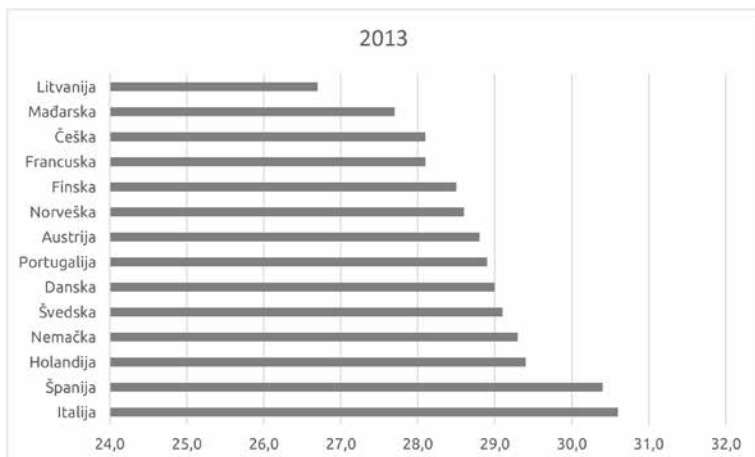
Prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta 2019. iznosila je između 28,0 i 31,3 godine. Žene u Litvaniji su najmlađe počinjale sa rađanjem, a žene u Italiji najstarije. U svim posmatranim državama došlo je do određenog porasta ovog pokazatelja (tabela 2).

Tabela 2 : Prosečna starost žene pri rođenju prvog deteta

	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Francuska	28,1	28,3	28,4	28,5	28,7	28,7	28,8
Danska	29,0	29,2	29,2	29,3	29,4	29,5	29,7
Finska	28,5	28,6	28,8	29,0	29,1	29,2	29,4
Švedska	29,1	29,2	29,2	29,2	29,3	29,3	29,5
Norveška	28,6	28,7	28,9	29,0	29,3	29,5	29,7
Holandija	29,4	29,5	29,7	29,8	29,9	30,0	30,1
Nemačka	29,3	29,4	29,5	29,4	29,6	29,7	29,8
Austrija	28,8	29,0	29,2	29,2	29,3	29,5	29,7
Španija	30,4	30,6	30,7	30,8	30,9	31,0	31,1
Italija	30,6	30,7	30,8	31,0	31,1	31,2	31,3
Portugalija	28,9	29,2	29,5	29,6	29,6	29,8	29,9
Češka	28,1	28,1	28,2	28,2	28,2	28,4	28,5
Mađarska	26,7	27,0	27,1	27,3	27,5	27,8	28,0
Litvanija	27,7	27,7	27,9	27,8	28,0	28,2	28,3

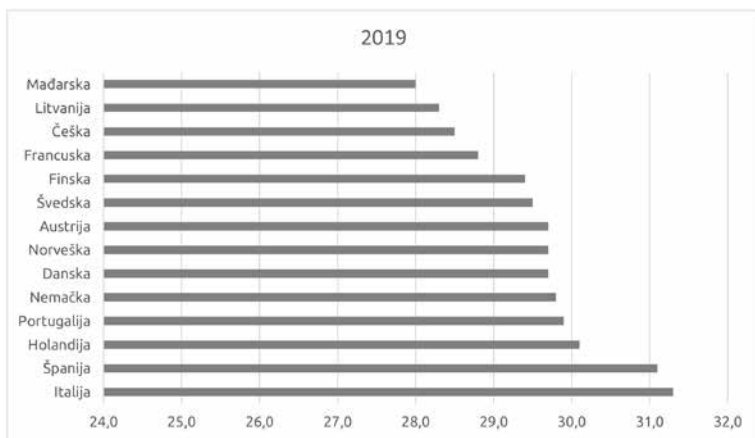
Izvor: EUROSTAT (2022b), Statistics | Eurostat (europa.eu).

Gotovo da nema razlike u rangiranju država 2013. i 2019. godine (grafikon 3 i grafikon 4). Prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta u obe posmatrane godine najveća je u Italiji i Španiji.

Grafikon 3 : Države prema prosečnoj starosti žene pri rođenju prvog deteta, 2013.

Suprotno od njih, žene u Litvaniji, Mađarskoj i u Češkoj u roditeljstvo su ulazile nešto mlađe nego žene u drugim posmatranim državama.

Grafikon 4 : Države prema prosečnoj starosti žene pri rođenju prvog deteta, 2019.

U Španiji i Italiji, državama sa tradicionalno vrlo niskim fertilitetom, u kojima su SUF najnižu vrednost dostigle 2019, početak rađanja je, u proseku, posle 31. godine. U državama koje duži niz godina imaju relativno visoke SUF, prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta je nešto manja. Međutim, i u ovim državama se početak rađanja pomerio ka 30-tim godinama života. Mada, u Francuskoj se ono realizuje nešto ranije nego u Švedskoj i Danskoj. Francuskinje sa rađanjem počinju nešto pre 29 godina, a žene iz ove dve skandinavske države bliže su 30-toj godini.

Prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta 2019. u Češkoj je 28,5, što je nešto manja nego u Francuskoj. U odnosu na 2013, u Češkoj je prosečna starost povećana za četiri meseca. U Litvaniji je bila najmanja i 2013. i 2019, iako je zabeležen porast iznosio godinu i tri meseca (tabela 2). U Mađarskoj je porast bio najmanji i iznosio je četiri meseca. Prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta u periodu 2010–2019 je jedna od nižih.

3.2.3. Indeks rodne ravnopravnosti – opšti nivo

Putem analize vrednosti Indeksa kao kompozitnog pokazatelja saznajemo opšti karakter rodnog režima izabranih država. U prvom koraku, komparativni pristup nam pruža uvid u razlike kada je reč o postignutom nivou rodne ravnopravnosti, kao i razlike u promenama koje su se desile 2019. u odnosu na 2010. i 2015. U drugom koraku, razmatramo stope fertiliteta i njihove tendencije tokom 2010–2019, imajući u vidu nivo rodne ne/ravnopravnosti u izabranim državama.

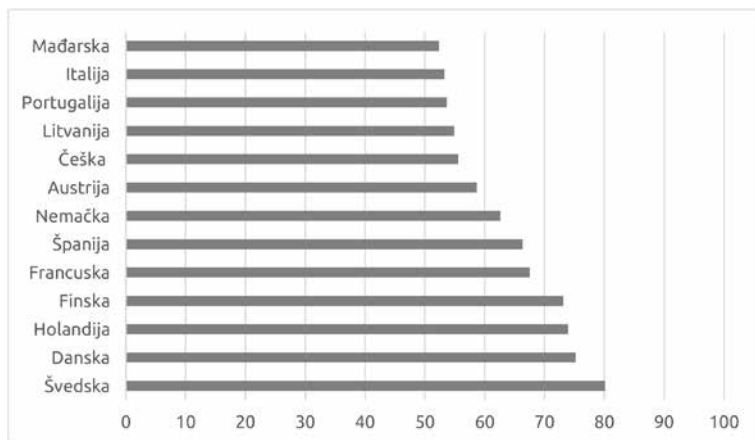
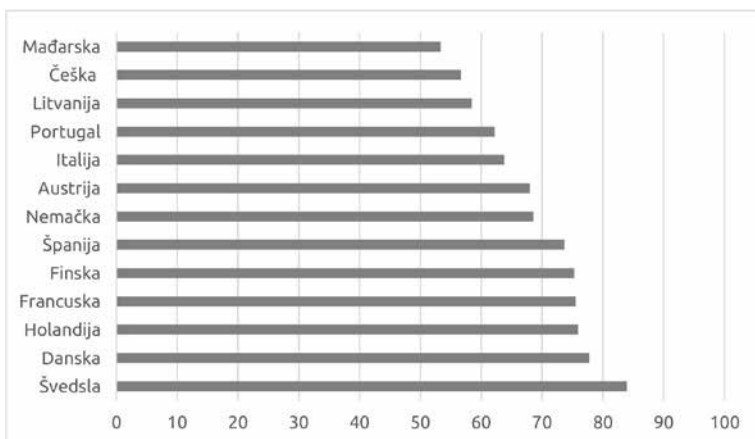
Tabela 3 : Indeks rodne ravnopravnosti u izabranim evropskim državama, 2010, 2015. i 2019.

	2010.		2015.		2019.
Švedska	80,1	Švedska	82,6	Švedska	83,9
Danska	75,2	Danska	76,8	Danska	77,8
Holandija	74,0	Finska	73,0	Holandija	75,9
Finska	73,1	Holandija	72,9	Francuska	75,5
Francuska	67,5	Francuska	72,6	Finska	75,3
Španija	66,4	Španija	68,3	Španija	73,7
Nemačka	62,6	Nemačka	65,5	Nemačka	68,6
Austrija	58,7	Austrija	63,3	Austrija	68,0
Češka	55,6	Italija	62,1	Italija	63,8
Litvanija	54,9	Litvanija	56,8	Portugalija	62,2
Portugalija	53,7	Portugalija	56,0	Litvanija	58,4
Italija	53,3	Češka	53,6	Češka	56,7
Mađarska	52,4	Mađarska	50,8	Mađarska	53,4

Izvor: EIDGE, Gender Equality Index. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about>.

U sve tri posmatrane godine Švedska i Danska zauzimaju prvo i drugo mesto u pogledu vrednosti indeksa rodne ravnopravnosti (GEI). Zabeležen je blaži porast, nešto veći u Švedskoj (za 3,8 poena) nego u Danskoj (za 2,6). Suprotno od njih, u Mađarskoj je najniži nivo rodne ravnopravnosti. Uz blage oscilacije, indeks nije bitnije porastao (tabela 3).

U Francuskoj je indeks porastao za 7,8 poena, što je više nego u Holandiji i u Finskoj. U pogledu postignutog nivoa rodne ravnopravnosti 2019, Francuska je smanjila razliku u odnosu na Švedsku i Dansku i izjednačila se sa Holandijom i Finskom (grafikon 6).

Grafikon 5 : Države prema Indeksu rodne ravnopravnosti, 2010.**Grafikon 6 :** Rangiranje posmatranih država prema Indeksu rodne ravnopravnosti, 2019.

Vrednosti indeksa koje su manje od 60 poena 2019, pored Mađarske, imaju Češka i Litvanija. Nivo rodne ravnopravnosti u Češkoj 2015. bio je nešto manji nego 2010. (za 2 poena), a 2019. je porastao za 3,1 poen.

U Italiji je Indeks rodne ravnopravnosti 2019. bio veći za 10,5 poena, što je uticalo na napredovanje u rangiranju (grafikon 5 i grafikon 6). U Španiji je porastao za 7,3, pri čemu nema promena u rang-u. Prema nivou rodne ravnopravnosti, ona je rangirana nešto bliže državama sa većim vrednostima indeksa i 2010. i 2019. U Portugaliji je porast indeksa bio nešto veći (za 8,5), pa je povoljnije rangirana

2019. nego 2010. Ipak, vrednosti GEI u ove tri južnoevropske države ukazuju da je nivo rodne ravnopravnosti najveći u Španiji. Nivo rodne ravnopravnosti u Italiji i Portugaliji 2019. bio je za 9,9 i 11,5 poena manji.

3.2.4. Indeks rodne ravnopravnosti po domenima

Kada je reč o pojedinačnim domenima, specifičnu važnost sa stanovišta rodne dimenzije reproduktivnog ponašanja imaju domeni plaćeni rad i korišćenje vremena. U okviru ovog drugog domena, posebno nas interesuje nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige o članovima domaćinstva i u pogledu slobodnog vremena i obavljanja aktivnosti izvan porodice (društvene aktivnosti). Analiziramo vrednosti GEI za 2019. godinu.

Tabela 4 : Indeksi rodne ravnopravnosti po izabranim domenima, 2019.

	2010.		2015.		2019.		Društvene aktivnosti
Švedska	83,1	Švedska	90,1	Švedska	90,9	Švedska	89,3
Danska	79,4	Holandija	83,9	Danska	86,1	Holandija	88,7
Holandija	78,3	Danska	83,1	Finska	82,2	Danska	80,2
Austrija	76,8	Finska	77,4	Holandija	79,3	Finska	72,9
Finska	75,5	Francuska	67,3	Španija	74,5	Francuska	64,4
Litvanija	74,2	Nemačka	65,0	Nemačka	71,3	Austrija	59,7
Španija	73,7	Španija	64,0	Francuska	70,4	Nemačka	59,3
Portugalija	73,2	Austrija	61,2	Mađarska	65,0	Češka	57,7
Francuska	73,2	Italija	59,3	Litvanija	64,0	Italija	57,4
Nemačka	72,4	Češka	57,3	Portugalija	63,3	Španija	55,0
Mađarska	68,0	Mađarska	54,3	Austrija	62,7	Mađarska	45,4
Češka	67,4	Litvanija	50,6	Italija	61,2	Litvanija	40,0
Italija	63,7	Portugalija	47,5	Češka	56,8	Portugalija	35,7

Izvor: Isto kao tabela 3.

U Švedskoj su ostvareni najveći nivoi rodne ravnopravnosti u oba domena i poddomena (tabela 4). Upoređujući ih međusobno, indeks je veći u pogledu korišćenja vremena (90,3) nego kada je reč o plaćenom radu (83,1). Zatim, nešto je veći nivo rodne

ravnopravnosti kada je u pitanju briga o članovima porodice (90,9) nego aktivnosti izvan sfere porodičnog života (89,3).

Na drugom i trećem mestu u pogledu rodne ravnopravnosti u oba poddomena su Danska i Holandija (tabela 4). I ovde je GEI nešto veći u korišćenju vremena nego u plaćenom radu. Osobnosti su u tome što je nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige veći u Danskoj nego u Holandiji (za 6,8 poena). Razlika je izraženija u vezi sa društvenim aktivnostima, i to na taj način da je GEI veći u Holandiji (za 8,5).

Suprotno od njih, u Francuskoj je veći nivo rodne ravnopravnosti u plaćenom radu nego u slučaju korišćenja vremena (tabela 4). Diferenciranost između država je značajno naglašenija u drugom domenu. U odnosu na Švedsku, GEI u korišćenju vremena je manji za 22,8, a u plaćenom radu za 9,9. Međutim, uočljivo je i to da je GEI u sferi rada i zaposlenosti u Francuskoj isti kao u Portugaliji. U odnosu na Nemačku, indeks je neznatno veći (za 0,8). Niži nivo rodne ravnopravnosti u ovom domenu imaju samo Mađarska, Češka i Italija (grafikon 7). Razlika između Francuske i ove tri države iznosi između 5,2 i 9,5 poena. Mada u pogledu korišćenja vremena Francuska značajno zaostaje u odnosu na Švedsku kao prvorangiranu, prema vrednosti GEI u ovom domenu ona je bliža državama koje su ostvarile veći nivo rodne ravnopravnosti (grafikon 8). Ispred nje su Finska, Danska i Holandija. Razlika iznosi između 10,1 i 16,6 poena. U Francuskoj je veći nivo rodne ravnopravnosti u poddomenu brige nego u društvenim aktivnostima (tabela 4). U poređenju sa Švedskom, razlika je intenzivna (za 20,5 i za 24,9 poena u svakom poddomenu).

Najniži GEI u pogledu plaćenog rada ima Italija, dok je u pogledu korišćenja vremena najniži u Portugaliji (tabela 4). Mada je rodna ravnopravnost u sferi rada i zaposlenosti u Italiji veoma niska (63,7), ona je veća nego u slučaju korišćenja vremena (59,3). U Portugaliji je ova razlika naglašenija. Rodna ravnopravnost u plaćenom radu je veća nego u Italiji (za 9,5 poena). Portugalija ima najniži nivo rodne ravnopravnosti u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice (35,7). U odnosu na ovaj poddomen, GEI u pogledu brige je veći za 27,6 poena. U Italiji je ostvaren veći nivo rodne ravnopravnosti nego u Portugaliji, kada je reč o društvenim aktivnostima (za 21,7 poena). Između ove dve države ne postoji značajnija razlika u pogledu brige, mada je u Italiji GEI neznatno manji (za 2,1).

U Španiji je GEI u plaćenom radu neznatno veći nego u Portugaliji, ali je razlika naglašenija u pogledu korišćenja vremena jer je indeks veći za 16,5 poena (tabela 4). U Španiji je naglašena razlika između nivoa rodne ravnopravnosti u pogledu brige i u pogledu aktivnosti izvan porodice. GEI je veći za 19,5 poena u prvom nego u drugom poddodmenu. U pogledu nivoa rodne ravnopravnosti u vezi sa brigom, ispred Španije su četiri države koje su postigle najviše nivoe rodne ravnopravnosti (Holandija, Finska, Danska i Švedska). Razlika u vrednosti GEI iznosi između 4,8 i 16,4 poena. Međutim, u pogledu učešća u društvenim aktivnostima, u Španiji je nizak nivo rodne ravnopravnosti. Iza nje su jedino Mađarska, Litvanija i Portugalija (tabela 4).

Austrija privlači pažnju razlikom u nivou rodne ravnopravnosti između plaćenog rada i korišćenja vremena i ona je blizu država sa višim vrednostima ovog pokazatelja (tabela 4). Ona je mnogo bolje rangirana u prvom nego u drugom domenu (grafikon 7 i grafikon 8). Nivo rodne ravnopravnosti u plaćenom radu je nešto manji nego u Danskoj i Holandiji (za 2,6 i za 1,5), a u odnosu na Švedsku za 6,3. Mada je Austrija bolje rangirana nego Nemačka u pogledu rodne ravnopravnosti u plaćenom radu (grafikon 7), razlika u vrednosti GEI nije velika i iznosi 4,4 poena. U Nemačkoj je nešto veća rodna ravnopravnost u pogledu korišćenja vremena nego u Austriji (tabela 4). Razlika između ove dve zemlje je najnaglašenija u pogledu brige o članovima domaćinstva (grafikon 9). Nivo rodne ravnopravnosti u Nemačkoj je veći za 8,6 poena.

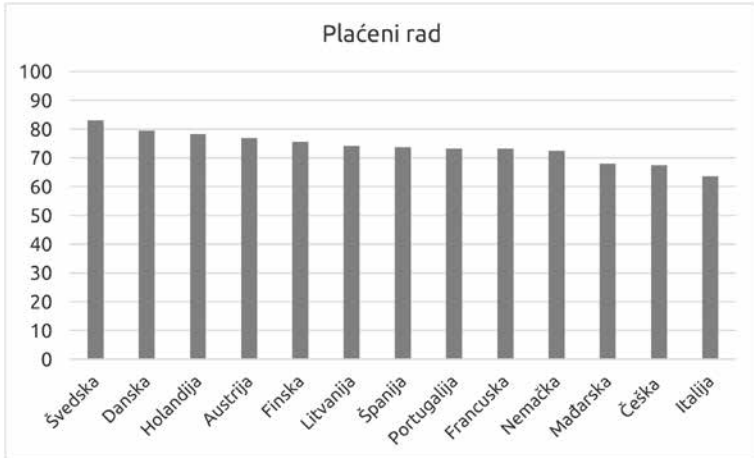
Mađarska i Češka su države u kojima su niske vrednosti GEI kako u plaćenom radu, tako i u korišćenju vremena (tabela 4). U obe države je nešto veći nivo rodne ravnopravnosti kada je reč o zaposlenosti i ta razlika u Mađarskoj iznosi 13,7, a u Češkoj 10,1. Češka je država koja je ostvarila najniži nivo rodne ravnopravnosti kada je reč o brizi, a u odnosu na Mađarsku GEI je manji za 8,2. Odnos je drugačiji u vezi sa slobodnim vremenom i aktivnostima van porodice. U Češkoj je ostvaren veći nivo rodne ravnopravnosti nego u Mađarskoj (za 12,3).

U poređenju sa ove dve države, specifičnost rodne ravnopravnosti u Litvaniji je veći GEI u plaćenom radu nego u Mađarskoj i u Češkoj, za 6,2 i 6,8. Odnos je drugačiji u pogledu korišćenja vremena. GEI u Litvaniji je manji za 6,7 i 3,7, u odnosu na Češku i

Mađarsku. Litvanija ima jedan od najnižih GEI u pogledu aktivnosti van porodice i slobodnog vremena. Nivo rodne ravnopravnosti koji se ostvaren u tom poddomenu je za 24,0 poena manji u odnosu na onaj u pogledu brige (tabela 4). U oba slučaja radi se o relativno niskim vrednostima GEI.

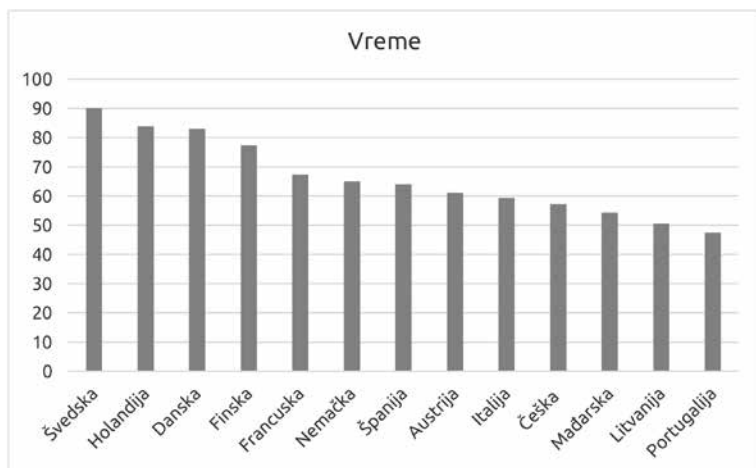
Posmatrajući svaki domen pojedinačno, vidimo koje države su ostvarile najveći, a koje najmanji nivo rodne ravnopravnosti. U slučaju plaćenog rada (grafikon 7), prva tri mesta pripadaju Švedskoj, Danskoj i Holandiji. Slede Finska i Austrija sa neznatno nižim indeksima nego što je u Holandiji. Najniža vrednost indeksa je u Italiji, a u Češkoj i Mađarskoj je neznatno veća.

Grafikon 7 : Države prema Indeksu rodne ravnopravnosti u domenu plaćenog rada, 2019.

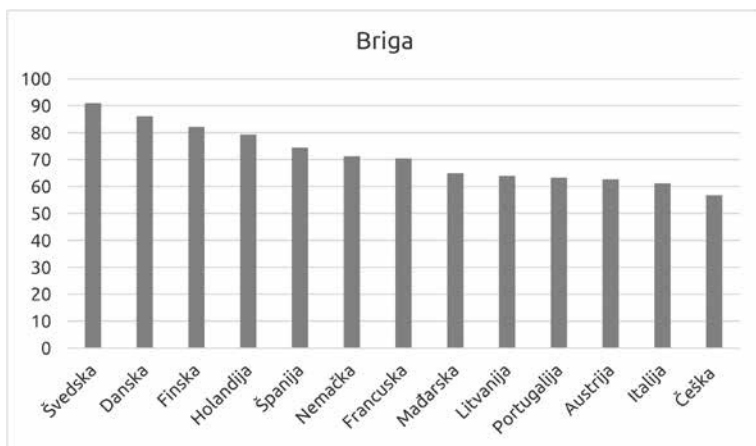
U pogledu korišćenja vremena (grafikon 8), indeks je najniži u Portugaliji. Tek nešto veća vrednost zabeležena je u Litvaniji, a malo bolje rangirane su Mađarska i Češka. Švedska je ubedljiva na prvom mestu, a za njom slede Holandija i Danska.

Grafikon 8 : Države prema Indeksu rodne ravnopravnosti u domenu korišćenja vremena, 2019.

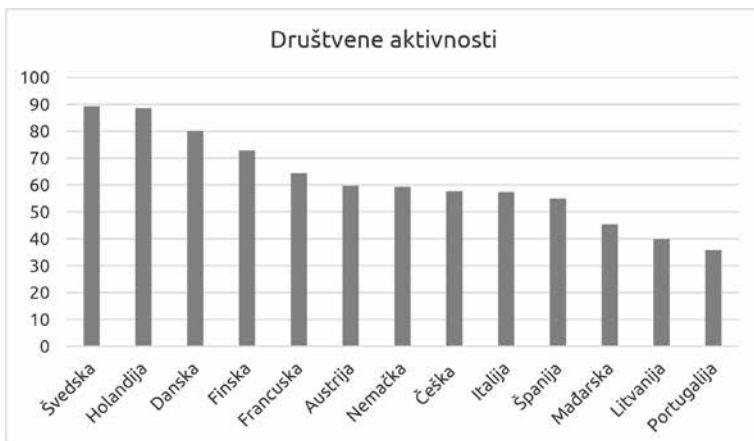
U pogledu brige o članovima domaćinstva, posle Švedske slede Danska i Finska (grafikon 9). Češka je poslednja, a ispred nje su Italija i Austrija.

Grafikon 9 : Države prema Indeksu rodne ravnopravnosti u domenu brige o članovima porodice, 2019.

Kada je reč o rodnoj ravnopravnosti u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice, posle Švedske, rangirane kao druga i treća su Holandija i Danska. Portugalija je na poslednjem mestu, a ispred nje su Litvanija i Mađarska (grafikon 10).

Grafikon 10 : Države prema Indeksu rodne ravnopravnosti u domenu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice, 2019.

3.2.5. Formalna briga o deci, prema uzrastu i dužini boravka

Analizom ovog pokazatelja sagledavamo bitan segment institucionalnog okvira podrške porodicama sa malom decom. Imajući u vidu specifičnosti organizovanja usluga od države do države, u obzir uzimamo i uzrast dece i dužinu boravka u ustanovama za čuvanje dece. Na taj način dobijamo uvid u sistem formalne brige o deci mlađoj od tri godine, o onoj koja pripadaju uzrastu od tri godine do polaska u školu, kao i onoj koja su u nižim razredima osnovne škole.

Tabela 5 : Udeo dece koja u ustanovama za čuvanje provode 30 i više sati nedeljno, prema starosti, izabrane evropske države, 2011. i 2019. (u %).

	2011.			2019.		
	Deca mlađa od tri godine	Od 3 godine do polaska u školu	Od polaska u školu do 12 godina	Deca mlađa od tri godine	Od 3 godine do polaska u školu	Od polaska u školu do 12 godina
Francuska	26,0	52,0	57,0	33,6	63,4	69,1
Danska	69,0	87,0	71,0	58,1	82,0	99,2
Finska	20,0	57,0	15,0	27,6	67,8	16,8
Švedska	32,0	64,0	99,0	37,1	72,6	51,7
Norveška	35,0	77,0	49,0	57,4	77,2	45,7
Holandija	6,0	13,0	21,0	6,2	23,1	26,8
Nemačka	15,0	44,0	40,0	23,2	62,9	50,6
Austrija	3,0	27,0	48,0	8,0	24,0	44,1
Španija	20,0	40,0	54,0	26,9	48,1	59,8
Italija	16,0	75,0	85,0	18,7	76,6	88,6
Portugalija	34,0	74,0	88,0	50,3	89,2	92,4
Češka	1,0	45,0	47,0	2,9	52,4	63,4
Litvanija	8,0	60,0	32,0	22,9	73,2	60,6
Mađarska	7,0	59,0	66,0	13,6	83,8	70,2

Izvor: EUROSTAT (2022c), Statistics | Eurostat (europa.eu).

Kada je reč o deci uzrasta do tri godine, 2019. najveći obuhvat sistemom formalne brige koja podrazumeva boravak od 30 i više sati nedeljno imaju Danska i Norveška (tabela 5). Razlika između njih je u tome što je 2011. u Norveškoj udeo bio gotovo dva puta manji nego u Danskoj, u kojoj je došlo do smanjenja udela dece koja su koristila ovaj modalitet boravka u ustanovama za čuvanje.

U Švedskoj i u Francuskoj manja je obuhvaćenost dece ovom opcijom. U poređenju sa Danskom, udeli su blizu dva puta manji (tabela 5). Mogućnost boravka do 29 sati nedeljno jednim delom povećava obuhvat dece u Švedskoj i Francuskoj (tabela 6), ali i u jednoj i u drugoj državi blizu polovine dece mlađe od tri godine je van sistema formalne brige (tabela 7). Za razliku od Norveške u kojoj je

neobuhvat dece jedan i po puta manji nego 2011, u Švedskoj i Francuskoj smanjenje neobuhvata je bilo daleko manje.

Modalitet čuvanja dece 30 i više sati nedeljno najmanje je prisutan u Češkoj, Holandiji i u Austriji (tabela 5). Međutim, tu postoje bitne razlike. Holandija se odlikuje sistemom formalne brige u kojem je veoma zastupljena opcija kraćeg boravka dece (tabela 6). Blizu 60% dece ovog uzrasta, 2019, obuhvaćeno je opcijom koja podrazumeva boravak do 29 sati nedeljno. U odnosu na 2011, obuhvat je veći za oko dvanaest procentnih poena. Zastupljenost boravka dece do 29 sati nedeljno i u Austriji jeste češća opcija, ali je ona gotovo četiri puta manje zastupljena nego u Holandiji (tabela 6). U Austriji je obuhvat dece koja su boravila 30 i više sati nedeljno 2019. više od dva i po puta veći nego 2011, ali radi se o udelu manjem od 10% (tabela 5). Češka se odlikuje veoma malim udelima u pogledu obe opcije. U ovoj državi 2019. godine, 93,7% dece mlađe od tri godine nije bilo u sistemu formalne brige. U Austriji je neobuhvat manji, ali i ovde najveći deo dece ovog uzrasta nije obuhvaćen (77,3%).

U pogledu neobuhvata dece mlađe od tri godine, Mađarska je sa 83,1% odmah iza Češke. U Italiji i Litvaniji je oko 70%. U Nemačkoj je nešto manji od 70%, dok je u Finskoj nešto veći od 60%. U ostalim posmatranim državama udeli dece mlađe od tri godine koja nisu obuhvaćena sistemom formalne brige su manji od 50% (tabela 7).

Između Španije i Portugalije ne postoji veća razlika u pogledu neobuhvata (tabela 7). Ipak, postoje osobenosti u sistemu formalne brige. U Portugaliji je 2019. polovina dece mlađe od tri godine zbrinuta opcijom 30 i više sati nedeljno, što je gotovo dva puta veća zastupljenost nego u Španiji (tabela 5). Nasuprot tome, u Španiji 30,5% dece boravi manje od 29 sati, dok je u Portugaliji taj procenat gotovo zanemarljiv (tabela 6). U Španiji je obuhvat dece ovom opcijom više od jedan i po puta veći u odnosu na 2011, dok nije bilo značajnijeg povećanja u pogledu boravka 30 i više sati nedeljno. U Portugaliji se desilo suprotno (tabela 5).

Kada je reč o deci od 3 godine do polaska u školu, u svim državama je evidentno da je najveći deo dece obuhvaćen sistemom formalne brige (tabela 7). Neobuhvat dece ovog uzrasta najveći je u Češkoj (20,6%). Švedska, Francuska, Holandija i Španija su države u kojima manje od 5% dece nije u sistemu formalne brige.

U Portugaliji je 89,2% dece od tri godine do polaska u školu obuhvaćeno opcijom 30 i više sati nedeljno, što je najveći udeo (tabela 5). Više od 80% dece obuhvaćeno je još u Mađarskoj i Danskoj. U odnosu na 2011, obuhvat je u Mađarskoj povećan jedan i po puta. U Danskoj je udeo 2019. manji za trinaest procentnih poena. U nekoliko država udeo je između 80% i 70%. Rangirane od najvećeg ka manjem, to su: Norveška, Italija, Litvanija i Švedska. U Finskoj, Francuskoj i Nemačkoj obuhvaćeno je manje od 70%, a više od 60%. U Češkoj je 52,4% dece ovog uzrasta obuhvaćeno opcijom 30 i više sati, a u ostalim državama manje od polovine (tabela 5).

Holandija i Austrija se izdvajaju velikim udelom dece koja borave do 29 sati nedeljno (72,0% i 63,2%). U Španiji je 50,2% obuhvaćeno ovom opcijom, u Francuskoj 32,1%, Češkoj 27,0% i u Nemačkoj 26,5%. U Švedskoj je blizu jedne četvrtine, a u Finskoj oko jedne petine dece od tri godine do polaska u školu obuhvaćeno uslugom čuvanja do 29 sati. U Italiji taj obuhvat iznosi 16,6%. U ostalima je manje od 10%.

U pogledu procenta dece od tri godine do polaska u školu, koja nisu obuhvaćena nijednom opcijom čuvanja, pažnju privlače promene 2019. u odnosu na 2011 (tabela 7). U 2011. neobuhvat je bio najveći u Litvaniji (31,0%). On je u 2019. relativno visok (17,9%). Španija je 2019. država sa najmanjim neobuhvatom dece ovog uzrasta (1,7%). To je veoma intenzivno smanjenje u odnosu na 2011. (15,0%).

Značajno smanjenje neobuhvata postoji u još nekoliko država. U Mađarskoj je tri puta manji, u Portugaliji dva i po, u Holandiji nešto više od dva, u Finskoj dva, a u Litvaniji blizu dva puta. Suprotno od toga, u Danskoj je u 2019. neobuhvat dece uzrasta od tri godine do polaska u školu više od četiri puta veći nego 2011. godine (sa 2,0% na 8,6%). U Italiji je porast manji (sa 5,0% na 6,8%), pa je neobuhvat postao niži nego u Danskoj.

Kada je reč o uzrastu *od polaska u školu do 12 godina*, takođe postoje određene specifičnosti među državama. U Danskoj su 2019. gotovo sva deca ovog uzrasta obuhvaćena sistemom formalne brige, i to opcijom boravka 30 i više sati nedeljno (tabela 5). U odnosu na 2011, obuhvat ovom opcijom je povećan za više od jedne četvrtine. U 2011. jedino je u Švedskoj bio stoprocentni obuhvat na ovaj

način. Međutim, on je 2019. duplo manji (tabela 5). Druga polovina dece ovog uzrasta provodila je do 29 sati nedeljno (tabela 6).

Portugalija i Italija su države u kojima su i 2011. i 2019. visoki udeli dece nižih razreda osnovne škole koja su zbrinuta 30 i više sati nedeljno (tabela 5). Po tome se izdvajaju od ostalih posmatranih država. Ni u jednoj drugoj nisu zabeleženi toliko visoki obuhvati opcijom 30 i više sati nedeljno, u obe godine.

Finska se izdvaja usled preovladavanja opcije boravka do 29 sati nedeljno (tabela 6). Ovom opcijom obuhvaćeno je nešto više od 80%, što je više nego u Holandiji (73,2%). Na ovaj način je zbrinuto nešto više od polovine dece nižih razreda osnovne škole u Austriji i Norveškoj.

Najveći udeo dece nižih razreda osnovne škole koja nisu obuhvaćena sistemom formalne brige je u Nemačkoj (11,4%). U Mađarskoj nije obuhvaćeno 5,1% dece ovog uzrasta.

Tabela 6 : Udeo dece koja u ustanovama za čuvanje provode do 29 sati nedeljno, prema starosti, izabrane evropske države, 2011. i 2019. (u %)

	2011.			2019.		
	Deca mlađa od tri godine	Od 3 godine do polaska u školu	Do 12 godina	Deca mlađa od tri godine	Od 3 godine do polaska u školu	Do 12 godina
Francuska	18,0	43,0	43,0	17,2	32,1	30,3
Danska	5,0	11,0	29,0	7,9	9,3	0,4
Finska	6,0	20,0	85,0	10,6	20,4	83,1
Švedska	19,0	31,0	1,0	16,0	23,9	48,2
Norveška	7,0	10,0	50,0	7,6	8,7	53,7
Holandija	46,0	76,0	79,0	58,6	72,0	73,2
Nemačka	9,0	46,0	50,0	8,1	26,5	38,0
Austrija	11,0	57,0	52,0	14,7	63,2	55,1
Španija	19,0	45,0	46,0	30,5	50,2	39,9
Italija	9,0	20,0	15,0	7,6	16,6	11,4
Portugalija	1,0	7,0	10,0	2,6	3,4	7,4
Češka	4,0	29,0	43,0	3,4	27,0	36,2
Litvanija	1,0	10,0	66,0	3,7	9,0	39,1
Mađarska	1,0	16,0	23,0	3,3	7,6	24,6

Izvor: Isto kao tabela 5.

Tabela 7 : Udeo dece koja nisu obuhvaćena sistemom formalne brige, prema uzrastu, 2011. i 2019. (u %)

	2011.			2019.		
	Deca mlađa od tri godine	Od tri godine do polaska u školu	Niži razredi osnovne škole	Deca mlađa od tri godine	Od tri godine do polaska u školu	Niži razredi osnovne škole
Francuska	56,0	5,0	0,0	49,3	4,5	0,5
Danska	26,0	2,0	:	33,9	8,6	0,4
Finska	74,0	24,0	:	61,7	11,8	0,1
Švedska	49,0	5,0	:	46,9	3,5	0,1
Norveška	58,0	13,0	2,0	35,0	14,1	0,7
Holandija	48,0	11,0	:	35,2	4,8	0,0
Nemačka	76,0	10,0	10,0	68,6	10,6	11,4
Austrija	86,0	15,0	0,0	77,3	12,8	0,9
Španija	61,0	15,0	0,0	42,7	1,7	0,3
Italija	74,0	5,0	0,0	73,7	6,8	0,0
Portugalija	65,0	19,0	2,0	47,1	7,4	0,1
Češka	95,0	26,0	10,0	93,7	20,6	0,5
Litvanija	91,0	31,0	2,0	73,4	17,9	0,4
Mađarska	92,0	25,0	11,0	83,1	8,6	5,1

Izvor: Isto kao tabela 5.

3.3. ŠTA NAM POKAZUJE ANALIZA POKAZATELJA?

Tendencije SUF polovinom druge decenije 21. veka u nekim zemljama su rezultirale blagim porastom, a u drugim padom fertiliteta. *Najviše vrednosti SUF 2019. imaju Francuska, Danska, Švedska i Češka (između 1,86 i 1,70 deteta po ženi)*. Na početku posmatranog perioda (2010–2019), Češka je sa stopom od 1,51 imala umereno nizak fertilitet. Francuska, Danska i Švedska su i tada imale najviše stope rađanja među evropskim državama. Nasuprot njima, pad SUF izopštio je dve skandinavske države i Holandiju iz ove grupe država. U 2019, SUF u Norveškoj ukazuje na umereno nizak, a u Finskoj na veoma nizak fertilitet. Holandija ima neznatno veći fertilitet nego Norveška.

Najniži fertilitet u 2019. imaju Španija i Italija, kao rezultat pada SUF sa vrednosti koje su i 2010. bile niske. Suprotno od njih, u Mađarskoj je blagi porast stopa rađanja u ovom periodu rezultirao umereno niskim fertilitetom. U Portugaliji je sredinom posmatranog perioda zabeležena najniža SUF, ali nakon toga došlo je do blažeg porasta, i 2019. SUF je nešto veća nego 2010. Najintenzivniji pad SUF desio se u Finskoj, pa je 2019. stopa niža nego u Nemačkoj i u Austriji, državama koje imaju relativno stabilan umereno nizak fertilitet.

U pogledu prosečne starosti žene pri rođenju prvog deteta, uočena je paralela sa najnižim SUF i najintenzivnijim odlaganjem, u slučajevima Italije i Španije. Ipak, *ne može se uspostaviti kao pravilo da veća prosečna starost nužno implicira i niske stope rađanja*. U Danskoj i Švedskoj, koje imaju relativno visoke SUF, početak rađanja je nešto pre 30-te godine. U Francuskoj je pre 29-te godine, ali je i to veća prosečna starost nego u Litvaniji i Mađarskoj. Mađarska je imala veoma nisku SUF, a početak rađanja se realizovao nešto ranije nego u državama koje su imale značajno veće stope rađanja.

U Mađarskoj i Češkoj beleže se i porast prosečne starosti žena pri rađanju prvog deteta i porast SUF. Takođe, početkom posmatranog perioda prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta, u državama koje su imale najveće SUF, bila je veća nego u Mađarskoj, Litvaniji i Češkoj koje su imale niži fertilitet.

Pored toga, kada je reč o promenama pokazatelja, uočavamo da se *veći porast prosečne starosti žene pri rođenju prvog deteta desio u Norveškoj, donekle i u Finskoj, državama u kojima je i pad SUF izraženiji* u odnosu na ove promene u Francuskoj, Danskoj i Švedskoj.

Šta nam *Indeks rodne ravnopravnosti* govori o karakteristikama rodni režima u državama različitog nivoa fertiliteta? Obrazloženje u tom smeru daćemo sa stanovišta aktuelnih SUF, kao i sa stanovišta njihovih tendencija tokom 2010–2019. Karakteristike rodni režima posmatramo uzimajući u obzir vrednosti SUF 2019, kao i promene u odnosu na 2010. Takav pristup nas dovodi do kompleksnosti veze između niskog fertiliteta i rodne ne/ravnopravnosti.

U razmatranje je uključen još jedan kriterijum grupisanja država, osim aktuelnih SUF. Ne posmatramo zajedno sve države koje 2019. imaju najveće vrednosti SUF, niti one koje u toj godini imaju najniže stope. Pri razmatranju rodni režima s obzirom na fertilitet, u obzir uzimamo kakav je fertilitet bio u tim državama u prethodnom

vremenskom periodu, koji je duži od onog koji posmatramo. Države smo grupisali u one koje su imale relativno visok, umereno nizak i veoma nizak fertilitet, pre perioda 2010–2019.

U sagledavanju rodni režima država sa relativno visokom SUF, posmatramo Francusku, Dansku i Švedsku.

- Francuska u 2019. ima najveću SUF, uz porast nivoa rodne jednakosti.
- U Francuskoj je GEI 2010. bio niži nego u Švedskoj, Danskoj i Finskoj, koje su tada takođe imale relativno visok fertilitet.
- U Francuskoj je vrednost GEI značajnije povećana nego u Danskoj i Švedskoj, čime je ublažena razlika u odnosu na države sa postignutim najvećim nivoom rodne ravnopravnosti.
- Posmatrano po domenima, u Francuskoj je i u pogledu plaćenog rada i u korišćenju vremena GEI prilično manji u poređenju sa Danskom i Švedskom. Za razliku od ove dve skandinavske države, u Francuskoj je veći nivo rodne ravnopravnosti kada je reč o radu i zaposlenosti nego u korišćenju vremena.
- Dve skandinavske države imaju veoma visok nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige o članovima porodice i u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice. U Francuskoj je prilično niži nivo rodne ravnopravnosti u ovim aspektima.

Prema iznetim zapažanjima, možemo konstatovati da *relativno visoke SUF postoje i kada je nivo rodne ravnopravnosti nešto niži nego u državama koje su najviše napredovale u tom pogledu. Takođe, možemo reći da relativno visoka SUF postoji u državi u kojoj je došlo do primetnijeg porasta nivoa rodne ravnopravnosti, kao i u dve države koje kontinuirano imaju najveći GEI.*

Međutim, pad SUF postoji u svim državama koje imaju relativno visok nivo rodne ravnopravnosti. On je posebno intenzivan u Finskoj. U Holandiji je SUF veća nego u Finskoj za 14,0%, ali je niža nego u državama koje imaju najveće vrednosti stope u 2019. Prema vrednosti GEI, nivo rodne ravnopravnosti je ujednačen u Finskoj i Holandiji, i on je niži nego u Švedskoj i Danskoj. Međutim, gledano po domenima i pod-domenima, postoje određene razlike između ove dve države.

- I u pogledu plaćenog rada i u pogledu korišćenja vremena veći je nivo rodne ravnopravnosti u Holandiji. Razlika je nešto veća u korišćenju vremena (iznosi 6,5 poena).

- Nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige je nešto veći u Finskoj nego u Holandiji (za 2,9 poena), ali je u pogledu aktivnosti izvan porodice i slobodnog vremena veći u Holandiji (za 15,8).

Možemo konstatovati da *relativno visok nivo rodne ravnopravnosti ne podrazumeva održavanje fertiliteta na relativno visokom nivou*. Takođe, posmatrajući razliku GEI prema poddomenima, vidimo da *u državi sa intenzivnijim padom SUF postoji naglašenije niži nivo rodne ravnopravnosti u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti van sfere porodice*.

Kada posmatramo države u kojima je uočen porast SUF, zanimljive su nam Mađarska i Češka. Prva zbog intenziteta promene, od vrlo niskog ka umereno niskom fertilitetu na kraju posmatranog perioda. Druga, zbog promene koja je rezultirala približavanjem najvećim SUF 2019 (mada je do toga došlo i zbog pada SUF u državama sa relativno visokim fertilitetom u prethodnom periodu).

- Mađarska ima najniži nivo rodne ravnopravnosti u odnosu na ostale posmatrane države kako 2010, tako i 2019. Rodna ravnopravnost je niska u svim domenima, ali je u sferi plaćenog rada veća nego u korišćenju vremena (za 13,6 poena). Takođe, nivo rodne ravnopravnosti je veći u pogledu brige nego slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice (za 19,6 poena).
- Češka je država sa jednim od nižih nivoa rodne ravnopravnosti, među posmatranim državama. Gledajući 2010–2019, gotovo da nema pomaka. Postignuta rodna ravnopravnost je nešto veća u plaćenom radu nego u korišćenju vremena (za 10,1), ali u oba aspekta radi se o nižim vrednostima GEI. Ne postoji razlika u nivou rodne ravnopravnosti u pogledu brige i onog u pogledu aktivnosti izvan porodice.

Kada posmatramo države sa najnižim SUF 2019, Španiju i Italiju, uočavamo da postoje određene razlike u rodnim režimima.

- Prema GEI 2019, Španija ima relativno visok nivo rodne ravnopravnosti. Indeks je neznatno manji nego u Finskoj, Francuskoj i Holandiji. U odnosu na 2010, vidljiv je pomak u nivou rodne ravnopravnosti (za 7,3). Gledano po domenima,

veći nivo rodne ravnopravnosti je ostvaren u plaćenom radu nego u korišćenju vremena (za 9,7). Značajna je razlika između dva poddomena. Rodna ravnopravnost u pogledu brige je relativno visoka, ali je u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice značajno manja (za 19,5).

- Nivo rodne ravnopravnosti 2019. u Italiji je niži nego u Španiji (za 9,9). Razlika između njih je veća kada se posmatra plaćeni rad nego korišćenje vremena. U pogledu prvog aspekta iznosi 10 poena, a u pogledu drugog 4,7 poena. Ipak, i u Italiji je, kao i u Španiji, veća je rodna ravnopravnost u plaćenom radu nego u korišćenju vremena. Rodna ravnopravnost u poslovima brige unutar porodice u Italiji, niža je nego u Španiji (za 13,3). U Italiji gotovo da nema razlike u nivou rodne ravnopravnosti u pogledu brige i u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice.

Portugalija, država koja 2019. ima veću SUF nego Italija i Španija, ali u kojoj je u dužem vremenskom periodu fertilitet veoma nizak, ima jedan od nižih nivoa rodne ravnopravnosti, i pored toga što je GEI 2019. veći za 8,5 poena nego 2010. Rodna ravnopravnost je veoma mala u pogledu korišćenja vremena. Tome posebno doprinosi najniži nivo rodne ravnopravnosti u slobodnom vremenu i aktivnostima van sfere porodice. Postignuti nivo rodne ravnopravnosti u brizi o članovima porodice jeste značajno veći (za 27,6 poena), ali je i on jedan od nižih. Nivo rodne ravnopravnosti u plaćenom radu je isti kao u Francuskoj.

Nemačka i Austrija, države koje imaju umereno nizak fertilitet, relativno stabilan, ne razlikuju se u pogledu ostvarenog nivoa rodne ravnopravnosti, gledajući u celini. Određene razlike postoje u pogledu domena i poddomena. Austrija je postigla relativno zadovoljavajuću nivo rodne ravnopravnosti u pogledu plaćenog rada, ali u pogledu resursa vremena ima jedan od manjih GEI. Mada je nešto veća rodna ravnopravnost u pogledu brige nego slobodnog vremena i aktivnosti van porodice, u oba aspekta se radi o relativno niskim vrednostima GEI.

Litvanija je u jednom momentu, tokom 2010–2019, imala nešto veće SUF, ali nisu se zadržale na tom nivou. Ipak, SUF 2019. su jedino veće u Francuskoj, Švedskoj, Danskoj i Češkoj. Vrednost GEI

tokom celog posmatranog perioda ukazuju da je u Litvaniji ostvaren jedan od nižih nivoa rodne ravnopravnosti. Njena specifičnost je u tome što je rodna ravnopravnost u pogledu plaćenog rada relativno visoka, ali je veoma niska u korišćenju vremena (razlika iznosi 23,6 poena). U pogledu brige o članovima domaćinstva ostvarena je veća rodna ravnopravnost nego kada je reč o slobodnom vremenu i aktivnostima izvan sfere porodice (za 24 poena).

Obuhvat dece sistemom formalne brige ima varijacije između država u pogledu udela dece koja koriste usluge čuvanja kako po uzrastima, tako i u pogledu modaliteta dužine boravka u ustanovama za čuvanje. Ovaj pokazatelj sagledavamo kao deo slike o faktorima nivoa fertiliteta, imajući u vidu njegovu važnost za reproduktivno ponašanje u postindustrijskim društvima.

Države koje 2019. imaju relativno visoke SUF i države kod kojih je fertilitet blago porastao:

- Francuska, Švedska, Danska
 - Obuhvat dece mlađe od tri godine opcijom koja podrazumeva boravak od 30 i više sati nedeljno najveći je u Danskoj. U Francuskoj i Švedskoj gotovo polovina dece ovog uzrasta nije obuhvaćena sistemom formalne brige, a u Danskoj jedna trećina.
 - I obuhvat dece od tri godine do polaska u školu opcijom koja podrazumeva boravak od 30 i više sati nedeljno najveći je u Danskoj. U Francuskoj je nešto manje od jedne trećine dece ovog uzrasta zbrinuto opcijom boravka do 29 sati nedeljno, a u Švedskoj blizu jedne četvrtine. U sve tri države, mali procenat dece ovog uzrasta nije obuhvaćen sistemom formalne brige.
- Češka i Mađarska
 - Ovo su države sa najvećim neobuhvatom dece mlađe od tri godine.
 - Situacija je značajno drugačija kada je reč o deci uzrasta tri godine do polaska školu. Mađarska je jedna od država sa najvećim obuhvatom dece ovog uzrasta i to opcijom koja podrazumeva 30 i više sati nedeljno. U Češkoj je zastupljena i opcija boravka do 29 sati nedeljno, ali jedna petina dece ovog uzrasta nije obuhvaćena nijednim modalitetom formalne brige o deci.

Države kod kojih je zabeležen pad fertiliteta u odnosu na 2010. i države koje 2019. imaju umereno niske i vrlo niske SUF.

– Norveška, Finska i Holandija

- Obuhvat dece mlađe od tri godine opcijom koja podrazumeva boravak od 30 i više sati nedeljno najveći je u Norveškoj. U Finskoj je obuhvat dva puta manji.
- Holandija je specifična. Ovde preovladava opcija čuvanja dece do 29 sati nedeljno, kako dece najmlađeg uzrasta, tako i one od tri godine do polaska u školu.
- U Finskoj je veoma visok neobuhvat dece mlađe od tri godine.
- Među decom od tri godine do polaska u školu, neobuhvat je značajno manji u sve tri države. Ipak, u Norveškoj i Finskoj oko tri puta je veći nego u Holandiji.

– Italija i Španija

- U Italiji 2019. blizu tri četvrtine dece mlađe od tri godine nije obuhvaćeno sistemom formalne brige. U Španiji je neobuhvat gotovo dva puta manji. Deca ovog uzrasta u Španiji su u nešto većem obimu obuhvaćena modalitetom čuvanja do 29 sati nego 30 i više sati nedeljno.
- Kad je reč o uzrastu od tri godine do polaska u školu, situacija je značajno drugačija. U Italiji tri četvrtine dece ovog uzrasta u ustanovama za čuvanje dece boravi 30 i više sati nedeljno. U Španiji je polovina obuhvaćena ovom opcijom, a polovina boravi do 29 sati.

– Portugalija

- Polovina dece mlađe od tri godine boravi 30 i više sati nedeljno, a gotovo cela druga polovina nije obuhvaćena sistemom formalne brige.
- Potpuno je drugačija situacija sa decom od tri godine do polaska u školu. Dominanta je zastupljenost opcije boravka 30 i više sati nedeljno.

– Litvanija, Nemačka i Austrija

- U sve tri zemlje visok je neobuhvat dece mlađe od tri godine. U Nemačkoj i Litvaniji rasprostranjenija je opcija boravka 30 i više sati nedeljno. U Austriji je zastupljenija opcija do 29 sati nedeljno.

- Ovakav model prisutan je i kada su u pitanju deca od tri godine do polaska u školu, s tim što su procenti veći. Neobuhvat dece ovog uzrasta je veći u Litvaniji nego u Nemačkoj i Austriji.

Deca nižih razreda osnovne škole (do 12 godina) najvećim delom su obuhvaćena sistemom formalne brige u svim posmatranim državama. Najveći udeli dece koja nisu obuhvaćena su u Nemačkoj i Mađarskoj. Danska je 2019. imala gotovo potpuni obuhvat opcijom koja podrazumeva 30 i više sati nedeljno. U Finskoj i Holandiji dominira rasprostranjenost modaliteta boravka do 29 sati nedeljno. U Švedskoj i Norveškoj oko polovina boravi do 29 sati, a druga polovina 30 i više sati nedeljno.

Kada obuhvat dece sistemom formalne brige sumiramo prema postignutom nivou rodne ravnopravnosti, imamo određeno preklapanje sa razmatranjem prema SUF. Danska i Švedska su neprikladne u pogledu najvećeg nivoa rodne ravnopravnosti. Nasuprot njima, Mađarska i Češka imaju najniži nivo rodne ravnopravnosti i 2015. i 2019.

Države koje su postigle najveću rodnu ravnopravnost uspostavile su sistem formalne brige o deci, koji znači da je velika većina dece od tri godine do polaska u školu zbrinuta jednom od opcija boravka u ustanovama za čuvanje dece. Međutim, kada je reč o deci mlađoj od tri godine, slika je nepovoljnija. U Danskoj jedna trećina, a u Švedskoj jedna polovina dece ovog uzrasta nije obuhvaćena uslugom za čuvanje dece. U slučaju dece nižih razreda osnovne škole, obuhvat je gotovo potpun.

U državama koje imaju najniži nivo rodne ravnopravnosti, veoma je mali procenat dece mlađe od tri godine uključen u sistem formalne brige. U Češkoj je relativno velik i neobuhvat dece od tri godine do polaska u školu.

Videli smo da je u Holandiji registrovan jedan od viših nivoa rodne ravnopravnosti i u plaćenom radu i u pogledu vremena. Ova država je postigla gotovo isti nivo rodne ravnopravnosti u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice kao i Švedska. U pogledu brige, razlika je nešto veća između njih, ali nalazi se među četiri države sa najvećim vrednostima GEI. U pogledu formalne brige o deci, u Holandiji je veoma nizak udeo dece mlađe od tri godine koja

borave 30 i više sati nedeljno. Međutim pokrivenost opcijom boravka do 29 sati je takva da je Holandija, uz Dansku i Norvešku, država sa najmanjim neobuhvatom dece ovog uzrasta. Slična je situacija i kada su u pitanju deca od tri godine do polaska u školu.

U Finskoj je relativno visoka rodna ravnopravnost, odmah iza Švedske i Danske. U pogledu brige o članovima porodice, GEI je veći nego u pogledu plaćenog rada i slobodnog vremena. Međutim, u ovoj državi je lošija pokrivenost dece mlađe od tri godine sistemom formalne brige. Manje od 30% dece boravi 30 i više sati nedeljno, a do 29 sati oko 10%.

Italija je država sa najnižom rodnom ravnopravnošću u plaćenom radu, a Portugalija u korišćenju vremena, posebno u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice. U pogledu usluge čuvanja dece mlađe od tri godine, Italija ima jedan od većih neobuhvata. Suprotno od nje, u Portugaliji polovina dece ovog uzrasta je obuhvaćena opcijom 30 i više sati nedeljno. Deca od tri godine do polaska u školu i u jednoj i u drugoj državi najvećim delom su u sistemu formalne brige, i to opcijom 30 i više sati nedeljno. U Italiji je nešto prisutnija opcija boravka do 29 sati, a neobuhvat je nešto veći u Portugaliji.

4. IZAZOVI POLITIKA PREMA NISKOM FERTILITETU IZ PERSPEKTIVE RODNIH ULOGA

4.1. ZAPOSLENOST I RODITELJSTVO

Jedno od ključnih pitanja rodne dimenzije niskog fertiliteta jeste veza između zaposlenosti i reproduktivnog ponašanja. U tom pogledu bitna su dva momenta. Jedan je neusklađenost emancipacije žena u javnoj sferi sa njenim položajem u privatnoj (Mc Donald, 2006; Saraceno, 2011). Drugi je taj što demografi ističu da je od sredine 1980-ih došlo do zaokreta i da zaposlenost žene nije nužno faktor koji negativno utiče na odluke o rađanju, pri čemu politike, institucionalno okruženje i karakteristike tržišta rada imaju odlučujuću ulogu (Engelhardt & Prskawetz, 2004; Pailhé, 2009; Thévenon, 2008; Mills et al., 2008; Andersson, Kreyenfeld & Mika, 2014; Neyer, 2006; Andersson i Scott, 2007; Neyer, Lappegard & Vignoli, 2013; Andersson, Kreyenfeld & Mika, 2014).

Uticaj zaposlenosti žene prelama se kroz negativne implikacije koje se tiču mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva, pri čemu važnu ulogu imaju izvesnost posla i stabilnost socijalnog položaja porodice (Šobot, 2021). Zaposlenost može predstavljati bitan uslov za donošenje odluke o ulasku u roditeljstvo, ali može biti i razlog za nerada više od jednog deteta. Istraživanja ukazuju da nivo obrazovanja, položaj na tržištu rada, kao i socioekonomske okolnosti određuju taj uticaj i produkuju konačne efekte na reproduktivno ponašanje (Vikat, 2004; Rønsen & Skrede, 2010; Adsera, 2011; Hanappi, Ryser, Bernardi & Le Goff, 2017; Vignoli, et al., 2018).

Roditeljstvo može imati negativan uticaj na položaj žene u pogledu njene zaposlenosti. Ekonomska neaktivnost žena u određenoj meri je povezana sa porodičnim obavezama, a podaci govore o češćem odustajanju od zaposlenosti, nižoj ekonomskoj aktivnosti žena koje imaju decu, kao i o rodnom jazu u zaradama koji je povezan sa određenim oblicima zaposlenosti specifičnim za majke male

dece (Šobot, 2014c). Preovladavanje modela po kojem su aktivnosti podizanja male dece dominantno „ženski deo posla“ za posledicu ima ne samo to da roditeljstvo jeste jedan od faktora neravnopravnog položaja žena u odnosu na muškarce, već i da produkuje nejednakosti između žena.

U razvijenim državama blagostanja, negativan uticaj roditeljstva vidljiv je sa dva stanovišta (Saraceno, 2011). Između žena i muškaraca u većoj meri se ispoljava kroz razliku u pogledu obavljanja neplaćenog rada nego u pogledu zaposlenosti. Drugi vid neravnopravnosti manifestuje se kroz nižu zaposlenost majki male dece u odnosu na žene koje nemaju decu. Istaknuto je da je varijacija između majki i žena bez dece veća nego između muškaraca i žena. Osim toga, različit uticaj roditeljstva na zaposlenost žena i muškaraca vidi se i kroz to što očevi rade više od onih koji nisu očevi, dok je kod žena situacija drugačija.

Zaposlenost majki je važna ne samo kao karakteristika položaja žena, već i kao bitan aspekt u procesu odlučivanja o rađanju. Istraživanja govore o tome da i sama percepcija negativnog uticaja roditeljstva na zaposlenost žene može delovati obeshrabrujuće u pogledu odluke ulaska u roditeljstvo (Mills, M., et al. 2008). Evropske države se razlikuju u pogledu stopa zaposlenosti žena koje imaju malu decu, što je posledica specifičnih okolnosti u svakoj od njih. Odluke o zaposlenosti majke ne donose se u socijalnom vakuumu, već su one posredovane institucionalnim i kulturnim miljeom, čime se i objašnjava diferenciranost (Boeckmann, Misra & Budig, 2014).

Usklađenost sfera porodice i rada je jedno od suštinskih pitanja reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima, a bitan segment čini razvijenost i dostupnost formalne brige o deci (Šobot, 2017). Institucionalna podrška u čuvanju dece jeste jedno od ključnih pitanja kojima se objašnjavaju razlike u SUF između evropskih država (Rovny, 2011; Seeleib-Kaiser & Toivonen, 2011; Philipov, Liebroer & Klobas, 2015). Sistem formalne brige o deci iz ugla politike prema niskom fertilitetu jeste vid podrške porodicama sa malom decom, koja ide u prilog stvaranja uslova koji bi bili podsticajni za odluke o rađanju. Demografi ističu da nepristupačnost usluga čuvanja dece može imati negativne efekte na demografsko ponašanje, čak i u uslovima dužeg roditeljskog odsustva (Thevenon, 2008). To govori o značaju razvijenosti i dostupnosti ustanova za

čuvanje dece. U tom pogledu bitne su različite uzrasne grupacije dece, obuhvatajući duži vremenski period njihovog odrastanja. Otuda se ističe potreba dostupnosti i kvaliteta usluga čuvanja dece nižih razreda osnovne škole (Oláh, 2009; Bobić & Anđelković, 2020).

Sistem formalne brige o deci utiče i na ekonomsku aktivnost i zaposlenost žena, ali ne mora imati pozitivne demografske efekte, što se vidi u slučaju Portugalije. Stope ekonomske aktivnosti žena koje imaju malu decu postale su najveće u Evropi, ali su stope fertiliteta među najnižima (Šobot, 2021). Razvijenost i modaliteti usluga za čuvanje dece određeni su rodnim politikama, politikama zapošljavanja i socijalnom politikom, koji se formiraju u kontekstu specifičnosti društvenog razvoja svake pojedinačne države (Neyer, 2006). Adema (2014) ukazuje da je u Portugaliji dobar obuhvat dece, ali da su niska izdvajanja, dok su u Francuskoj i Holandiji izdvajanja najveća, uz prisutan visok obuhvat dece.

Sa stanovišta rodnog aspekta nameće se pitanje o tome da li i u kojoj meri sistem formalne brige doprinosi rodnoj ravnopravnosti. *Ciccia i Bleijenbergh* (2014) su istakle da u mnogim evropskim državama blagostanja usluge čuvanja dece ne omogućavaju značajniju transformaciju rodnog odnosa, jer nisu na adekvatan način usklađene sa porastom ženske zaposlenosti, pa su porodice te koje traže sopstvena rešenja. Ipak, podvučena je pozitivan uloga države, jer smatraju da bi izostanak te podrške, usled nedostatka alternativnih rešenja i ograničenja u pogledu kvaliteta usluga, ugrozio rodnu ravnopravnost u većoj meri.

Jedan od izazova političkih odgovora jesu i različiti modaliteti zaposlenosti koji se uspostavljaju kao mogućnosti usklađivanja rada i roditeljstva. Iako istraživanja govore o tome da ove opcije mogu imati pozitivan efekat, i to pre na zaposlenost žena nego što doprinose porastu nivoa rađanja (Del Boca, Pasqua & Chiara Pronzato, 2005), ona nose i negativne uticaje na položaj žena i rodni jaz u zaradama (Mandel & Semyonov, 2005; Thévenon, et al., 2016).

Sa stanovišta uslovljenosti niskih reproduktivnih normi u postindustrijskom društvu, osim toga što je važno razumeti kako zaposlenost utiče na odluke o ulasku u roditeljstvo i na broj dece, bitno je spoznati i uticaj roditeljstva na zaposlenost. U uslovima neoliberalnih karakteristika tržišta rada, pojedinci se suočavaju sa pitanjima da li i u kojoj meri formiranje porodice donosi neku vrstu

ekonomskog rizika i da li i koliko utiče na individualne profesionalne aspiracije (McDonald, 2006). Negativne implikacije tog uticaja ne mogu se smatrati povoljnim sa stanovišta odlučivanja o rađanju, pa bi prioritet trebalo dati onim oblicima zaposlenosti koji su prihvatljiviji u smislu reproduktivnog ponašanja. Nepotpuno radno vreme, kao i zaposlenost na određeno vreme, nisu povoljne okolnosti za odluke o proširivanju porodice (Adsera, 2011; Thévenon, et al., 2016). Fleksibilno radno vreme i rad od kuće mogli bi se smatrati povoljnijim modalitetima. Ipak, i tu postoje negativne implikacije. Podaci govore o tome da žene češće od muškaraca svoju zaposlenost prilagođavaju obavezama podizanja dece, što se dovodi u vezu sa socioprofesionlanim specifičnostima i ograničenjima u pogledu ovakvih oblika rada za poslove koje u većoj meri obavljaju muškarci (Thévenon, et al., 2016).

Politički odgovori pojedinih evropskih država blagostanja u pogledu modaliteta usklađivanja rada i roditeljstva nisu uniformni (Gauthier & Philipov, 2008; Thévenon, 2008). Različiti pristupi ovom pitanju manifestuju se kroz to da li je akcenat na roditeljskom odsustvu, koliki je obuhvat formalnim sistemom brige dece različitog uzrasta i kakve su opcije zaposlenosti. Diferenciranost između država prisutna je i u pogledu toga da li je eksplicitna politika podsticanja rađanja ili je prioritet na socijalnoj dimenziji i podrškama porodicama.

Francuska politika se odlikuje sveobuhvatnim pristupom, kroz uključivanje različitih mehanizama i snažnom socijalnom dimenzijom (DESA UN, 2015a; Sobotka, Matysiak & Brzozowska, 2019). Međutim, sa stanovišta usklađivanja rada i roditeljstva, prisutne su određene slabosti. Pozitivno je postojanje povratka na istu ili sličnu poziciju na poslu nakon roditeljskog odsustva, ali većina mera usklađivanja rada i roditeljstva favorizuje veću angažovanost majki. Česte su opcije vraćanja na posao sa nepotpunim radnim vremenom, što za posledicu ima niži dohodak, a niska izdvajanja i visoke cene usluga za čuvanje dece mlađe od tri godine rezultiraju relativno malim obuhvatom dece ovog uzrasta, koja borave 30 i više sati nedeljno.

Švedska politika je usmerena ka podsticanju što ujednačenije angažovanosti oba roditelja, i u pogledu zaposlenosti i u pogledu brige o deci (Aidukaite & Telisaukaite-Cekanavice, 2020). Akcenat na uslugama čuvanja dece za rezultat ima subvencionisanje cena od

strane lokanih vlasti, a javni servisi su lako dostupni odmah nakon godinu dana od rođenja deteta.

Tokom poslednje dve decenije, u *Danskoj* je rađeno na poboljšanju uslova u ustanovama za čuvanje dece i podizanju kvaliteta njihovog boravka (Abrahamson, 2010). U tom smislu, promenjena je i dotadašnja praksa povremenog zatvaranja vrtića radnim danima, a povećana je fleksibilnost usluga čuvanja dece u državnim ustanovama.

U *Norveškoj* je u praksi sprovedena ideja o društvenoj odgovornosti u pogledu individualnog blagostanja i u pogledu rodne ravnopravnosti, pa je javna potrošnja prioritetno usmerena ka porodicama, pri čemu je postignut politički konsenzus u vezi sa ulaganjima u kvalitet usluga čuvanja dece (DESA UN, 2015b; Sobotka, Matysiak & Brzozowska, 2019). Pored visokog obuhvata formalnim sistemom brige, postoje dodatne olakšice i beneficije u pogledu organizovanja roditelja u vezi sa čuvanjem dece.

Značajan pad SUF u *Finskoj* pokrenuo je odgovore u smeru oporavka nivoa rađanja, stvaranjem uslova da svaki pojedinac ostvari željeni broj dece (Rotkirch, 2021). Promene u tom pogledu, pored ostalog, odnose se na porast fleksibilnosti kada je reč o mogućnostima usklađivanja rada i roditeljstva, ali i drugih segmenata života.

U *Holandiji* je sistem formalne brige o deci slabije razvijen nego u skandinavskim državama i Francuskoj, mada postoji podrška u finansiranju boravka dece od strane poslodavaca i države (DESA UN, 2015c). Korišćenje usluga je ograničeno tokom sedmice, što je uslovalo angažovanje neformalne podrške u pogledu čuvanja dece. Novija nastojanja se odlikuju podsticanjem ekonomske aktivnosti žena, putem povećanja fleksibilnosti kroz mogućnosti različitih opcija zapošljavanja. Osim toga, vodi se računa i o ublažavanju rodnog jaza u zaradama, a radnicima sa nepotpunim radnim vremenom obezbeđuju se beneficije u pogledu penzionog i zdravstvenog osiguranja, kao i onima sa punim radnim vremenom.

U *Češkoj* je tokom 1990-ih došlo do urušavanja sistema brige o deci mlađe od tri godine, dok je pad obuhvata dece uzrasta od tri do pet godina bio znatno manjeg obima. Poslednjih godina značajna pažnja se pridaje proširivanju kapaciteta i povećanju dostupnosti usluge za čuvanje dece mlađe od tri godine. Politikom prema porodici forsiraju se jeftinije i manje konvencionalne opcije, kao što su

centri za čuvanje dece u manjim grupama. To je pokušaj da se uspostavi fleksibilnija i pristupačnija usluga čuvanja dece, kao odgovor na oskudnu ponudu u tom pogledu (DESA UN, 2015d).

Smatra se da Mađarska politika prema porodici tokom poslednjih godina nije imala dubok i dugoročan uticaj na fertilitet (DESA UN, 2015e). Padom socijalističkog režima urušeni su elementi politike prema porodici, koja je imala snažnu ekonomsku dimenziju, što je uticalo na veliki rast troškova vezanih za podizanje male dece. Nisu pronađena adekvatna rešenja vezana za veliki porast cena usluga čuvanja dece u vrtićima i predškolskim ustanovama, koje su u socijalističkom periodu bile subvencionisane i snažno podržane od poslodavaca.

U Austriji se, nakon perioda postepenog proširivanja usluga za čuvanje dece mlađe od tri godine, od 2005. brže razvija institucionalni okvir ovog vida podrške porodicama (DESA UN, 2015f). Od 2013. registrovan je i veliki obuhvat dece uzrasta od tri do pet godina. Ipak, ukazuje se da pojedine segmente formalne brige o deci treba i dalje unapređivati. U pogledu čuvanja dece mlađe od tri godine, u pojedinim delovima Austrije roditelji se susreću sa ograničenjima u vezi sa dužinom boravka dece. Ovaj problem je i deo iskustava roditelja dece nižih razreda osnovne škole, usled ograničenja zbrinjavanja nakon časova. Pored toga, snažno naglašena rodna asimetrija u pogledu poslova unutar domaćinstva i brige o članovima porodice u Austriji (Buber, 2015) povećava važnost unapređivanja usluga čuvanja dece.

Razmatrajući politike prema porodici u evropskim državama blagostanja, Saračeno (2011) podvlači da su putem sistema formalne brige o deci one dale doprinos „defeminizaciji staranja”, ali da je izostala podrška u pogledu ravnomernije podele poslova unutar domaćinstva, što bi označilo jačanje „familizma”. Defeminizacija se pre svega odvija kroz razvoj i širenje usluge čuvanje dece. Ukazuje da se države međusobno razlikuju u pogledu oba procesa, s obzirom na obezbeđenost podrške porodicama, posebno tokom prve tri godine od rođenja deteta. Među tim razlikama jesu i one koje se tiču podsticaja očeva da uzmu aktivno učešće u podizanju male dece, pri čemu su i te mere ograničenog dometa kada je reč o balansiranoj podeli uloga unutar porodice.

4.2. PRAVO MUŠKARACA NA RODITELJSKO ODSUSTVO

Rodni aspekt niskih reproduktivnih normi podrazumeva i perspektivu muškaraca, a demografski ugao znači da se obim uključenosti očeva u podizanje dece posmatra kao faktor odluka o rađanju (Šobot, 2021). Imajući u vidu razmatranja zasnovana na pregledima i poređenju statističkih podataka, kao i politika prema porodici, ne mogu se donositi sigurni zaključci u vezi s tim da li uključenost očeva za posledicu ima i veće stope rađanja. Ono što na temelju literature može da se konstatuje tiče se posmatranja načina i nivoa angažovanja muškaraca u podizanju male dece, kao i mera koje su, kao segment politika prema porodici, usmerene na podsticanje njihove veće uključenosti.

Najdužu tradiciju u pogledu postojanja mera jasno definisanih u cilju podsticaja veće uključenosti očeva imaju Švedska i Norveška, u kojima je još od 1970-ih uvedena mogućnost roditeljskog odsustva za muškarce, a od 1993. i tzv. kvote za očeve (Gauthie & Philipov, 2008). U Danskoj ne postoji direktna mera u pogledu podsticaja za korišćenje odsustva od strane očeva nakon rođenja deteta, uprkos tome što su se politike prema porodici kontinuirano prilagođavale promenama u sferi zapošljavanja i u sferi brige o deci, čiji rezultat jeste snažan porast ženske radne snage (Abrahamson, 2011).

Među evropskim državama jasna je diferenciranost u politikama, ali i u korišćenju roditeljskog odsustva od strane očeva. Razlika postoji u pogledu podsticaja, kao i u pogledu dužine korišćenja i nivoa plaćenosti. Prema Saraćeno (2011), spremnost očeva da uzmu učešća u roditeljskom odsustvu zavisi kako od postojanja kvota, tako i od nivoa plaćenosti. Najveće stope zabeležene su u Norveškoj, Švedskoj i u Islandu, gde između 78% i 95% očeva koristi odsustvo koje traje od trinaest do četrnaest nedelja, dok u Italiji i u Grčkoj, državama u kojima je odsustvo ili veoma malo plaćeno ili i ne postoji naknada, to čini manje od 12% očeva (Norman, 2020).

Putem analize korišćenja odsustva od strane očeva u evropskim državama, došlo se do zaključka o interaktivnoj povezanosti nekoliko faktora koji određuju u kom obimu će ova mera biti prihvaćena i korišćena u praksi (Van Belle, 2016). Pored visine naknade za odsustvo, tu su i dostupnost pristupačne cene usluga za čuvanje dece, fleksibilnost modaliteta roditeljskog odsustva, kao i rodne

norme i očekivanja unutar društvene zajednice u vezi s tim oblicima ponašanja. Zaključuje se da pospešivanje korišćenja odsustva od strane očeva zavisi od porodičnih politika koje omogućavaju porodicama sa oba zaposlena roditelja da usklađuju rad i roditeljstvo na način koji će biti održiv. To podrazumeva direktno podsticanje očeva, uz dobro plaćenu nadoknadu, kao individualno pravo, uz postojanje aranžmana koji su fleksibilni i prilagodljivi individualnim potrebama, ali i to da politike budu usmerene ka menjanju kulturnih normi vezanih za posao i radno mesto. Važnost veće uključenosti očeva vidi se kako u pozitivnim ekonomskim i društvenim uticajima, tako i u demografskim efektima, pozivajući se na istraživanja koja upućuju na to da angažovanje muškaraca oko podizanja male dece ima pozitivan uticaj na odluke o rađanju.

O uticaju roditeljskog odsustva očeva na reproduktivno ponašanje može se govoriti sa stanovišta njegovog delovanja na ekonomsku aktivnost majke. Norman (2020) ističe da u uslovima britanskog tržišta rada, uključenost očeva u brigu o maloj deci jeste važan prediktor zaposlenosti žene nakon rođenja deteta. Osim toga, evidentiran je i uticaj na formiranje stavova žena u pogledu njene zaposlenosti nakon što dete napuni tri godine. Kao suštinska promena koju bi trebalo učiniti, kako bi se pospešilo širenje modela veće uključenosti očeva, vidi se drugačiji pristup. On bi trebalo da označi pre svega isticanje prava muškaraca da budu aktivni u podizanju svoje dece, nezavisno od korišćenja roditeljskog odsustva od strane žena. Pozitivan efekat na zaposlenost žene može imati i pozitivan uticaj na odlučivanje o rađanju.

Posmatrajući dve države koje tokom druge decenije 21. veka kontinuirano imaju najviše SUF u evropskim okvirima, jasno je uočljiva različitost u pogledu podsticanja veće uključenosti očeva. U *Francuskoj*, gde su mere politike prema porodici u većoj meri bile usmerene ka angažovanju žena u podizanje male dece, u okviru novijih promena prisutne su i one koje se tiču većeg podsticaja očeva da se uključe u ove roditeljske aktivnosti. Korak ka tome učinjen je redefinisanjem korišćenja roditeljskog odsustva, što bi trebalo da omogućiti očevima da u većoj meri budu angažovani od najranijeg uzrasta dece (Thévenon, 2016). U *Švedskoj* je eksplicitna politika podsticanja ravnopravnog korišćenja roditeljskog odsustva od strane majki i od strane očeva (Aidukaite & Telisauskaite-Cekanavice, 2020).

Tokom ženine trudnoće, muškarci imaju na raspolaganju dvonedeljno odsustvo. Ukupno roditeljsko odsustvo roditelji mogu podeliti na dva jednaka perioda korišćenja, pri čemu postoji jednak neprenosiv deo na drugog roditelja i koji je moguće koristiti u delovima. Deo roditeljskog odsustva koji je moguće deliti je stvar dogovora i može se iskoristiti dok dete ne napuni 12 godina. Korak dalje jeste razmatranje da se neprenosivi deo produži sa 90 na 150 dana.

Norveška je još jedna država u kojoj je široko prihvaćen obrazac aktivne uključenosti očeva u podizanje male dece. Roditeljsko odsustvo za očeve ne realizuje se po istom modelu kao u Švedskoj, i nešto je kraće, ali doprinos muškaraca podizanju dece i podeli kućnih poslova je veći nego u drugim državama (DESA UN, 2015b). Za razliku od ove dve skandinavske države, u Holandiji podsticaj uključivanju očeva nije izrazit. Očevi imaju jedan slobodan radni dan tokom nedelje koji mogu da koriste za vreme sa decom i porodicom (DESA UN, 2015c).

* * *

Rodni aspekt politike prema niskom fertilitetu značajnim delom se tiče veze između zaposlenosti i reproduktivnog ponašanja. U rasvetljavanju efekata političkih odgovora na fenomen nedovoljnog rađanja, zaključuje se da je važna sveobuhvatnost podrške porodica sa decom, što podrazumeva i finansijske transfere, ali i roditeljsko odsustvo, kao i dostupnost i pristupačnost ustanova za čuvanje dece (Thévenon, 2015). Istaknuta je važnost podrške u pogledu uspostavljanja balansa između porodice i posla, a kada je reč o uključenosti očeva kroz korišćenje roditeljskog odsustva, s obzirom da ono u određenim okolnostima predstavlja možda i ključni oslonac ženama da se vrate na posao nakon rođenja deteta, smatra se da, gledano na duži rok, to može da bude dobar podsticaj i sa staništa fertiliteta.

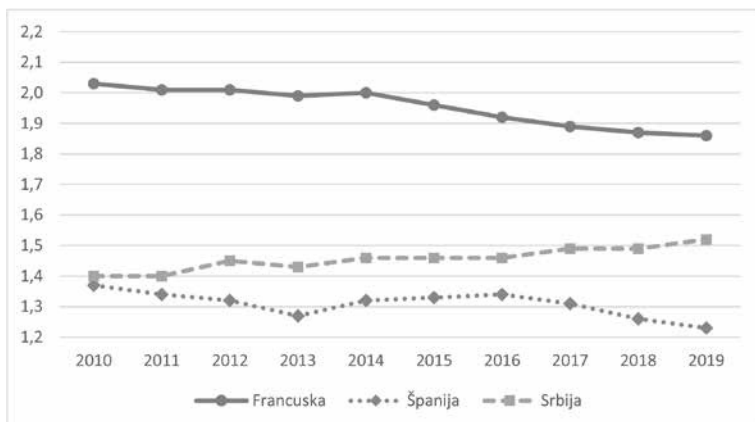
5. SRBIJA – FERTILITET I RODNA NE/RAVNOPRAVNOST

5.1. O FERTILITETU – POKAZATELJI I ISTRAŽIVANJA

U Srbiji je tokom 2010–2019. zabeležen blaži porast SUF, sa 1,40 na 1,52 deteta po ženi. Stopa je 2011. iznosila 1,45, a nakon perioda blažih oscilacija oko ovog nivoa, blago je porasla, pa je 2017. i 2018. iznosila 1,49 deteta po ženi. U poređenju sa državama koje 2019. imaju najveću i najnižu vrednost stopa ukupnog fertiliteta (SUF), uočavamo sledeće:

- Posmatrajući vrednosti SUF 2019:
 - U odnosu na Francusku, SUF u Srbiji je za nešto više od 18% manja.
 - U odnosu na Španiju, SUF u Srbiji je za nešto više od 19% veća.
- Upoređujući Srbiju sa ove dve države prema vrednostima SUF 2010:
 - SUF u Srbiji je bila za nešto više od 30% niža nego u Francuskoj.
 - SUF u Srbiji je bila neznatno veća nego u Španiji.

Grafikon 11: Stope ukupnog fertiliteta – Srbija, Francuska i Španija, 2010–2019.

Za razliku od Srbije, SUF u Francuskoj i u Španiji niže su 2019. nego 2010. (grafikon 11). To je rezultiralo smanjivanjem razlike u odnosu na državu koja ima najveći fertilitet u Evropi. Nasuprot tome, povećana je razlika u odnosu na vrlo nizak fertilitet i Srbija se udaljila od države koja tradicionalno ima veoma niske SUF.

Prosečna starost žene pri rođenju prvog deteta u Srbiji 2020. iznosi 28,9 godina. Posmatrajući period 2011–2020, prosečna starost je veća za 1 godinu i 4 meseca. Vrednost ovog pokazatelja za 2019. je 28,7, što govori da *između Srbije i Francuske (28,8) nema razlike u pogledu prosečne starosti žene pri rođenju prvog deteta.* U odnosu na Litvaniju i Mađarsku, države koje su 2019. imale najnižu vrednost ovog pokazatelja, (28,0 i 28,3), prosečna starost žena pri rođenju prvog deteta u Srbiji je veća za nekoliko meseci (sedam do tri meseca).

Analiza stopa kumulativnog fertiliteta, prema podacima Popisa stanovništva 2011. godine, pokazala je da postoji razlika u ostvarenom fertilitetu između zaposlenih i nezaposlenih žena (Šobot, 2014b). Nezaposlene žene koje su tražile prvi posao u proseku su rodile neznatno više od jednog deteta (stopa kumulativnog fertiliteta 1,10⁵), dok je prosečan broj dece koje su rodile zaposlene žene bio za 20% veći (1,39). Mada se ova razlika jednim delom može objasniti razlikama u starosti ove dve grupe žena, s obzirom da je opravdano pretpostaviti da je niži realizovani fertilitet kod nezaposlenih koje traže prvi posao posledica toga što su one mlađe od zaposlenih žena, ipak ona se jednim delom može smatrati i pokazateljem uticaja zaposlenosti na odluke o ulasku u roditeljstvo, u smislu odlaganja rađanja dok se ne pronađe posao. Uočena razlika nije za zanemarivanje.

Do specifičnog uočavanja vodi nas razlika između regiona, kada je reč o prosečnom broju živorođene dece među nezaposlenim ženama koje su tražile prvi posao. One iz Beogradskog regiona i iz Vojvodine u proseku su rodile manje od jednog deteta, po čemu se razlikuju od ove grupe žena iz druga dva regiona. Nezaposlene

⁵ Stopa kumulativnog fertiliteta jeste pokazatelj koji se dobija putem pitanja u Popisu stanovništva o broju živorođene dece. Predstavlja prosečan broj živorođene dece koje su rodile žene određene starosti ili posmatranih sociodemografskih karakteristika (obrazovanje, ekonomska aktivnost, zanimanje, nacionalnost, bračnost).

žene koje su tražile prvi posao u južnoj i istočnoj Srbiji imale su najveće stope realizovanog fertiliteta (1,26). Nasuprot tome, one iz Beogradskog regiona imale su najniže. Stopa kumulativnog fertiliteta (0,81) bila je za preko 35% niža nego u južnoj i istočnoj Srbiji. Uočene regionalne osobenosti upućuju nas na potrebu da se empirijskim putem proveri šta produkuje ovakvu razliku. Specifičnosti ekonomskog i kulturološkog konteksta sigurno jesu bitan segment, kao i njihov uticaj na oblikovanje delovanja dominantnih obrazaca podele rodni uloga na odluke o rađanju. U kojoj meri se ta osobenost može objasniti razlikama u rodni režimima ova dva regiona? Da li je to ključno za regionalnu razliku u prosečnom broju živorođene dece u slučaju žena koje traže prvi posao? Čime se može objasniti da su nezaposlene žene koje traže prvi posao ostvarile veći fertilitet u slabije razvijenom regionu, za koji je opravdano pretpostaviti da se odlikuje i nižim nivoom rodne ravnopravnosti? Zbog čega je toliko niska stopa realizovanog fertiliteta u regionu koji ima egalitarniji rodni režim? Odgovore na ova pitanja ne možemo imati bez provere putem istraživanja.

Analiza reproduktivnog ponašanja sa stanovišta socioprofesionalnih karakteristika žena dovela je do prepoznavanja određenih specifičnosti, mada su odlaganje rađanja i neučestvovanje u reprodukciji evidentirani u svim zanimanjima, kako kod onih za koja je potrebno visoko obrazovanje, tako i kod onih koja se stiču srednjim obrazovanjem (Šobot, 2018). Ipak, žene koje su imale neko od zanimanja sa visokim obrazovanjem, u većoj meri su odlagale ulazak u roditeljstvo posle 34. godine. Popisni podaci iz 2011. godine govore da je u starosnoj grupi 25–29 godina razlika bila posebno izražena. Najintenzivnije se manifestovala kroz značajno veći udeo žena koje nisu učestvovala u reprodukciji među onima koje su imale zanimanja stručnjaka iz osnovnih i primarnih nauka, u odnosu na žene sa zanimanjima medicinske struke sa srednjim nivoom obrazovanja. Međutim, neučestvovanje u reprodukciji u značajnoj meri bilo je zastupljeno i među ženama starosti 30–34 godine koje su imale neko od zanimanja iz ekonomske ili pravne struke sa srednjom stručnom spremom. Kada je reč o ženama koje su imale 35–39 godina, veliki udeo žena koje nisu imale decu nije bio samo u slučaju onih koje su obavljale zanimanja stručnjaka u oblasti tehničkih i prirodnih, već i iz oblasti društvenih nauka.

Među ženama koje su bile rukovodioci (posmatrajući žene starosti 25–59 godina, prema Popisu stanovništva 2011), jednak je bio udeo onih koje nisu učestvovala u reprodukciji kod onih iz oblasti informacionih tehnologija i kod onih iz oblasti marketinga i prodaje. Kada je reč o ženama koje su bile na rukovodećim pozicijama, među onima u oblasti socijalne zaštite i obrazovanja zabeležen je manji udeo onih koje nisu imale decu nego kod žena koje su imale neku rukovodeću poziciju u drugim oblastima. Posmatrano prema starosti, 75% žena starosti 30–34 godina koje su bile na nekoj rukovodećoj poziciji nije imalo dete, a 45% u slučaju onih koje su imale 35–39 godina. Udeli žena bez dece među ženama starosti 35–39 godina koje su imale neku rukovodeću ulogu iznosio je između 13,7% i 50,0%. Najmanji je bio kod onih koje su bile rukovodioci u hotelijerstvu i ugostiteljstvu, a najveći kod onih iz oblasti socijalne zaštite.

U starosnim kohortama žena koje su izašle iz reproduktivnog perioda (50–54 i 55–59 godina), nerađanje kao definitivna opcija najčešće je bilo među visokoobrazovanim ženama koje su obavljale zanimanja iz oblasti društvenih nauka, informaciono-komunikacionih tehnologija, onima koje su obavljale zanimanje advokata, kao i među zaposlenima na visokoškolskim ustanovama.

Razmatranje rodnog aspekta kao okvira difrenciranosti fertiliteta prema tipu naselja, (Šobot, 2020) omogućava nam da evidentiramo razlike u reproduktivnom ponašanju. Prema podacima Popisa stanovništva 2011. godine, stope kumulativnog fertiliteta u gradskim naseljima su bile za oko 18% niže nego u ostalim (1,34 u odnosu na 1,64). Međutim, posmatrano u odnosu na 2002. vidi se pad realizovanog fertiliteta za nešto više od 4%, dok u gradskim naseljima nije bilo promena u stopama kumulativnog fertiliteta. Prosečan broj živorođene dece bio je manji u svim starosnim kohortama, u poređenju sa ostalim naseljima, a razlika je posebno bila naglašena u starosti između 20 i 44 godine. Žene starosti 25–29 godina iz gradskih naselja, u proseku su rodile manje od jednog deteta. Stopa kumulativnog fertiliteta je za oko 36% bila veća u ostalim naseljima, mada je i tu prosečan broj živorođene dece bio relativno mali (1,02). Žene starosti 30–34 godine u gradskim naseljima, u proseku su rodile 1,10 dete, a prosečan broj živorođene dece u ostalim naseljima bio je za oko 30% veći (1,58). U starosnoj kohorti 35–39 godina, razlika je bila nešto manja. Stopa kumulativnog

fertiliteta u gradskim naseljima bila je za oko 20% manja nego u ostalim (1,46 prema 1,85). Diferenciranost između naselja prisutna je i kroz različite udele žena koje nisu učestvovala u reprodukciji. U gradskim naseljima to je bi slučaj sa 62,3% žena starosti 25–29 godina, 35,6% žena starosti 30–34 i 21,4% onih koje su pripadale starosnoj kohorti 35–39 godina. U ostalim naseljima udeli su bili manji i iznosili su: 41,9%, 20,6% i 12,0%.

Razlika u reproduktivnom ponašanju prema tipu naselja, govori o nižem fertilitetu i intenzivnijem odlaganju rađanja u gradskim sredinama, ali oba fenomena su prisutna i u ostalim naseljima. Tumačenje razlike sa stanovišta karakteristika rodnog režima između dva tipa naselja vodi ka zaključivanju da je neprilagođenost promenama u sferi rodnih uloga, koje se manifestuju kroz veći nivo obrazovanja i ekonomsku aktivnost žena u gradovima, bitan faktor veoma niskih stopa rađanja i intenzivnog odlaganja, koji može uticati i na veće širenje modela „bezdetnosti“. Kada je reč o rodnoj dimenziji reproduktivnog ponašanja u ostalim naseljima, prvi utisak je da bi se moglo reći da odlike rodnog režima imaju pozitivniji efekat na fertilitet nego što je to sa rodnim režimima u gradskim naseljima. Ipak, empirijska istraživanja u tom smeru bi nam omogućila konkretnije sagledavanje i bolje razumevanje. Osim toga, razlike u nivou obrazovanja prema tipu naselja upućuju na negativne implikacije položaja žena u negradskim sredinama, što je samo jedan aspekt. Takođe, udeo žena sa srednjim nivoom obrazovanja u ostalim naseljima treba uzeti kao pokazatelj emancipacijskog procesa, koji implicira da one svoju ulogu ne vezuju samo za podizanje dece i obaveze unutar porodice. Takođe, treba imati u vidu da su i u negradskim naseljima relativno visoki udeli žena koje su bile u optimalnom reproduktivnom dobu, a nisu imale decu. Pored svega ovoga, ono čime podvlačimo da rodna neravnopravnost ima negativan efekat, jeste analiza diferenciranosti potencijala demografskog razvoja Srbije, s obzirom na prostorne specifičnosti u pogledu obima fertilnog kontingenta (Nikitović, 2020). One se manifestuju kroz problem „manjka“ ženskog stanovništva 15–49 godina u negradskim naseljima, što se ističe kao bitno ograničenje u pogledu realizacije politike usmerene prema niskom fertilitetu.

5.2. KARAKTERISTIKE RODNOG REŽIMA – INDEKS RODNE RAVNOPRAVNOSTI I ISTRAŽIVANJA

Indeks rodne ravnopravnosti (GEI) u Srbiji 2018. iznosio je 58,0 poena, pri čemu se ukazuje na stabilan, ali veoma blag porast u odnosu na 2014. kada je bio 52,4 (Babović & Petrović 2021). U poređenju sa državama koje su predmet posmatranja u ovoj studiji,⁶ Srbija ima jedan od najnižih indeksa rodne ravnopravnosti. Gotovo je isti kao u Litvaniji, a niže vrednosti imaju jedino Mađarska i Češka. Razlike između ove tri zemlje su veoma male. U odnosu na Švedsku, državu sa najvišim nivoom rodne ravnopravnosti, GEI u Srbiji je manji za 25,9 poena. U poređenju sa drugorangiranom i trećerangiranom, Srbija ima 19,8 poena manje u odnosu na Dansku i 17,9 manje u odnosu na Holandiju.

U kompletnoj analizi Indeksa rodne ravnopravnosti u Srbiji, na osnovu podataka za 2018. godinu (Babović & Petrović, 2021), sađržani su i nalazi u vezi sa pojedinačnim domenima, koji su predmet naše analize u slučaju izabranih evropskih država. Izdvajamo sledeće:

– U *sferi plaćenog rada* i zaposlenosti GEI je 69,4, ističući da je u odnosu na 2014. porastao za svega 2,1 poen.

- Posmatrajući u odnosu na države sa najvećim vrednostima GEI u ovom domenu, ta vrednost u Srbiji je manja za 13,7 poena u poređenju sa Švedskom, gde je Indeks najveći, za 10 u odnosu na Dansku kao drugoplasiranu i za 8,9 poena u odnosu na Holandiju kao trećeplasiranu.
- Posmatrajući u odnosu na države sa najnižim GEI u ovom domenu, Srbija je ispred Italije, Češke i Mađarske, pri čemu ta razlika iznosi između 5,7 i 1,4 poena.

– U *domenu korišćenja vremena* GEI je 48,7, bez promena u odnosu na 2014. godinu.⁷

⁶ Vrednosti Indeksa rodne ravnopravnosti za izabrane evropske države odnose se na 2019. godinu, a za Srbiju na 2018. Ipak, godinu dana nije vremenska distanca za značajnije promene vrednosti pokazatelja na osnovu kojih se računa ovaj kompozitni indeks. Otuda se nepoklapanje vremenskih tačaka posmatranja ne smatra ograničenjem za dobijanje uvida u to gde se Srbija nalazi u pogledu dostignutog nivoa rodne ravnopravnosti.

⁷ Autorke ukazuju da se predstavljeni podaci u ovom domenu odnose na 2016. godinu, jer posle toga nisu sprovedene velike evropske ankete o kvalitetu života i uslovima rada, koje su izvor podataka za ovu oblast (*European Quality of Life Survey i European Working Conditions Survey*).

- Posmatrajući u odnosu na države sa najvećim vrednostima GEI, postignuti nivo rodne ravnopravnosti u Srbiji je manji za 41,4 poena u odnosu na Švedsku, za 35,2 poena u odnosu na Holandiju i za 34,4 poena u odnosu na Dansku.
- Posmatrajući u odnosu na države sa najnižim GEI u ovom domenu, jedino je veći u odnosu na Portugaliju, pri čemu razlika iznosi samo 1,2 poena.
- Gledajući GEI u poddomenima *briga o članovima domaćinstva i društvene aktivnosti (slobodno vreme)*, uočava se veoma nizak nivo rodne ravnopravnosti. Vrednosti Indeksa ukazuju da je nešto veći u pogledu aktivnosti brige (56,6), nego kada je reč o društvenom životu i aktivnostima izvan porodične sfere (41,9).
 - Posmatrajući u odnosu na izabrane evropske države, vrednost GEI u pogledu *brige o članovima domaćinstva* u Srbiji je kao i u Češkoj, koja je najniže rangirana. Indeks je manji za 4,6 i za 6,3 poena nego u Italiji i Austriji, koje su odmah do Češke. U poređenju sa državama koje imaju najveće vrednosti GEI u ovom poddomenu, Indeks u Srbiji je manji za 34,4 poena u odnosu na Švedsku, za 29,5 u odnosu na Dansku i za 26,6 u odnosu na Finsku.
 - Posmatrajući u odnosu na izabrane evropske države vrednost GEI u pogledu *društvene aktivnosti*, niže vrednosti su jedino u Portugaliji i Litvaniji, pri čemu razlika u odnosu na Srbiju iznosi 6,2 i 1,9 poena. U poređenju sa državama koje su postigle najveći nivo rodne ravnopravnosti u domenu slobodnog vremena, GEI u Srbiji je manji za 47,4 u odnosu na Švedsku, za 46,8 u poređenju sa Holandijom i za 38,3 u odnosu na Finsku, tri prvoragnirane države.

Prema studiji Babović i Petrović (2021), Srbija značajno zaostaje u pogledu ostvarenog nivoa rodne ravnopravnosti, kada se poredi sa državama koje imaju najveće GEI, a ta razlika je posebno izražena u domenu korišćenja vremena. Takođe, zaostajanje je značajno u oba poddomena. Ipak, izraženije je u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti izvan porodice, nego u slučaju brige o

članovima domaćinstva. Procenjujući vreme koje je potrebno Srbiji da dostigne pun nivo rodne ravnopravnosti, uzimajući u obzir dinamiku promena koja je ostvarena u periodu 2014–2018, autorke su konstatovala da je ono jednako vremenu za domen plaćenog rada, ali da to zavisi i od napredovanja u drugim domenima. Najbrži napredak je registrovan u pogledu društvene moći, dok je u drugim domenima potrebno mnogo više vremena nego kada je reč o plaćenom radu i zaposlenosti.

Svakako treba imati u vidu da ni države sa najvećim vrednostima GEI nisu ostvarile potpunu rodnu ravnopravnost. Ipak, one su mnogo bliže tome. Takođe, one su postigle nešto veći stepen rodne ravnopravnosti u pogledu korišćenja vremena nego u domenu plaćenog rada. Razlika nije velika. Najveća je u Švedskoj i iznosi 7,0 poena, u Holandiji je 5,6, a u Danskoj 3,7 poena. U Srbiji je odnos između podomena drugačiji i neujednačenost rodne ravnopravnosti između ova dva domena je izraženija. GEI u domenu plaćenog rada i zaposlenosti je za 20,7 poena veći nego kada je reč o korišćenju vremena.

Uzimajući u obzir tri prvorangirane države koje imaju najveći GEI 2019, SUF u Švedskoj i Danskoj su veće nego u Srbiji za nešto više od 10%, dok je u Holandiji neznatno veća nego u Srbiji (1,57 prema 1,52 deteta po ženi). Kada se posmatranje proširi na četvrtu i petu zemlju prema vrednosti Indeksa rodne jednakosti, na Francusku i Finsku, vidimo da je 2019. SUF veća u Srbiji nego u Finskoj (1,35 deteta po ženi) za nešto više od 10%. Finska je država u kojoj je pad SUF sredinom druge decenije 21. veka rezultirao vrlo niskom stopom 2019. Međutim, stope rađanja su bile relativno visoke na početku i tokom većeg dela u periodu 2010–2019. I ne samo to, Finska je sve do ovog pada bila u grupi evropskih država koje tradicionalno imaju relativno visok fertilitet. Pored toga, SUF u Finskoj je 2020. iznosila 1,60 deteta po ženi, što je, pored tradicije postojanja politike prema porodici, još jedna činjenica na kojoj se temelji optimizam da će adekvatnim odgovorima usmerenim na optimalizaciju uslova omogućiti da svako ima onoliko dece koliko želi (Rotkirch, 2021).

Prema istraživanju o korišćenju vremena, sprovedenom 2010/2011, jasne su rodne osobenosti i specifičnosti položaja žena i muškaraca u Srbiji (RZS, 2012):

- Obavljanje neplaćenih poslova jeste u većoj meri deo aktivnosti žena nego muškaraca, i radnim danom i vikendom. U tim poslovima žene su provodile dva puta više vremena od muškaraca, posmatrajući populaciju starosti 15 i više godina. Razlika je bila nešto manja u slučaju ekonomski aktivnih žena i muškaraca, ali je i tu značajna. U neplaćenim poslovima žene su provodile nešto više od pet sati, a muškarci oko tri sata. Rodna specifičnost je i u tome što su žene nešto više vremena u obavljanju ovih poslova provodile tokom vikenda (5 sati i 12 minuta) nego radnim danima (5 sati i 3 minuta).
- Muškarci više vremena od žena provode u obavljanju plaćenih poslova, i radnim danima i vikendom. Tokom radnih dana ta razlika je oko jedan sat (8 sati i 15 minuta prema 7 sati i 12 minuta), a vikendom je nešto veća (muškarci gotovo 7 sati, a žene 5 sati i 34 minuta).
- Razlika između *zaposlenih žena i muškaraca* ispoljavala se na sledeći način:
 - U obavljanju plaćenih poslova muškarci su provodili više vremena od žena (7 sati i 6 minuta, prema 5 sati i 48 minuta).
 - Žene su više vremena od muškaraca provodile u neplaćenim poslovima (4 sata i 9 minuta prema 1 sat i 34 minuta). Razlika je intenzivnija nego u pogledu obavljanja plaćenih poslova.
 - Muškarci su imali više slobodnog vremena nego žene (5 sati prema 3 sata i 49 minuta).
- Postoji razlika u pogledu *korišćenja vremena, s obzirom na uzrast dece*.
 - I žene i muškarci koji imaju decu uzrasta do šest godina provode u *neplaćenom radu* više vremena od onih koji imaju decu uzrasta od 7 do 17 godina.
 - Međutim, značajna je i razlika između žena i muškaraca koji imaju decu do šest godina starosti. U obavljanju neplaćenih poslova žene provode gotovo dva i po puta više vremena od muškaraca (7 sati i 39 minuta u odnosu na 3 sata i 8 minuta).
 - Razlika između žena s obzirom na uzrast dece, kada je reč o vremenu koje provode u neplaćenim poslovima,

veća je od razlike između muškaraca. Kod žena ona iznosi 2 sata i 14 minuta. Kod muškaraca je manja od jednog sata.

- Žene koje imaju decu starosti do šest godina imaju manje slobodnog vremena nego muškarci koji imaju decu istog uzrasta (3 sata i 36 minuta u odnosu na 5 sati), kao i u odnosu na žene koje imaju decu uzrasta od 7 do 17 godina (4 sata).
- *Posmatrajući vrstu neplaćenih poslova, vide se rodne specifičnosti, ali i to da muškarci nisu potpuno isključeni iz onih aktivnosti koje se u tradicionalnom obrascu podele uloga smatraju „ženskim“.*
- U neposrednim aktivnostima vezanim za podizanje deteta, žene provode blizu dva sata, a muškarci jedan sat i dvadeset pet minuta.
 - Žene više vremena od muškaraca provode i u poslovima vezanim za pripremu obroka (nešto više od dva sata, u odnosu na oko 45 minuta) i u onim koji se tiču odeće i tekstila (pranje i peglanje: gotovo jedan sat, u odnosu na oko pola sata).

Istraživanje korišćenja vremena, sprovedeno 2015, potvrdilo je postojanje razlika, među kojima je i ona koja se tiče obavljanja kućnih poslova i brige o članovima domaćinstva (RZS, 2016; RZS, 2020). Žene i dalje dva puta više vremena od muškaraca provode u poslovima unutar domaćinstva. Rodna razlika u pogledu vremena provedenog u ovim aktivnostima jasna je i radnim danima i vikendom. Žene koje imaju decu uzrasta do šest godina više vremena od drugih provode u neplaćenim poslovima.

Pored rodnih razlika u korišćenju vremena, istraživanja potvrđuju da u Srbiji postoje različite forme rodne neravnopravnosti, a koje su bitne sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. U nameri da pruži što potpuniju sliku rodnog režima, kao bitan okvir objašnjenja nivoa fertiliteta u Srbiji tokom prve dve decenije 21. veka, Rašević (2020) se poziva na istraživanja koja govore o različitim aspektima podređenog položaja žena. U tom pogledu se ukazuje na socioekonomsku dimenziju rodne neravnopravnosti, kao i na podređen položaj žena u privatnoj sferi. Pojedinačno, istaknuti su problemi koji

se tiču ulaska na tržište rada i položaja žena kada se radi o pronalazanju posla, zaposlenosti i sigurnosti, kao i rodnih razlika u prosečnoj zaradi. Evidentne različite forme rodne neravnopravnosti se smatraju posledicama društvenih očekivanja i kulturnih normi, koje podrazumevaju prihvatanje ustaljenih obrazaca ponašanja, bez obzira kakvi su njihovi uticaji na položaj žene.

Imajući u vidu da istraživanje roditeljstva mladih roditelja u Srbiji, na početku 21. veka, potkrepljuje pozitivne, ali otkriva i negativne aspekte sa kojima se oni susreću (Tomanović i dr., 2016), realizovano je istraživanje koje se konkretnije bavi institucionalnim okvirom (Poleti Ćosić & Petrović Trifunović, 2017). Jedan od ispitivanih aspekata jeste čuvanje male dece, kao pitanje relevantno iz ugla usklađivanja rada i roditeljstva. Rezultati upućuju na to da:

- Oko polovine ispitanica iz seoskih naselja nije ni pokušalo da dete smesti u vrtić/obdanište, dok je to bio slučaj kod oko jedne petine ispitanica iz gradskih naselja. Autorke ovo tumače u kontekstu razlika između dva tipa naselja kada je reč o distribuciji ustanova za čuvanje dece, ali i normama u vezi sa rodnim ulogama kojima se briga o maloj deci u većoj meri stavlja u kontekst porodice i porodičnog okruženja, što znači prevashodnu angažovanost majke;
- Iskustva u vezi sa upisom u ustanove za čuvanje dece govore o problemu pronalazanja mesta regularnim tokovima, što se vidi kao dodatni problem sa kojim su suočene žene koje žele da budu ekonomski aktivne i da potraže posao;
- S obzirom da se primanje u vrtiće i obdaništa povezuje sa zaposlenošću roditelja, postoji problem organizovanja čuvanja dece u slučaju roditelja koji su nezaposleni i imaju nameru da traže posao.

U novije vreme sprovedena su istraživanja sa stanovišta percepcije problema usklađivanja roditeljstva i rada, pri čemu su detektovani neki od važnijih problema sa kojima se susreću i zaposleni i poslodavci (Đukić Dejanović i dr., 2017; Rašević & Bjelobrk, 2021). Pored organizacije rada koja podrazumeva različite oblike fleksibilnog radnog vremena, postoji i potreba za unapređivanjem podrške u pogledu zbrinjavanja male dece dok su roditelji na poslu. Jedan od načina tog pospešivanja jeste podrška koja bi došla od strane poslodavaca kroz njihovo angažovanje na proširivanju i

unapređivanju kapaciteta za usluge čuvanja dece zaposlenih. Međutim, i pored toga što postoji svest da je to potrebno, istraživanje je pokazalo da postoji problem finansijske podrške u tom pogledu. Analiza stavova zaposlenih roditelja vodi ka nekim od mogućih načina da se poboljšaju uslovi usklađivanja rada i roditeljstva (Đukić Dejanović i dr., 2017). Među njima su:

- Fleksibilno radno vreme je, posebno od strane visokoobrazovanih, percipirano kao značajan vid podrške. Nešto više od 80% je iskazalo spremnost da bi rado prihvatili posao u firmi koja ponudi ovu opciju. Ovakav stav jeste manje prisutan, ali je preovladavajući i među zaposlenima koji imaju niže od visokog obrazovanja. On je prisutniji među onima sa srednjim nego sa osnovnim nivoom obrazovanja. Percipiranje fleksibilnog radnog vremena povezano je i sa mogućnostima vezanim za prirodu posla, pa se u tom smislu može posmatrati i ova razlika prema nivou obrazovanja.
- Roditelji male dece treba da imaju određene pogodnosti na poslu, što je gotovo opšte zastupljen stav.
- U pogledu smeštaja i boravaka dece u vrtićima, rezultati govore o sledećem:
 - Blizina ustanova za čuvanje dece jeste važna pogodnost. Lokacijski gledano, to može biti ne samo blizu stana/kuće, već i blizu ustanove u kojoj roditelji rade.
 - Kada je reč o razlozima zbog kojih deca ne idu u ustanovu za čuvanje dece, većina je iznela da im više odgovara neki drugi način zbrinjavanja dece. Oko jedne petine kao razlog je navelo da nema mesta, a oko 10% da nema dovoljno sredstava da plaća ovu uslugu.
 - Najčešći vid čuvanja dece koja nisu u sistemu formalne brige jeste korišćenje „baka i deka servisa“. Zatim, to radi roditelj koji je nezaposlen ili roditelj koji je još uvek na roditeljskom odsustvu.
 - Značajna većina roditelja smatra da bi otvaranje ustanove za čuvanje dece u firmi ili u blizini bilo dobra podrška ka lakšem usklađivanju rada i roditeljstva.
 - Od problema vezanih za boravak dece u vrtićima, roditelji su istakli:

- kao veliki i izrazito veliki problem prevelik broj dece u grupi;
- kao veliki i izrazito veliki problem *neusklađenost radnog vremena ustanova za čuvanje dece sa radnim vremenom roditelja*. Ovo su dva problema najčešća percipirana i od strane majki i od strane očeva, ali uočena je određena specifičnost:
 - majke su češće od očeva davale negativne ocene;
 - očevi su češće negativno ocenjivali neusklađenost sa radnim vremenom nego obim grupa, što bi se moglo protumačiti da je njihovo radno vreme češće neusklađeno sa vremenom koje deca mogu da provedu u ustanovama za čuvanje dece;
- u vezi sa boravkom dece u privatnim vrtićima, najizraženiji su visoka cena i plaćanje i za vreme dok su dece zbog bolesti odsutna;
- nedostatak sredstava za plaćanje usluge čuvanja dece kada dete ne može zbog bolesti da ide;
- potrebna je finansijska pomoć roditeljima u pogledu mogućnosti čuvanja dece;
- suočavanje sa problemima čuvanja u slučaju bolesti dece, kao i onda kada je radno vreme roditelja u kasnijim časovima ili vikendom;
- u slučaju dece koja pohađaju niže razrede osnovne škole, problem je dužina boravka nakon završenih časova, u toku raspusta, neusklađenost radnog vremena škole i radnog vremena roditelja.

Rezultati istraživanja usklađenosti rada i roditeljstva u Srbiji uputili su na to da su poslodavci otvoreni za pružanje podrške, uključujući i brigu o čuvanju dece, ali uočena su i određena ograničenja u tom pogledu (Rašević & Bjelobrk, 2021). Pored toga, postoje i neke specifičnosti koje se tiču rodni uloga, kao i osobenosti u pogledu problema vezanih za zbrinjavanje dece u ustanovama za čuvanje u gradskim i u seoskim sredinama. Uočeno je da je značajno veći udeo očeva male dece, koji su napredovali u profesiji, u poređenju sa majkama koje su bile u istoj situaciji. Problemi čuvanja dece u gradovima u većoj meri se tiču nedostatka mesta u

ustanovama za čuvanje dece, a u seoskim naseljima češći razlog je nedostatak finansijskih sredstava za plaćanje usluge.

5.3. IZAZOVI POLITIČKOG ODGOVORA NA NIZAK FERTILITET – RODNI ASPEKT

Rodni aspekt realizacije roditeljstva prepoznat je kao bitan segment determinisanosti niskog fertiliteta u Srbiji još u istraživanjima koja su realizovana krajem 1980-ih i početkom 1990-ih (Blagojević, 1991; Petrović, 1995; Blagojević, 1997). Kada je u pitanju politički odgovor na nizak fertilitet u Srbiji, rodna dimenzija reproduktivnog ponašanja je prihvaćena kao suštinski važna za definisanje adekvatnih mera podrške porodicama sa malom decom. U Strategiji podsticanja rađanja, donetoj 2018. godine, jasno je uvažavanje rodni uloga kao relevantnih faktora savremenog fertilitetnog obrasca. Takav pristup rezultirao je definisanjem Posebnog cilja 2 i Posebnog cilja 3.

Prvi se tiče usklađivanja rada i roditeljstva, i u okviru njega definisan je pojedinačan cilj 2.2. koji je usmeren na pitanje zbrinjavanja dece zaposlenih roditelja. U tom pogledu definisane su mere i aktivnosti, među kojima su: proširivanje mreže ustanova za čuvanje dece, uz prilagođavanje kapaciteta potrebama konkretne lokalne zajednice, kao i kroz uključivanje radnih organizacija i pružanje ove vrste usluge pri ustanovama zaposlenih roditelja. Merama se obuhvataju i roditelji koji nisu formalno zaposleni, kao i oni koji su trenutno nezaposleni. Takođe, predviđaju se i aktivnosti vezane za proširenje kapaciteta i unapređivanja usluga čuvanja dece nižih razreda osnovne škole.

U Posebnom cilju 3 direktnije je naglašena važnost rodne ravnopravnosti kao okvira reproduktivnog ponašanja. On se odnosi na ublažavanje psihološke cene roditeljstva, koju u tradicionalnom obrascu podele rodni uloga dominantno „plaćaju” majke. U okviru njega, izdvaja se pojedinačni cilj 3.1. koji je usmeren na usklađivanje roditeljstva i rada, a kao glavna mera u tom pogledu definisano je podsticanje veće uključenosti očeva kroz korišćenje odsustva radi podizanja male dece. Definisan je i pojedinačan cilj 3.2. koji implicira direktno naglašavanje važnosti uloge oca u najranijem uzrastu

dece, a angažovanje u tom smeru tiče se stvaranja podsticajne klime kako u društvu generalno, tako i na radnom mestu. Bitna uloga u tome data je medijima, obrazovnim sadržajima i raznim drugim vidovima angažovanja, u kojima se direktno promovise važnost uključenosti očeva u podizanje dece.

S obzirom na jasnu povezanost nivoa fertiliteta sa političkim odgovorima i razvijenošću institucionalnog okvira, postojanje politike koja implicira rodnu dimenziju reproduktivnog ponašanja jeste pozitivno sa stanovišta adekvatnih odgovora na izazove niskog fertiliteta u postindustrijskim društvima. Međutim, razumevanje veze između fertiliteta i rodnog režima u Srbiji podrazumeva uvažavanje socioekonomskog i kulturološkog konteksta srpskog društva (Šobot, 2019). U tom pogledu, kao važna se nameću ona empirijska saznanja koja govore o raširenosti rodnih normi i rasprostranjenosti tradicionalnog obrasca podele rodnih uloga unutar porodice.

Tokom 1990-ih, u periodu velike društvene krize snažno je bio uzdrman egzistencijalni aspekt porodica. U izrazito nepovoljnim socioekonomskim uslovima, na mikronivou je dominirao obrazac „žrtvujućeg“ matrijarhata, uz naglašenu prisutnost konflikta uloga zaposlenih majki i osećaja „krivice“ kao dela roditeljskog iskustva visokoobrazovanih žena (Blagojević, 1997). Istraživanja u kasnijem periodu ukazuju na transformaciju rodnog režima u Srbiji početkom 2000-ih, ali suštinski on nije promenjen (Blagojević Hjuson, 2013; Blagojević Hughson, 2014; Tomanović i dr. 2016; Bobić, 2017; Sekulić, 2017). Na nivou stavova potvrđuje se reprodukovanje asimetričnosti rodnih uloga, kao i značajna prihvaćenost normi koje govore o tradicionalnim obrascima ponašanja i podeli uloga u privatnoj sferi posebno kada je reč o roditeljstvu i ulozi žene u podizanju dece (Ignjatović i dr., 2011; Poleti Ćosić & Petrović Trifunović, 2017).

Transformacija rodnog režima čija je dominantna karakteristika „samožrtvujući mikromatrijarhat“ je spora, jer on jeste posledica nepovoljnih socioekonomskih uslova razvoja srpskog društva i, dok postoje takvi uslovi, taj model rodnog odnosa opstaje (Hughson, 2017). Ističe se da je bitan element njegove promene, i na mikro i na makro nivou, obrazovanje. Povezanost nivoa obrazovanja sa njegovom promenom vidi se u tome što je model žrtvujućeg roditeljstva najmanje prisutan među visokoobrazovanim ženama. Podvučeno je da se promene koje ukazuju na veću uključenost očeva u roditeljske

aktivnosti odlikuju time što nijednu od njih oni ne obavljaju samostalno, već su uključeni kao deo zajedničkog angažovanja oko deteta. Rezultati istraživanja pokazali su da i tu nivo obrazovanja ima uticaja. Zajedničko obavljanje roditeljskih aktivnosti najčešće je bilo prisutno među ženama koje su imale visoko obrazovanje.

Promene rodnoeg režima u Srbiji iz perspektive muškaraca postoje, ali su pune izazova koji usporavaju uspostavljanje veće egalitarnosti u privatnoj sferi (Hughson, 2018). Podvučeno je da i u ovom slučaju obrazovanje ima bitnu ulogu. To se manifestuje kroz vidljivije prihvatanje egalitarnijih normi od strane visokoobrazovanih muškaraca. Međutim, zaključuje se da je transformacijski proces rodnoeg režima blokiran usled opstajanja društvenih okolnosti koje sistematski reprodukuju tradicionalne obrasce i patrijarhalni rodni odnos. Transformacija rodnoeg režima u Srbiji kroz pojavu „novog očinstva“ u značajnoj meri je blokirana društvenim rizicima koji se povezuju sa zaposlenošću kao najvažnijim izvorom socijalne sigurnosti porodice, mada postoje različitosti u raširenosti i primenjivosti modela uključenosti očeva, koji su određeni kontekstualnim uslovi- ma i prihvaćenim normama (Stanojević, 2018; Stanojević, 2020).

Imajući u vidu rezultate empirijskih istraživanja, jasno je da se promene ka egalitarnijem rodnoem režimu u Srbiji odvijaju usporeno, kao posledica opštih društvenih okolnosti i kulturnih normi. Karakteristike rodnoeg režima nisu jednostavan izazov političkog odgovora na nizak fertilitet. Dostignuti nivo rodne ravnopravnosti je nizak, u odnosu na države koje kontinuirano imaju relativno visoke stope ukupnog fertiliteta. Pored toga, rezultati istraživanja ukazuju na značajnu zastupljenost tradicionalnih normi u vezi sa rodnoem ulogama i potenciranjem važnosti uloge žene unutar porodice (Ignjatović i dr., 2011; Sekulić, 2017; Ćosić & Petrović Trifunović, 2017). Strategijom podsticanja rađanja definisani cilj na srednji rok podrazumeva da stope ukupnog fertiliteta dostignu vrednost od 1,85 deteta po ženi, na kraju treće decenije 21. veka. To je SUF koju 2019. godine ima samo Francuska, država koja je u odnosu na Srbiju ekonomski razvijenija i u kojoj je ostvaren veći nivo rodne ravnopravnosti. Takođe, vrednosti SUF koje su bliske postavljenom srednjoročnom cilju imaju još dve države koje su postigle najviše standarde rodne ravnopravnosti i koje tradicionalno imaju visok fertilitet (Švedska i Danska).

Politički odgovor na nizak fertilitet, koji implicira rodnu ravnopravnost i koji je usmeren ka stvaranju uslova u kojima rodna dimenzija neće sadržati negativne implikacije sa stanovišta reproduktivnog ponašanja, jeste neophodan segment transformacije ka egalitarnijem rodnom režimu. To što istraživanja ukazuju na značajnu prisutnost normi koje znače podržavanje tradicionalnog obrasca podela rodnih uloga u Srbiji, može se smatrati produktom postojećeg rodno-režimnog društvenog konteksta u kojem se on reprodukuje. Politika prema niskom fertilitetu koja implicira ravnomerniju uključenost majki i očeva u podizanje male dece ujedno znači unapređivanje rodne ravnopravnosti. Otuda, definisanje takvog političkog odgovora stvara pozitivan okvir i podstiče sveopštu klimu u smeru prihvatanja normi i stavova, koji znače širenje pozitivnog odnosa prema modelu ravnomernije podela uloga unutar porodice. Promene u stavovima i ponašanjima, nastale kao posledica pozitivnog iskustva, doprinose rušenju pojedinih predrasuda u vezi sa rodnim ulogama i doprinose širenju praksi koje vode ka egalitarnijem rodnom odnosu (Boeckmann, Misra, & Budig, 2014). Važnu ulogu u tome imaju karakteristike i odnosi unutar domaćinstva i porodice. Pored toga, mikrokontekst podrazumeva i percepciju pojedinca. Negativni efekti na reproduktivno ponašanje vidljivi su u onim slučajevima kada se određeni obrasci rodno-režimnog odnosa doživljavaju kao neravnopravnost (Neyer, Lappegard & Vignoli, 2013).

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Uprkos tome što istraživanje uzroka niskog fertiliteta nije nova tema ni među istraživačima, niti među kreatorima politika, i dalje je prisutna velika zainteresovanost u pogledu saznavanja razloga reproduktivnog ponašanja koje rezultira nivoom rađanja ispod potrebe proste reprodukcije. Poslednje dve decenije naučna saznanja postaju prihvaćena kao čvrsta osnova u definisanju političkog odgovora na fenomen nedovoljnog rađanja. Usavršavanje ranijih i izgradnja novijih teorijskih koncepata proizvelo je brojna istraživanja usmerena ka dubljem razumevanju uticaja različitih faktora koji stoje u osnovi niskih stopa rađanja u evropskim državama. Kao rezultat toga, nastala je obimna naučna literatura. Na tim temeljima izgrađeno je i razmatranje koje se daje u ovoj monografiji.

Stope rađanja ispod potrebe proste reprodukcije jesu realnost evropskih država, ali očigledna je diferenciranost stopa ukupnog fertiliteta. Između država postoji razlika u pogledu izraženosti fenomena nedovoljnog rađanja, odnosno u pogledu toga koliko su stope rađanja niže od vrednosti koja bi značila zamenu generacija. Istraživanja upućuju na to da je diferenciranost stopa rađanja, pored ostalog, pokazatelj efikasnosti političkog odgovora na nizak fertilitet. Takođe, odlaganje rađanja i „fertilitetni jaz“ između željenog i realizovanog broja dece utvrđeni su kao opšte odlike reproduktivnog ponašanja.

Istraživanja zasnovana na konceptu koji u fokus ispitivanja stavlja ponašanje i odlučivanje o rađanju (REPRO) pružaju sveobuhvatno tumačenje složene determinističke osnove niskog fertiliteta (Philipov, Liebroer & Klobas, 2015). On je proizvod interaktivne povezanosti faktora mikro i makro okruženja, pa i pored toga što su ključne determinante univerzalne, naglašava se važnost kontekstualnih specifičnosti na oba nivoa koje određuju primarnost faktora i oblikuju njihove mehanizme delovanja na reproduktivno ponašanje. Stavovi kojima pojedinac procenjuje dobre i loše posledice svoje

odluke, subjektivne norme u vezi sa očekivanjima najbližih u pogledu odluka o rađanju i o broju dece, kao i percepcija u vezi sa mogućnošću da kontroliše moguće negativne implikacije i upravlja mogućim nepovoljnim okolnostima smatraju se glavnim determinantama reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima, a njihovi uticaji se vide kao proizvod konkretnih uslova mikro i makro okruženja. Odlučivanje o rađanju shvata se kao proces, a u zavisnosti od spleta uticaja i okolnosti koje nosioci reprodukcije percipiraju, konačni ishodi (odluke o rađanju ili o nerađanju) će biti ili neće biti u skladu sa prvobitnim namerama.

6.1. KLJUČNI ASPEKTI POLITIČKOG ODGOVORA NA NIZAK FERTILITET

Mada novija empirijska istraživanja pokazuju nedvosmislenu važnost rodni uloga, jedan od ciljeva ove monografije jeste da se utemeljenost rodne dimenzije reproduktivnog ponašanja poveže sa sazajnim okvirom i konceptom antropološke demografije. Tu pronalazimo temeljne argumente. Agregatni demografski pokazatelji jesu proizvodi niza individualnih ponašanja, pa su različitosti socio-demografskih karakteristika bitne odrednice tog ponašanja. Takođe, društveni kontekst, s obzirom na ekonomske, socijalne i kulturološke specifičnosti, predstavlja okvir u kojem ispitivanu pojavu treba proučavati i objašnjavati. Na temelju ovih saznanja učvršćujemo argumente o važnosti razumevanja niskog fertiliteta sa stanovišta rodni uloga i rodni odnosa.

Drugi segment te argumentacije stoji na strani tumačenja rodni uloga kao društveni konstrukcija, koje su definisane podrazumevanim i očekivanim ponašanjima. Rodna ne/ravnopravnost kao proizvod dominantni kulturni normi predstavlja bitan socio-kulturološki okvir realizacije reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima. Otuda, rasvetljavanje uslovljenosti niskog fertiliteta podrazumeva ispitivanje uticaja rodni uloga i rodni odnosa na reproduktivno ponašanje i na odluke o rađanju.

Podela na javnu i privatnu sferu, koja stoji u osnovi rodne ne/ravnopravnosti, jeste linija razumevanja veze između rodni uloga i niskog fertiliteta. Ostvarena rodna ravnopravnost sa stanovišta

nivoa obrazovanja i ekonomske aktivnosti žena nije usklađena sa položajem žene unutar porodice i očekivanjima u pogledu njene angažovanosti u privatnoj sferi. U tom odnosu nastaje niz implikacija koje nisu pozitivne sa stanovišta odlučivanja o ulasku u roditeljstvo, kao i o broju dece.

Zaposlenost žene, kao odrednica njenog društvenog položaja i rodne ravnopravnosti, predstavlja bitan segment uslova u kojima se donose odluke o rađanju. Posmatrano sa stanovišta uticaja na reproduktivno ponašanje, prema relevantnim istraživanjima, zaključuje se o važnosti usklađivanja rada i roditeljstva kao jednom od izazova politika prema niskom fertilitetu. Uspostavljanje balansa između porodice i posla, na način koji ublažava negativne implikacije uticaja zaposlenosti na roditeljstvo, ali i roditeljstva na zaposlenost, predstavlja ključni izazov politika. Razvijenost usluge zbrinjavanja dece zaposlenih roditelja i uključivanje očeva u podizanje male dece, kroz korišćenje roditeljskog odsustva, prepoznaju se kao dva bitna segmenta. Oni znače pomake u pogledu položaja žene u privatnoj sferi, predstavljajući podršku u pogledu povratka na posao nakon rođenja deteta i stvarajući uslove za ravnomerniju podelu obaveza u pogledu brige o deci. Analize i rezultati empirijskih istraživanja upućuju na pozitivne efekte i sa stanovišta reproduktivnog ponašanja.

Politički odgovori usmereni na stvaranje balansa između porodičnih obaveza i zaposlenosti razlikuju se od države do države. Pregled politika i analiza podataka nam dozvoljava da zaključimo da države koje imaju relativno visoke stope fertiliteta imaju razvijeniji sistem formalne brige o deci, mada i među njima postoji razlika u pogledu obuhvata dece različitog uzrasta i dužine vremena koje provode u ustanovama za čuvanje. Organizovanje i dostupnost usluga za čuvanje dece mlađe od tri godine predstavlja izazov za sve države. On jeste naglašeniji u pojedinim državama sa vrlo niskim i umereno niskim fertilitetom, ali je prisutan i u državama sa najvišim stopama fertiliteta. To bi mogao da bude važan deo objašnjenja novijih tendencija pada nivoa rađanja, kao i oscilacija fertiliteta u pojedinim državama sa umereno niskim stopama u kojima je sredinom posmatranog perioda ostvaren veći nivo rađanja, ali je usledio blagi pad.

U tom smislu mogu se tumačiti i oscilacije fertiliteta u Nemačkoj i Litvaniji, državama sa umereno niskim fertilitetom. Nakon blagog porasta, sredinom posmatranog perioda, zabeležen je pad. Takođe, Litvanija je jedna od dve države sa najnižom rodnom ravnopravnošću u pogledu korišćenja vremena, pri čemu je ona posebno niska u pogledu slobodnog vremena i aktivnosti van porodice. Međutim, u pogledu plaćenog rada, nešto je veća rodna ravnopravnost u Litvaniji nego u Nemačkoj. I u Nemačkoj je veća rodna ravnopravnost kada je reč o brizi, nego u vezi sa slobodnim vremenom i aktivnostima van porodice. Takođe, u ovim država je naglašen neobuhvat dece mlađe od tri godine uslugama za čuvanje dece, a nije zanemarljiv ni u slučaju dece od tri godine do polaska u školu. Naglašeniji je u Litvaniji.

Sistem formalne brige o deci predstavlja i snažnu podršku rodnoj ravnopravnosti, ali nije uvek direktno povezan sa većim stepenom egalitarnijih rodnih odnosa. Portugalija ima jedan od većih obuhvata dece mlađe od tri godine koja borave 30 i više sati nedeljno, ali ima i najniži nivo rodne ravnopravnosti u korišćenju vremena. Portugalija je sredinom posmatranog perioda imala najnižu SUF. Ipak, usledio je blag porast i fertilitet je 2019. neznatno veći nego 2010.

Na drugoj strani, uviđa se paralelno postojanje niskog nivo rodne ravnopravnosti kako u pogledu plaćenog rada, tako i korišćenja vremena, sa slabije dostupnim sistemom formalne brige. Češka, Mađarska, Litvanija i Italija imaju najmanje udele dece mlađe od tri godine koja su u sistemu korišćenja usluga za čuvanje dece. Ujedno, u njima je i nivo rodne ravnopravnosti u posmatranim aspektima niži nego u drugim državama. Izuzetak je Austrija, koja takođe ima veliki procenat dece ovog uzrasta koja su van sistema formalne brige, ali je i u domenu plaćenog rada ostvaren veći nivo rodne ravnopravnosti nego u ove četiri države. Međutim, u pogledu rodne ravnopravnosti kada je reč o brizi, Austrija ima jedno od najnižih postignuća.

Feministički diskurs naglašava nižu zaposlenost majki male dece, kao pokazatelj nepovoljnog položaja ne samo u odnosu na muškarce, već i na žene bez dece. Dostupnost i pristupačnost ustanova za čuvanje dece smatraju se bitnim sa stanovišta „defeminizacije” brige o maloj deci, ali to nije dovoljno za značajniju promenu asimetrične podele poslova i obaveza unutar domaćinstva i brige o članovima porodice. Kada je reč o podsticaju za veću uključenost

očeva, nesporan je pozitivan stav, ali se ukazuje na ograničen do-
met u pogledu uticaja na ujednačeniju podelu porodičnih obaveza i
poslova unutar domaćinstva.

Sa stanovišta fertiliteta, efekat veće uključenosti očeva nije di-
rektno izmeren. Ipak, pozitivan uticaj se prepoznaje kroz ublažavanja
psihološke „cene“ roditeljstva koja se, u uslovima tradicionalne po-
dele rodni uloga, tiče angažovanja žena. Ujedno, smatra se da takav
uticaj može rezultirati pozitivno i sa stanovišta stopa rađanja, posma-
trano na duži rok. To podrazumeva širenje i kontinuitet primene
obrasca koji podrazumeva podelu roditeljskog odsustva između maj-
ki i očeva. Ovaj model je primenjen u Švedskoj, državi sa relativno vi-
sokim stopama ukupnog fertiliteta, u dužem vremenskom periodu.
Međutim, u većini drugih država, osim još u Norveškoj, korišćenje od-
sustva od strane očeva nije široko prihvaćena opcija.

Iz perspektive rodne ravnopravnosti, na podsticaje očeva za
korišćenje roditeljskog odsustva radi brige o maloj deci treba gleda-
ti kao na pravo muškaraca da budu angažovani u podizanju dece,
od njihovog rođenja. U tom pogledu, u literaturi se ističe da je po-
treban individualizovani pristup, koji bi značio pravo muškaraca ne-
zavisno od korišćenja odsustva od strane majki.

*Sažimajući saznanja iz korišćene literature, možemo formulisati
nekoliko konstatacija, bitnih sa stanovišta razumevanja veze između
niskog fertiliteta i dominantnih obrazaca rodni uloga. To su:*

- Veza između rodnog režima i nivoa rađanja potrebno je tumači-
ti u odnosu na konkretan društveni kontekst;
- Pozitivna veza između rodne ravnopravnosti i stopa fertiliteta
uslovljena je specifičnim društvenim okolnostima, ekonomskim
razvojem, kao i kulturnim normama i institucionalnim okvirom u
pogledu podrške porodicama sa malom decom;
- Efikasnost sa stanovišta visine stopa ukupnog fertiliteta zavisi od
toga da li su politički odgovori u skladu sa svim relevantnim okol-
nostima i aspektima, koji se tiču organizacije porodičnog života i
podsticanja rodno ravnopravnijeg odnosa u privatnoj sferi;
- Zaposlenost žene ima specifičnu važnost za odluke o početku
rađanja i za one o broju dece, a njen uticaj zavisi od okolnosti na
mikro i na makro nivou, tako da je moguće stvoriti uslove da ona
bude pozitivan okvir reproduktivnog ponašanja;

- Bitan segment stvaranja podsticajnog okruženja sa stanovišta odlučivanja o rađanju predstavlja usklađivanje rada i roditeljstva, u čemu dostupnost i kvalitet ustanova za čuvanje dece imaju važnu ulogu;
- Uključivanje očeva u podizanje male dece deluje u smeru unapređivanja položaja žena i lakšeg usklađivanja porodičnih obaveza sa zaposlenošću, ali potrebno je da se ovaj aspekt podstiče kao individualno pravo muškaraca da budu prisutniji u porodici nakon rođenja deteta;
- Sa demografskog stanovišta, podsticanje očeva na korišćenje roditeljskog odsustva predstavlja doprinos ublažavanju psihološke „cene“ roditeljstva i iz tog razloga opravdano je očekivati pozitivan uticaj na fertilitet, posmatrano na duži vremenski rok.

6.2. RODNA (NE)RAVNOPRAVNOST I NIZAK FERTILITET KROZ PODATKE

U ovoj knjizi razmatramo vezu između rodni uloga i niskog fertiliteta. Ona jeste podstaknuta namerom da se dà doprinos razumevanju uslovljenosti reproduktivnog ponašanja u postindustrijskim društvima. Takođe, knjiga pred nama podstaknuta je i idejom da se pokaže da rodna ravnopravnost i relativno visoke stope fertiliteta nisu međusobno suprotstavljene, što podrazumeva potrebu da politički odgovori na nizak fertilitet budu prilagođeni tendencijama u sferi rodni uloga, pri čemu je egalitarniji rodni odnos okvir prema kojem se treba usmeravati. Savremena demokratska društva opredeljena su ka unapređivanju rodne ravnopravnosti, kao bitnoj dimenziji društvenog razvoja. Iz tog razloga, ona predstavlja legitiman sociokulturološki okvir koji je neophodno uvažavati sa stanovišta politika koje impliciraju pitanja bitna sa stanovišta reproduktivnog ponašanja. Stope rađanja ispod potrebe proste reprodukcije su jedno od suštinskih pitanja demografskog razvoja, koje ima važne implikacije po razvoj društva u celini. Otuda potreba da se definišu mere kojima bi se delovalo u smeru sprečavanja daljeg pada, ali i podsticanja rađanja, kako bi se približilo optimalnim vrednostima stopa ukupnog fertiliteta, u određenom vremenskom periodu.

U prvom koraku se bavimo saznavno-analitičkim okvirom savremene demografije. Na tim temeljima smo učvrstili argumente o važnosti perspektive rodnih uloga u razumevanju uslovljenosti niskog fertiliteta u postindustrijskim društvima. Antropološka demografija pruža polaznu osnovu, a rezultati istraživanja o uticaju rodnih uloga na odlučivanje o rađanju u evropskim državama potvrđuju opravdanost takvog pristupa, podvlače važnost rodne dimenzije reproduktivnog ponašanja i otkrivaju nam ključna pitanja kojima se objašnjava efekat rodne ne/ravnopravnosti na fertilitet.

U drugom koraku predstavljena je analiza relevantnih statističkih podataka. Tokom 2010–2019. smanjuje se intenzitet diferenciranosti nivoa rađanja, usled suprotnih, mada blažih, promena u nivou rađanja. U državama koje su na početku posmatranog perioda imale najveće vrednosti došlo je do pada, dok u nekoliko država koje su imale veoma niske i umereno niske vrednosti dolazi do porasta stopa ukupnog fertiliteta. Te tendencije su dovele do određenih promena. Gledajući države koje su prethodnom periodu imale relativno visoke stope ukupnog fertiliteta, na kraju druge decenije 21. veka nivo fertiliteta u Finskoj je veoma nizak, a umereniji pad se desio u Norveškoj i Holandiji. Nasuprot njima, u Mađarskoj je porast stopa ukupnog fertiliteta bio najintenzivniji, pa se ova država približila onima sa umereno niskim fertilitetom, dok je porast u Češkoj rezultirao njenim približavanjem Danskoj i Švedskoj. Francuska je ostala na prvom mestu. Pad stopa ukupnog fertiliteta u odnosu na 2010. bio je manji nego u Švedskoj, dok je u poređenju sa Danskom razlika neznatna.

Danska i Švedska su države koje su 2019. imale najveći Indeks rodne ravnopravnosti. Francuska je država u kojoj je vidljiv značajniji pomak u odnosu na 2010. godinu. Posmatrano prema domenima i poddomenima, Francuska je ostvarila manji nivo rodne ravnopravnosti u svakom od njih, u odnosu na ove dve skandinavske države. Osobenost u odnosu na Dansku i Švedsku je i u tome što je veća rodna ravnopravnost ostvarena u pogledu plaćenog rada nego korišćenja vremena. Gledajući sistem formalne brige o deci, obuhvat dece mlađe od tri godine je najveći u Danskoj, pri čemu je dužina boravka u ustanovama za čuvanje dece najvećim delom 30 i više sati nedeljno. U slučaju uzrasta od tri godine do polaska u školu, razlika između ove tri države je manja. Obuhvat dece ovog

uzrasta koja borave 30 i više sati nedeljno jeste veći u Danskoj nego u Francuskoj i Švedskoj, u kojima je relativno veliki obuhvat dece opcijom boravka do 29 sati nedeljno.

Španija i Italija su države sa kontinuirano vrlo niskim fertilitetom i sa najnižim stopama ukupnog fertiliteta 2019. godine. Nivo rodne ravnopravnosti u Italiji je jedan od najnižih. U domenu plaćenog rada je niži nego u drugim državama, a situacija nije mnogo bolja ni u pogledu brige o članovima porodice. Španija ima egalitarniji rodni režim. Postignut je veći stepen rodne ravnopravnosti u domenu plaćenog rada nego korišćenja vremena, a kada je reč o poddomenu poslova brige o članovima domaćinstva, Indeks rodne ravnopravnosti je veći nego u Francuskoj. Visok neobuhvat dece uzrasta do tri godine je posebno naglašen u Italiji. Nasuprot tome, u Italiji je značajan obuhvat dece uzrasta od tri godine do polaska u školu koja provode 30 i više sati nedeljno, dok je u Španiji ujednačena zastupljenost ove i boravka do 29 sati nedeljno. Udeli dece koja nisu obuhvaćena sistemom formalne brige su među nižima, ali nešto su veći u Italiji nego u Španiji.

Porast fertiliteta bio je intenzivniji u Mađarskoj nego u Češkoj. Međutim, stope ukupnog fertiliteta veće su u Češkoj, usled toga što su u Mađarskoj bile veoma niske vrednosti na početku posmatranog perioda. Indeks rodne ravnopravnosti je nizak u obe države. Češka je, u odnosu na druge posmatrane države, ostvarila najniži nivo rodne ravnopravnosti u pogledu brige o članovima porodice. Mađarska ima jedan od najnižih indeksa u pogledu slobodnog vremena i različitih vidova aktivnosti izvan porodice. Kada je reč o sistemu formalne brige o deci, ovo su dve države sa veoma velikim neobuhvatom dece mlađe od tri godine. Situacija je potpuno drugačija u slučaju uzrasta od tri godine do polaska u školu. U Mađarskoj dominira opcija da deca provode 30 i više sati nedeljno. U Češkoj je ovo takođe preovladavajuća opcija usluge u pogledu čuvanja dece, ali je obuhvat manji. U ovoj državi je relativno veliki neobuhvat uzrasta od tri godine do polaska u školu.

Generalno gledano, kada je u pitanju uzrast do tri godine, vidljiva je manja obuhvaćenost dece u svim posmatranim državama. Situacija je povoljnija kada je reč o uzrastu od tri godine do polaska u školu, a u slučaju dece nižih razreda osnovne škole, obuhvat je gotovo stoprocentan. Najveći udeli dece ovog uzrasta koja nisu

obuhvaćena sistemom formalne brige su u Nemačkoj i u Mađarskoj (11,4% i 5%).

Možemo uočiti određenu podudarnost između udela dece mlađe od tri godine koja su obuhvaćena uslugama za čuvanje i postignutog nivoa rodne ravnopravnosti. Najveći neobuhvati su u državama koje imaju najniže vrednosti indeksa rodne ravnopravnosti. U pogledu država sa najviše postignutim standardima rodne ravnopravnosti, neobuhvati nisu zanemarljivi, ali su među nižima. U ovim državama značajna je zastupljenost modaliteta boravka dece do 29 sati. Kada je reč o deci uzrasta od tri godine do polaska u školu, on je u državama sa najvećim indeksom rodne ravnopravnosti (Švedska i Danska) potpun, što nije slučaj u državama sa najnižim nivoom rodne ravnopravnosti (Mađarska i Češka).

6.3. FERTILITET I RODNA NE/RAVNOPRAVNOST U SRBIJI

Šta se tokom druge decenije 21. veka dešavalo u Srbiji u pogledu fertiliteta? Koje su karakteristike rodnog režima? Šta se može konstatovati za vezu između fertiliteta i obrasca podele rodni uloga?

Blagi porast stope ukupnog fertiliteta tokom 2010–2019. rezultirao je smanjivanjem razlike u odnosu na Francusku, kao državu koja 2019. ima najveći fertilitet. Suprotno od toga, u Srbiji je, u poređenju sa Španijom, državu sa najnižim nivoom rađanja 2019, stopa ukupnog fertiliteta veća za blizu 20%. U Srbiji je 2019. u proseku rođeno 1,52 deteta po ženi u fertilnom periodu. Sve kasniji ulazak u roditeljstvo evidentiran je i u Srbiji, ali prosečna starost žene pri rođenju prvog deteta je gotovo ista kao i u Francuskoj.

Odlaganje rađanja nije samo odlika zanimanja za koje je potrebno visoko obrazovanje, već je registrovano i među zanimanjima sa srednjom stručnom spremom, koja su tradicionalno „ženska”. Ipak, podaci Popisa stanovništva 2011. ukazuju da su visokoobrazovane žene u većoj meri odlagale rađanje posle 34. godine. Neučestvovanje u reprodukciji do 39. godine nije bilo samo odlika žena koje su obavljale zanimanja stručnjaka u oblasti prirodnih nauka, već i kod onih iz društvenih. Među ženama koje su obavljale

neko rukovodeće zanimanje postojala je razlika s obzirom na oblasti u kojima su bile zaposlene.

Analize stopa kumulativnog fertiliteta (na osnovu Popisa stanovništva 2011. godine) govore o određenim socioekonomskim i prostornim specifičnostima, koje su bitne iz ugla razumevanja rodne dimenzije reproduktivnog ponašanja. Žene koje su tražile prvi posao u proseku su rodile manje dece od zaposlenih žena, a regionalne razlike u tom pogledu upućuju da objašnjenje različitog ponašanja nije samo rezultat razlike u starosti. Prosečan broj živorođene dece u Beogradskom regionu je značajno manji nego u južnoj i istočnoj Srbiji. Različitost reproduktivnog ponašanja prema tipu naselja odlikuje se nižim reproduktivnim normama u gradskim nego u negradskim sredinama. Ipak, u naseljima koja ne pripadaju gradskim došlo je do pada prosečnog broja živorođene dece u međupopisnom periodu 2002–2011. Odlaganje rađanja prisutno je u oba tipa naselja, mada je naglašenije i intenzivnije u gradovima. U starosnoj kohorti 35–39 godina, udeo žena koje nisu učestvovala u reprodukciji bio je blizu dva puta veći u gradskim nego u ostalim naseljima.

U pogledu karakteristika rodnog režima, Srbija se svrstava u države koje su ostvarile niži nivo rodne ravnopravnosti. Razlika je intenzivna u odnosu na one koje su postigle najviše standarde u ovoj sferi. Pored toga, u Srbiji je značajnija neujednačenost između posmatranih domena. U pogledu plaćenog rada je postignut veći stepen rodne ravnopravnosti nego kada je reč o korišćenju vremena, mada se u oba slučaja radi o niskim vrednostima indeksa. Nivo rodne ravnopravnosti u pogledu korišćenja vremena značajno je manji u odnosu na Švedsku i Dansku. U odnosu na ove dve države, intenzivna je razlika u pogledu oba poddomena, ali je ipak naglašenija kada je reč o slobodnom vremenu i učešću u aktivnostima izvan porodice, nego u pogledu brige o članovima domaćinstva.

Empirijska istraživanja govore o delimičnoj i sporij transformaciji rodnog režima u Srbiji. Preovladavaju obrasci podele rodni uloga, koja i dalje podrazumeva veću angažovanost žena nego muškaraca u privatnoj sferi. Učestvovanje muškaraca u roditeljskim aktivnostima vezanim za podizanje male dece uglavnom se svode na zajedničko angažovanje. Pored toga, na nivou stavova značajna su zapažanja u vezi sa zastupljenošću normi koje govore u prilog

podržavanja asimetrične podele uloga u privatnoj sferi. Ukazano je da su promene rodni obrazaca povezane sa nivoom obrazovanja, i visokoobrazovani su skloniji prihvatanju i primeni rodne ravnopravnosti u praksi. Kočnice i prepreke uspostavljanju egalitarnijeg rodnog režima vide se u kulturnim normama, ali i u socioekonomskim karakteristikama razvoja srpskog društva. Rezultati istraživanja upućuju na to da društveni uslovi koji se odlikuju pojačanom ekonomskom nesigurnošću, neizvesnošću posla, kao i snažnim rodnim stereotipima nisu pogodno tlo za veću uključenost očeva u podizanje male dece i za uspostavljanje izbalansiranije podele uloga unutar porodice.

U Strategiji podsticanja rađanja iz 2018. godine sadržani su ciljevi koji impliciraju rodnu dimenziju reproduktivnog ponašanja: usklađivanje rada i roditeljstva i ublažavanje psihološke „cene“ roditeljstva. U tom okviru predviđene su mere u pogledu podizanja kapaciteta i unapređenja kvaliteta pružanja podrške u čuvanju dece, kao i one usmerene ka podsticaju za veću uključenost očeva kroz korišćenje roditeljskog odsustva.

Kada je reč o Srbiji, istraživanje veze između rodni uloga i reproduktivnog ponašanja na reprezentativnom uzorku omogućilo bi donošenje konkretnijih zaključaka. Uticaj rodne ne/ravnopravnosti na odluke o ulasku u roditeljstvo i o broju dece trebalo bi ispitati uzimajući u obzir ekonomske i kulturološke specifičnosti naselja, osobenosti konkretnih socioprofesionalnih grupa, kao i uslove koji se tiču životnog standarda i odnosa unutar porodice. Potrebno je uključiti mikronivo, i uticaj tih faktora posmatrati u odnosu na konkretan socioekonomski, kulturološki i institucionalni kontekst.

6.4. SLOŽENOST VEZE IZMEĐU RODNE NE/ RAVNOPRAVNOSTI I NISKOG FERTILITETA U KOMPARATIVNOJ PERSPEKTIVI

Nakon tendencije blagog porasta tokom 2010–2019, Srbija ima umereno nizak fertilitet. Ima nizak stepen rodne jednakosti, uz naglašenu razliku između postignutog u domenu plaćenog rada i onog koji se tiče privatne sfere. Transformacija rodni režima je usporena. Značajna je zastupljenost normi i stavova koji znače po-

držku rodnoj asimetriji unutar porodice. Razlike u pogledu realizovanog fertiliteta, između regiona i prema tipu naselja, podstiču važnost kontekstualnih uslova za uticaj rodnog režima na odluke o rađanju. Imajući sve ovo u vidu, na jednoj strani jasna je neophodnost da se politički odgovor na nizak fertilitet prilagodi prilikama koje implicira egalitarniji rodni režim. Na drugoj strani, nameće se pitanje kako protumačiti to što su u sredinama koje su sa stanovništva podele uloga konzervativnije i koje se odlikuju manjim stepenom rodne ravnopravnosti stope rađanja veće. Odgovor u vezi s tim stoji u empirijskim nalazima koji potvrđuju da nepovoljni ekonomski uslovi znače jačanje tradicionalnog obrasca podele rodni uloga unutar porodice. Pored toga, treba napomenuti, da su i u tim sredinama stope rađanja ispod potrebe proste reprodukcije. Takođe, demografsko sagledavanje ograničenja, vezanih za realizovanje Strategije podsticanja rađanja, uzimamo kao nesumnjiv argument u prilog važnosti rodne ravnopravnosti kao pozitivnog okvira reproduktivnog ponašanja.

Uzimajući u obzir evropske države, jasno je da pozitivna korelacija između rodne ravnopravnosti i relativno visokog fertiliteta podrazumeva jasnu i čvrstu institucionalnu podršku, usmerenu na dva bitna aspekta. Jedan je usklađivanje roditeljstva i rada, a drugi ublažavanje psihološke „cene“ roditeljstva. U tim okvirima, do izražaja dolazi važnost eliminisanja neizvesnosti koja proizilazi iz nesigurnosti položaja na tržištu rada, zaposlenosti i povratka na posao nakon perioda roditeljskog odsustva. Takođe, bitan je i osećaj zadovoljstva u pogledu realizacije ličnih aspiracija, potreba i potencijala, bez stereotipa i predrasuda u vezi sa podelom rodni uloga. Viši standardi rodne ravnopravnosti ne garantuju sami po sebi kontinuitet relativno visokih stopa rađanja. Oni podrazumevaju mere koje impliciraju intenzivniju podršku dostignutom nivou rodne ravnopravnosti, što je ujedno i podsticaj u pogledu unapređivanja rodni odnosa.

Uticaj rodne ne/ravnopravnosti na stope fertiliteta potrebno je tumačiti ne samo imajući u vidu karakteristike rodni režima, već kontekst razvijenosti društva u svim njegovim segmentima. Kako u pogledu ekonomskih uslova, tako i u pogledu institucionalnog okvira, kulturnih normi, kao i u pogledu politika prema niskom fertilitetu, ali i svih aspekata koji se tiču rodne ne/ravnopravnosti.

Takođe, polazeći od toga da je u posmatranom periodu (2010–2019) zabeležen porast stopa ukupnog fertiliteta u državama koje imaju nizak stepen rodne ravnopravnosti, skrećemo pažnju na nekoliko bitnih stvari. U državi gde je zabeležen najintenzivniji porast fertiliteta, stope su bile veoma niske na početku posmatranog perioda. Dostignuta vrednost je i dalje niža u poređenju sa najvišim stopama rađanja u evropskim državama. Takođe, za sve države u kojima je došlo do porasta nivoa rađanja može se postaviti pitanje održivosti kretanja fertiliteta u tom smeru u narednom periodu. Pouzdaniji zaključci u vezi sa uočenim tendencijama fertiliteta, bez obzira u kom smeru su se odvijale, ne mogu se donositi na osnovu analize date u ovoj knjizi. U tom smislu biće nam interesantne dalje tendencije stopa ukupnog fertiliteta, kao i indeksa rodne ravnopravnosti.

Kada je u pitanju Francuska, kao država sa najvećim stopama ukupnog fertiliteta, ali sa nešto nižim nivoom rodne ravnopravnosti u odnosu na nekoliko drugih posmatranih država, ističemo sledeće. Pad fertiliteta bio je niži nego u Švedskoj. Francuska i dalje ima najveće stope rađanja u Evropi, a u pogledu rodne ravnopravnosti zabeležen je značajan pomak. Ipak, rodna ravnopravnost u pogledu brige o članovima porodice je niža nego u pogledu plaćenih poslova.

Rodna ravnopravnost jeste okvir unutar kojeg treba definisati političke odgovore na nizak fertilitet. Oni treba da budu usmereni ka optimalizaciji uslova u kojima se odlučuje o rađanju i o broju dece, kako bi se u što većoj meri ublažili negativni uticaji i omogućila realizacija željenog broja dece. Definisani u tom smeru, oni su podsticajni i sa stanovišta rodnog odnosa i sa stanovišta pojedinca. Demografski efekti političkih odgovora na nizak fertilitet zavise od niza faktora koji uobličavaju vezu između rodnog režima i reproduktivnog ponašanja. Politike prema porodici, koje impliciraju pitanja bitna sa stanovišta niskog fertiliteta jesu potrebne, ne samo u cilju podizanja stopa rađanja. One su i u funkciji održavanja relativno visokog fertiliteta u postindustrijskim društvima.

LITERATURA

- Abrahamson, P. (2010). Continuity and consensus: governing families in Denmark. *Journal of European Social Policy*, 20(5), 399–409. <https://doi.org/10.1177/0958928710380478>
- Adema, W. et al. (2014). Changes in Family Policies and Outcomes: Is there Convergence? Paris: OECD Social, Employment and Migration (Working Paper WP-2014-157). <http://doi.org/10.1787/5jz13wllxgzt-en>, (accessed 15 March 2015).
- Adsera, A. (2011). The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. *Demographic research*, 25 (Article 16), 514–544. <http://doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.16>
- Aidukaite, J., & Telisaukaite-Cekanavice, D. (2020). The Father's Role in Child Care: Parental Leave Policies in Lithuania and Sweden. *Social Inclusion*, 8(4), 81–91. <https://doi.org/10.17645/si.v8i4.2962>
- Andersson, G. & Scott, K. (2007). Childbearing dynamics of couples in a universalistic welfare state: The role of labor market status, country of origin, and gender. *Demographic research*, 17 (Article 30), 897–938. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.30>
- Andersson, G., Kreyenfeld M., Mika, T. (2014). Welfare state context, female labour market attachment and childbearing in Germany and Denmark. *Journal Population Research*, 31(4), 287–316. <https://doi.org/10.1007/s12546-014-9135-3>
- Babović, M. (2010). *Rodne ekonomske nejednakosti u komparativnoj perspektivi*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Babović, M. & Petrović, M. (2021). *Gender Equality Index for the Republic of Serbia 2021*. Belgrade: Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Government of the Republic of Serbia. https://socijalnoukljuicanje.gov.rs/wp-content/uploads/2021/10/Gender_Equality_Index_for_the_Republic_of_Serbia_2021.jpg (accessed 04 Apr 2022).
- Bernardi, L. & Hutter, I. (2007). The anthropological demography of Europe. *Demographic Research*, 17 (Article 8), 541–566. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.18>
- Billari, C. F. (2009). The Happiness Commonality: Fertility Decision in Low-Fertility Settings. In: Conference Proceedings *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp. 7–31). Geneva: United Nations. https://www.unecp.org/pau/pub/ggp_conference_2009.html (accessed 14 Mar 2021).
- Bernardi, L., Mynarska, M. & Rossier, C. (2015). Uncertain, Changing and Situated Fertility Intentions. In D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective* (pp. 113–139). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Blagojević, M. (1997). *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Blagojević, M. (2002). Žene i muškarci u Srbiji 1990–2000: urođavanje cene haosa. U: S. Bolčić i A. Milić (ur.), *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život* (str. 283–314). Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet.
- Blagojević Hjuson, M. (2013). *Rodni barometar u Srbiji: Razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Blagojević Hjuson, M. (2014). Transformacija roditeljstva: Poluperiferijska

- perspektiva. *Sociologija*, 56(4), 383–402. <https://doi.org/10.2298/SOC1404383B>
- Blagojević Hjuson, M. (2015). *Sutra je bilo juče – Prilog društvenoj istoriji žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Bobić, M. (2013). *Postmoderne populacione studije*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/isi_2013_MBobic_Postmoderne_populacione_studije.pdf (accessed 14 Nov 2021).
- Bobić, M. (2017). Od partnerstva ka roditeljstvu: Od uzajamnosti do odvojenosti. *Limes plus*, 14(2), 107–133. <https://limesplus.rs/images/2017-2/Limes--Rodne-politike-2-2017--za-tampu.5.pdf> (pristupljeno 11. jun, 2019).
- Bobić, M. (2018). Transition to Parenthood: New Insights Into Socio-Psichological Costs of Childbearing. *Stanovništvo*, 56(1), 1–25. <https://doi.org/10.2298/STNV180403003B>
- Bobić, M. & Anđelković M. (2020). Odgovori na izazove roditeljstva, U: V. Kostić, S. Đukić-Dejanović & M. Rašević (ur.), *Srbija: Rod, politike, stanovništvo* (str. 28–47), Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut društvenih nauka. <http://idn.org.rs/zbornici-2020/> (accessed 10 Nov. 2021).
- Boeckmann, I., Misra, J., & Budig, M. J. (2014). Cultural and Institutional Factors Shaping Mothers' Employment and Working Hours in Postindustrial Countries. *Social Forces*, 00(00), 1–33. <https://doi.org/10.1093/sf/sou119>
- Bošković, A. (2013). Antropologija i demografija. *Stanovništvo*, 51(2), 83–94. <https://doi.org/10.2298/STNV1302083B>
- Buber-Esner, I. (2015). Childrearing in Austria: Work and Family Roles. *Journal of Research in Gender Studies*, 5(2), 121–146. <https://www.researchgate.net/publication/290496943> (accessed 8 Nov. 2021).
- Caselli, G. & Egidi, V. (2007). The Need for a Multi-Disciplinary Approach. *Population*, 62(1), 33–37. <https://www.jstor.org/stable/27645291?seq=1> (accessed 30 May 2020).
- Castles, G. F. (2003). The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Changing Preferences and Family-Friendly Public Policy in 21 OECD Countries. *Journal of European Social Policy*, 13(3), 209–227. <https://doi.org/10.1177/09589287030133001>
- Ciccia, R. & Bleijenbergh, I. (2014). After the Male Breadwinner Model? Childcare Services and the Division of Labor in European Countries. *Social Politics*, 21(1), 50–79. <https://doi.org/10.1093/sp/jxu002>
- Coast E. E., Hampshire, K. R. & Randall S. C. (2007). Disciplining anthropological demography. *Demographic Research*, 16 (Article 16), 493–518. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.16.16>
- Del Boca, D., Pasquy, S. & Pronzato, C. (2005). Fertility and Employment in Italy, France and UK. *Labor*, 19(Special Issue), 51–77. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9914.2005.00323.x>
- DESA UN (2015a). The influence of family policies on fertility in France. New York: United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility (Policy Brief No. 7). https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_France.pdf (accessed 23 Oct. 2021).
- DESA UN (2015b). Not so low fertility in Norway – A result of affluence, liberal values, gender-equality ideals and the welfare state. New York: United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility (Policy Brief No. 13). https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_Norway.pdf (accessed 23 Oct. 2021).
- DESA UN (2015c). How has the Netherlands managed to sustain near-replacement fertility? New York: United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility (Policy Brief No. 12). <https://www.un.org/>

- en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_Netherlands.pdf (accessed 23 Oct. 2021).
- DESA UN (2015d). Fertility, family change and policy adjustments in the Czech Republic (Policy Brief No. 6). https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undp_egm_201511_policy_brief_no_6.pdf (accessed 23 Oct. 2021).
- DESA UN (2015e). Persistence of low fertility in a changing policy environment in Hungary (Policy Brief No. 9). <https://www.eastwestcenter.org/system/tdf/private/pop-unpb-009.pdf?file=1&type=node&id=35479> (accessed 23 Oct. 2021).
- DESA UN (2015f). Fertility, family change and policy adjustments in Austria. (Policy Brief No. 3). https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_Austria.pdf (accessed 23 Oct. 2021).
- Dokmanović, M. (2002). *Rodna ravnopravnost i javna politika*. Subotica: Ženski centar za demokratiju i ljudska prava.
- Đukić Dejanović, S., Jovanović N. & Lakčević, S. (2017). *Usklađivanje rada i roditeljstva*. Beograd: Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku.
- EIDGE (2022). Gender Equality Index. Vilnius: European Institute for Gender Equality. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about> (accessed 13 Jan. 2022).
- Engelhardt, H., & Prskawetz, A. (2004). On the Changing Correlation between Fertility and Female Employment over Space and Time. *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 20(1), 35–62. <http://www.jstor.org/stable/20164253>
- EUROSTAT (2022a). Data Browser. *Total fertility rate*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TPS00199__custom_1902400/default/table (accessed 13 Jan. 2022).
- EUROSTAT (2022b). Data Browser. *Mean age of women at birth of first child*. <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TPS00017/default/table> (accessed 28 March 2022).
- EUROSTAT (2022c). Data Browser. *Children in formal childcare or education by age group and duration – % over the population of each age group – EU-SILC survey*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ILC_CAINDFORMAL/default/table (accessed 22 March 2022).
- Gauthier, H. A. & Philipov, D. (2008). Can policies enhance fertility in Europe? *Vienna Yearbook of Population Research* 6(1), 1–16. http://epub.oew.ac.at/0xc1aa500d_0x001c9e9a
- Georgiadis, K. (2007). Anthropological demography in Europe: Methodological lessons from a comparative ethnographic study in Athens and London. *Demographic Research* 17 (Article 1), 1–22. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.17.1>
- Fraser, N. (1994). After the family wage – Gender equity and the welfare state. *Political theory*, 22 (4), 591–619. <https://doi.org/10.1177/0090591794022004003>
- Đurić Kuzmanović, T. (2013). Feministička razvojna ekonomija: Mit ili alternativa. *Genero*, 17, 23–49. https://www.academia.edu/27070227/FEMINISTI%C4%8CKA_RAZVOJNA_EKONOMIJA_MIT_ILI_ALTERNATIVA (pristupljeno 10. septembra 2020).
- Hanappi, D., Ryser, A., Bernardi, L. & Le Goff, J-M. (2017). Changes in Employment Uncertainty and the Fertility Intention–Realization Link: An Analysis Based on the Swiss Household Panel. *European Journal Population*, 33, 381–407. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9408-y>

- Heady, P. (2007). What can anthropological methods contribute to demography – and how? *Demographic Research*, 16 (Article 8), 555–558. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.16.18>
- Hobcraft, J. (2007). Towards a scientific understanding of demographic behaviour. *Population*, 62 (1), 47–52. <https://www.jstor.org/stable/27645293> (accessed 04 June 2019).
- Hughson, M. (2017). *Muškarci u Srbiji: Druga strana rodne neravnopravnosti*. Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja. https://www.iksi.ac.rs/izdanja/muskarci_u_srbiji.pdf (pristupljeno 10. juna 2019).
- Hughson, M. (2018). *Muškarci u Srbiji: promene, otpori i izazovi: Rezultati istraživanja o muškarcima i rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Centar E8. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sites/default/files/2018-05/Mu%C5%A1karci%20u%20Srbiji%20-%20Promene%2C%20otpori%20i%20izazovi.pdf> (pristupljeno 10. juna 2019)
- Ignjatović, S., Pantić, D., Bošković, A. & Pavlović, Z. (2011). *Građani i građanke Srbije o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.
- Johnson-Hanks, J. (2007). What kind of theory for anthropological demography? *Demographic Research* 16(1), 1–26. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2007.16.1>
- Kohler, H. P., Billari, C. F., Ortega, A. J. (2006). Low Fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. In: Fred R. Harris (ed). *The Baby Bust: Who will do the Work? Who Will Pay the Taxes?* Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers. <https://www.sas.upenn.edu/~hpkohler/papers/Low-fertility-in-Europe-final.pdf> (accessed 04 June 2019).
- Klobas, J. E. & Ajzen, I. (2015). Making the Decision to Have a Child. In D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective* (pp. 41–78). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Kreyenfeld, M. (2004). Fertility Decisions in the FRG and GDR: An Analysis with Data from the German Fertility and Family Survey. *Demographic Research*, Special Collection (3), 275–318. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.11>
- Liefbroer, A. C., Klobas, J. E., Philipov, D. & Ajzen, I. (2015). Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective: A Conceptual Framework. In D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective* (pp. 1–15). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Liefbroer, A. C., Merz, E. M. & Testa, M. R. (2015). Fertility-Related Norms Across Europe: A Multi-level Analysis. In D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective* (pp. 141–163). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Lesthaeghe, R. & Neels, K. (2002). From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population* 18, 325–360. <https://doi.org/10.1023/A:1021125800070>
- Lesthaeghe, R. (2010). The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. *Population and Development Review*, 36 (2) 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>
- Macura, M. (1997a). Teze za određivanje predmeta demografije. U: B. J. Đerić (ur.), *Izabrani radovi*, 1, (str. 85–100). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Macura, M. (1997b). Demografsko i antropološko u nauci o stanovništvu. U: B. J. Đerić (ur.), *Izabrani radovi*, 1, (str. 50–58). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mandel, H. & Semyonov, M. (2005). Family Policies, Wage Structures and Gender Gaps: Sources of Earnings Inequality in 20 Countries, *American Sociological*

- Review*, 70(6), 949–967. <https://doi.org/10.1177/000312240507000604>
- McDonald, P. (2006). Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy. *Population and Development Review*, 32(3), 485–510. <https://www.jstor.org/stable/20058901>
- McDonald, P. (2008). Very Low Fertility: Consequences, Causes and Policy Approaches. *The Japanese Journal of Population*, 6 (1), 19–23. https://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/Population/2008_4/02mcdonald.pdf (accessed 10 June 2019).
- Mills, M. et al. (2008). Gender equity and fertility intentions in Italy and the Netherlands. *Demographic Research*, 18 (Article 1), 1–26. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.18.1>
- Mirić, N. (2019). Razlika u fertilitetu između žena sa i bez tercijarnog obrazovanja. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 170 (2), 245–257. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1970245M>
- Montrealški principi o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima žena. (2005). U: M. Dokmanović (ur.), *Globalizacija.com*, 1(1) 269–282.
- Neyer, G. & Andersson, G. (2004). Contemporary Research on European Fertility: Introduction. *Demographic research*, Special Collection 3 (Article 1), 1–14. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.1>
- Neyer, G. & Rieck, D. (2009). Moving Towards Gender Equality, In UNECE Conference Proceedings GGP, *How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp. 139–154). https://unece.org/DAM/pau/_docs/ggp/2008/GGP_2008_GGConf_Publ_1_Chapter-7.pdf (accessed 11 June 2019).
- Neyer, G. (2006). Family Policies and fertility in Europe: Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies. Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research (MPIDR Working paper WP- 2006-010). <https://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf> (accessed 11 June 2019).
- Neyer, G., Lappegard, T., Vignoli, D. (2013). Gender Equality and Fertility: Which Equality Matters? *European Journal Population* 29(3), 245–272. <https://www.jstor.org/stable/42636117> (accessed 11 June 2019).
- Nikitović, V., Buturović, Ž. & Ignjatović, S. (2018). Uticaj životnog zadovoljstva na nameru rađanja drugog deteta kod visokoobrazovanih majki. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 167(3), 421–431. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1867421N>
- Nikitović, V. (2020). Prostorno-demografska polarizacija reproduktivnog potencijala Srbije – ograničenje razvojnih politika. U: V. Kostić, S. Đukić Dejanović & M. Rašević (ur.), *Srbija: Rod, politike, stanovništvo* (str. 170–195). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut društvenih nauka. https://idn.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/IDN_Zbornici_Srbija_rod_politike_stanovnistvo.pdf (pristupljeno 10. marta 2022).
- Norman, H. (2020). Does paternal involvement in childcare influence mothers' employment trajectories during the early stages of parenthood in the UK? *Sociology* 54(2), 329–345. <https://doi.org/10.1177/0038038519870720>
- Oláh, Sz. L. & Fraczak, E. (2004). Becoming a Mother in Hungary and Poland during State Socialism. *Demographic Research*, Special Collection 3 (Article 9), 213–244. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.S3.9>
- Oláh, Sz. L. (2009). Time policies and fertility: Fertility rates, female work and the time structure of early childhood education in post-war Europe. In Ludwig Stecher, et al (Eds.), *Zeitschrift für Pädagogik* 54 (pp. 247–265), *Ganztägige Bildung und Betreuung*, Beiheft.
- Paci, P. (2002). *Gender in Transition*. Washington D. C. World Bank.
- Pailhé, A. (2009). Work-Family Balance and Childbearing Intentions in France, Germany and Russian Federation. In UNECE Conference Proceedings GGP,

- How Generations and Gender Shape Demographic Change: Towards Policies Based on Better Knowledge* (pp. 57–82) https://unece.org/DAM/pau/_docs/ggp/2008/GGP_2008_GGConf_Publ_1_Chapter-3.pdf (accessed 10 June 2019).
- Papić, Ž. (1989). *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Philipov, D., Liefbroer, A. C. & Klobas, J. E. (Eds.) (2015). *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Petrović, M. (1994). *Svakodnevni život u gradu i roditeljstvo*. Beograd: Institut društvenih nauka, Društvo demografa Jugoslavije.
- Petrušić, N. (ur.) (2007). *Putevi ostvarivanja rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti – od ideje do prakse*. Beograd: Savet za ravnopravnost polova Vlade Republike Srbije.
- Poleti Ćosić, D. & Petrović Trifunović, T. (2017). Institucionalna podrška usklađivanju profesionalne i porodične sfere u Srbiji. *Limes plus* 14 (2), 49–73. <http://www.limesplus.rs/images/2017-2/Llimes---Rodne-politike-2-2017---zastampu.3.pdf> (pristupljeno 9. juna 2019).
- Presser, B. H. (1995). Are the interests of Women Inherently at Odds with the Interests of Children or the Family? In: K. Oppenheim Mason & An-M. Jensen (Eds), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. New York: Oxford University Press.
- Rašević, M. & Vasić, P. (2017). Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji. *Annales, Series historia et sociologia* 27(3). <https://doi.org/10.19233/ASHS.2017.42>
- Rašević, M. & Nikitović, V. (2019). *Utvrdjivanje i promovisanje veze između politika fertiliteta Srbije i Agende 2030. Ujedinjenih nacija*. Beograd: Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku. <https://www.mdpp.gov.rs/doc/Utvrdjivanje-i-promovisanje-veze-izmedju-politika-fertiliteta-Srbije-i-Agende-2030-Ujedinjenih-nacija.pdf> (pristupljeno 24. aprila 2022).
- Rašević, M. (2020). Rodni kontekst roditeljstva. U: V. Kostić, S. Đukić Dejanović & M. Rašević (ur.), *Srbija: Rod, politike, stanovništvo* (str. 11–27). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut društvenih nauka. https://idn.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/IDN_Zbornici_Srbija_rod_politike_stanovnistvo.pdf (pristupljeno mart 2022).
- Rašević, M. & Bjelobrč, G. (2021). *Poslodavci i usklađivanje rada i roditeljstva*. Beograd: Ministarstvo za brigu o porodici i demografiju. https://www.jednaki.com/Uskladjivanje_rada_i_rodit... (pristupljeno 7. februara 2022).
- Rovny, A. E. (2011). Welfare state policy determinants of fertility level: A comparative analysis. *Journal of European Social Policy*, 21 (4), 335–347. <https://doi.org/10.1177/0958928711412221>
- Rønsen, M. & Skrede, K. (2010). Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future. *Demographic Research*, 22 (Article 13), 321–346. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2010.22.13>
- Rotkirch, A. (2021). Recovery of the birth rate and longer life expectancy – population policy guidelines for the 2020s. Population policy guidelines for the 2020s. Helsinki: Prime Minister's Office (Executive summary of the Finnish population policy report, Publications 2) https://vnk.fi/documents/10616/78382279/vaestonselvitys_avainkohdat_VNK_2021_2_EN.pdf (accessed 09 September 2021).
- RZS (2012). *Istraživanje o korišćenju vremena u Republici Srbiji, 2010–2011*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS (2016). *Korišćenje vremena u Republici Srbiji 2010. i 2015*. Beograd: Republički

- zavod za statistiku.
- RZS (2020). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Saraceno, C. (2011). Gender (In)equality: An incomplete revolution? Cross EU similarities and differences in the gender specific impact of parenthood. Berlin: Berlin School of Economics and Law (Discussion Paper 13–3/2011). https://www.researchgate.net/publication/261062906_Gender_Inequality_An_Incomplete_Revolution_Cross_EU_Similarities_and_Differences_in_the_Gender_Specific_Impact_of_Parenthood (accessed 09 September 2020)
- Seeleib-Kaiser, M. & Toivonen, T. (2011). Between Reforms and Birth Rates: Germany, Japan and Family Policy Discourse. *Social Politics*, 18(3), 331–360. <https://doi.org/10.1093/sp/jxr016>
- Sekulić, N. (2017). Populaciona politika iz ugla žena – analiza iskustava i političkih opredeljenja. *Limes plus*, 14(2), 15–48. <http://www.limesplus.rs/images/2017-2/Llimes--Rodne-politike-2-2017---za-tampu.2.pdf> (pristupljeno 9. juna 2019).
- Single-Rushton, W. & Waldfogel, J. (2007). The incomes of families with children: a cross-national comparison. *Journal of European Social Sciences* 17(4), 299–318. <https://doi.org/10.1177/0958928707082474>
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *Demographic research*, 19, (Article 8), 171–224. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2008.19.8>
- Sobotka, T. & Beaujouan, E. (2014). Two is the best? The Persistence of a Two-Child Family Ideal in Europe. *Population and Development Review*, 40(3), 391–419. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00691.x>
- Sobotka, T., Matysiak, A., & Brzozowska, Z. (2019). Policy responses to low fertility: How effective are they? New York: UNFPA (Working Paper No. 1). <https://www.unfpa.org/publications/policy-responses-low-fertility-how-effective-are-they> (accessed 11 September 2021).
- Spéder, Z. & Kapitány, B. (2015) Influences on the Link Between Fertility Intentions and Behavioural Outcomes: Lessons from a European Comparative Study. In: D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective* (pp. 79–112). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Surkyn, J. & Lesthaeghe, R. (2004). Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic research*, (Special Collection) 3, 45–86. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.53.3>
- Stanojević, D. (2018). *Novo očinstvo u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Stanojević, D. (2020). Traganje za sobom u privatnoj sferi – novo očinstvo kao novi prostor izraza za muškarce. U: V. S. Kostić, S. Đukić Dejanović i M. Rašević (ur.), *Srbija: rod, politike, stanovništvo* (str. 49–71). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut društvenih nauka. https://idn.org.rs/wp-content/uploads/2020/11/IDN_Zbornici_Srbija_rod_politike_stanovnistvo.pdf (pristupljeno mart 2022).
- Strategija podsticanja rađanja (2018). <https://www.mdpp.gov.rs/doc/strategije/Strategija-podsticanja-radjanja-2018.pdf> (preuzeto 7. marta 2020).
- Šobot, A. (2014a). *Rodna ravnopravnost u Srbiji: Demografsko gledište*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Šobot, A. (2014b). O niskom fertilitetu iz ugla ekonomske aktivnosti ženskog stanovništva: Mogućnosti i ograničenja u podsticanju rađanja. *Stanovništvo*, 50(2), 43–66. <https://doi.org/10.2298/STNV1402043S>
- Šobot, A. (2014c). Economic Activity of Middle-Aged Women in Serbia as relevant gender Equality Issue. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 148(3),

- 499–510. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1448499S>
- Šobot, A. (2017). Politike usklađivanja roditeljstva i rada kao deo odgovora na nizak fertilitet. *Politička revija*, 52(2), 121–136. <https://doi.org/10.22182/pr.5222017.8>
- Šobot, A. (2018). Odlaganje roditeljstva i nerađanje iz ugla socio-profesionalnih karakteristika žena u Srbiji. *Zbornik Matice srpske*, 167 (3), 444–456. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1867445S>
- Šobot, A. (2019). Da li je rušenje rodnih stereotipa ključ za porast fertiliteta u Srbiji? *Sociološki pregled*, 53(3), 1217–1240. <https://doi.org/10.5937/socpreg53-22567>
- Šobot, A. (2020). Rodne uloge i obrazovanje kao elementi objašnjenja fertiliteta po tipu naselja u Srbiji. *Demografija*, 17. 29–54. <https://doi.org/10.5937/demografija2017029S>
- Šobot, A. (2021). Razumevanje rodne dimenzije niskog fertiliteta: zaposlenost i rađanje u Evropi. *Stanovništvo*, 59(2), 43–63. <https://doi.org/10.2298/STNV200831005S>
- Tabutin, D. (2007). Whither demography? Strengths and Weaknesses of the Discipline over Fifty Years of Change. *Population-E*, 62 (1), 15–32. <https://www.jstor.org/stable/27645290>
- Testa, M. R., Sobotka, T. & Philip, S., Morgan, P. S. (2011). Reproductive decision-making: towards improved theoretical, methodological and empirical approaches. *Vienna Yearbook of Population Research* 9 (1), 1–9. <http://www.jstor.org/stable/41342797>
- Thévenon, O. (2008). Family policies in Europe: available databases and initial comparisons. *Vienna Yearbook of Population Research* (1) 165–177. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2008s165>
- Thévenon, O. (2015). Institutional Settings of Childbearing – A Comparison of Family Policy Development Across OECD Countries. In: R. D. Philipov et al. (Eds.), *Reproductive decision-making in a macro-micro perspective*. (pp. 17–39). New York, London: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-9401-5>
- Thévenon, O. (2016). The influence of family policies on fertility in France: Lessons from the past and prospects for the future. In: R. R. Rindfuss, & M. K. Choe (Eds.), *Low Fertility, Institutions, and Their Policies* (pp. 49–76). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32997-0_3
- Thévenon, O., Adema, W. & Clarke, C. (2016). Be Flexible! Background brief on how workplace flexibility can help European employees to balance work and family. OECD (Technical Report). <https://www.oecd.org/els/family/Be-Flexible-Backgrounder-Workplace-Flexibility.pdf> (accessed 9 September 2019)
- Tomanović, S., Stanojević, D. & Ljubičić, M. (2016). *Postojanje roditeljem u Srbiji: Sociološka studija tranzicije roditeljstva*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Van de Kaa, D. J. (2003). The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002. https://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf (accessed 10 June 2019)
- Van Belle, J. (2016). Paternity and Parental Leave Policies across the European Union. Santa Monica and Cambridge RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/research/RR1666.html>. (accessed 06 March 2021)
- Vignoli, D., Tothhioni, V. & Mattei, A. (2018). First-Birth Gains and Losses from the First Job in Italy: The Role of Employment Uncertainty (Preprint). <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.27644.23684>
- Vikat, A. (2004). Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. *Demographic Research*, Special Collection (3), 177–212. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.53>.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.12(4:497.11)
314:305-055.1/.2(4:497.11)

ШОБОТ, Анкица, 1969-

Niske stope rađanja i rodne uloge : teorijski okvir i praktični izazovi / Ankica Šobot. - Beograd : Institut društvenih nauka, 2022 (Beograd : RIC Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 102 str. : graf. prikazi, tabele ; 22 cm. - (Edicija Monografije / [Institut društvenih nauka, Beograd])

"Knjiga je nastala u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2022. godinu ..."--> kolofon. - Tiraž 150. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 95-102.

ISBN 978-86-7093-255-5

а) Фертилитет – Европа – Србија б) Родна равноправност
-- Европа – Србија -- Демографски аспект

COBISS.SR-ID 76142345

- **Multikulturalizam i etnicitet**
Goran Bašić
- **Social Culture: Reevaluating the Paradigm**
Ljubomir Hristić
- **Slepe ulice istorije: Elita, (dis)kontinuitet i legitimitet**
Neven Cvetičanin
- **О парадоксу прогреса**
Владимир Ментус
- **Sudskomedicinska veštačenja u teoriji i praksi medicinskog prava**
Hajrija Mujović
- **Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama**
Zorica Mršević
- **U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji**
Vladimir Nikitović
- **Генетички и други здравствени основи дискриминације на раду**
Сања Н. Стојковић Златановић
- **Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism**
Zoran Lutovac
- **Pravni aspekti nasilja nad starijim osobama**
Marta Sjeničić
- **Демографска анализа утицаја здравствене заштите и јавног здравља на трендове смртности становништва Србије**
Иван Маринковић
- **Tržišna ekonomija i poslovna kultura: Nemačka i Japan**
Marijana Maksimović
- **Oražanje i čulna spoznaja kod Tome Akvinskog**
Predrag Milidrag
- **Niske stope rađanja i rodne uloge: teorijski okvir i praktični izazovi**
Ankica Šobot

„Podela na javnu i privatna sferu, koja stoji u osnovi rodne (ne)ravnopravnosti, jeste linija razumevanja veze između rodnih uloga i niskog fertiliteta. Ostvarena rodna ravnopravnost sa stanovišta nivoa obrazovanja i ekonomske aktivnosti žena nije usklađena sa položajem žene unutar porodice i očekivanjima u pogledu njene angažovanosti u privatnoj sferi. U tom odnosu nastaje niz implikacija koje nisu pozitivne sa stanovišta odlučivanja o ulasku u roditeljstvo, kao i o broju dece.“

„Uspostavljanje balansa između porodice i posla, na način koji ublažava negativne implikacije uticaja zaposlenosti na roditeljstvo, ali i roditeljstva na zaposlenost, predstavlja ključni izazov politika. Razvijenost usluge zbrinjavanja dece zaposlenih roditelja i uključivanje očeva u podizanje male dece, kroz korišćenje roditeljskog odsustva, prepoznaju se kao dva bitna segmenta.“

„Rodna ravnopravnost jeste okvir unutar kojeg treba definisati političke odgovore na nizak fertilitet. Oni treba da budu usmereni ka optimalizaciji uslova u kojima se odlučuje o rađanju i o broju dece, kako bi se u što većoj meri ublažili negativni uticaji i omogućila realizacija željenog broja dece. Definisani u tom smeru, oni su podsticajni i sa stanovišta rodnog odnosa i sa stanovišta pojedinca. Demografski efekti političkih odgovora na nizak fertilitet zavise od niza faktora koji uobličavaju vezu između rodnog režima i reproduktivnog ponašanja.“